

Калуська міська рада
Управління культури, національностей
та релігій Калуської міської ради
КЗ «Музейно-виставковий центр Калуської міської ради»
Краєзнавчий музей Калущини

КАЛУСЬКІ ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ

Том 2

*Збірник наукових статей,
присвячений 75-им роковинам
загибелі учнів Калуської торгівельної школи
та 76-ій річниці утворення УПА*

Івано-Франківськ

ФОЛІАНТ

2018

УДК 94(477.86):908
ББК 63.3 (Укр.)
К 90

Упорядник та відповідальний науковий редактор – **Іван Тимів**.

Редакційна колегія:

Олег Малярчук, доктор історичних наук, професор (Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу) – головний редактор;

Оксана Франко, доктор історичних наук, професор (Львівський національний університет імені Івана Франка);

Оксана Когут, доктор філологічних наук, професор (Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу) – заступник головного редактора;

Олег Єрешій, кандидат історичних наук, доцент (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника);

Андрій Франко, кандидат історичних наук, науковий співробітник відділу франкознавства (Інститут Івана Франка Національної академії наук України м. Львів);

Оксана Тебешевська, заслужений учитель України;

Артур Єфремов, директор (КЗ «Музейно-виставковий центр КМР»);

Іван Тимів, старший науковий співробітник (Красназнавчий музей Калушини);

Мар'яна Думенко, головний спеціаліст загального відділу виконавчого комітету Калуської міської ради;

Оксана Керкуш, учитель української мови та літератури загальноосвітньої школи І–ІІІ ступенів № 1 м. Калуш.

Рецензенти: **Ігор Райківський**, доктор історичних наук, професор;
Андрій Королько, кандидат історичних наук, доцент;
Руслан Делятинський, кандидат історичних наук.

Формлення обкладинки – **Артур Єфремов**

К-90 Калуські історичні студії. Т. 2. Збірник наукових статей, присвячений 75-им роковинам загибелі учнів Калуської торгівельної школи та 76-ій річниці утворення УПА / Наук. ред. І. Тимів, О. Малярчук. – Івано-Франківськ : Фоліант, 2018. – 178 с.

У збірнику опубліковано наукові розвідки, присвячені трагічній загибелі учнів Калуської торгівельної школи, діяльності відділів УПА на Калушині, простежено життєвий та бойовий шлях сотенного УПА Степана Стебельського, проаналізовано творчий доробок педагога і політв'язня Ярослава Дякона, подано нові документи та фотоматеріали періоду радянської та німецької окупації Калушини.

Видання адресоване історикам, красназнавцям, учителям, студентам та всім, хто цікавиться історією Калушини.

Рекомендовано до друку Редакційною колегією видання та науково-методичного радою Музейно-виставкового центру (протокол № 4 від 18 вересня 2018 року).

Редакційна колегія не обов'язково поділяє позицію, висловлену авторами у статтях, та не несе відповідальності за достовірність наведених даних та посилань. Відповідальність за викладені факти, цитати, імена та інші дані несуть автори публікацій. При передруці матеріалів посилання на дане видання обов'язкове.

© Автори статей

ISBN 978-617-7496-35-8

© Красназнавчий музей Калушини, 2018

ЗМІСТ

<i>Малярчук О. М.</i> Історико-ідеологічний дискурс подій Другої світової війни та Калущина.....	5
<i>Тимів І. М.</i> Збірник наукових студій про радянський та німецький терор на Калущині у 1941–1944 рр.....	15

НАУКОВІ СТУДІЇ

ДЖЕРЕЛА З ІСТОРІЇ КАЛУЩИНИ

<i>Тимів І. М.</i> Джерела з історії Калуської торгівельної школи....	19
<i>Мельник Н. П.</i> Нескорені духом.....	40
<i>Ониськів Д. Г.</i> Північно-західна Калущина в 1958–1967 рр. (За щоденниками Ярослава Дякона).....	50

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ

<i>Ганцюк П. Т.</i> Спецоперація органів НКВС і НКДБ з ліквідації керівного складу ОУН і УПА Станіславської області в жовтні – листопаді 1944 р. на теренах Калущини.....	68
<i>Тебешевська О. С.</i> Приклад українського чину: сторінки життя та боротьби легендарного командира УПА Степана Стебельського «Хріна»	79

РЕПРЕСОЛОГІЯ

<i>Яневич Б. Й.</i> Жертви радянського тоталітарного режиму у Войнилові.....	91
--	----

КАЛУЩИНА В 1941–1944 РР.

ДОКУМЕНТИ Й МАТЕРІАЛИ

Большевицький садизм у Калуші.....	103
Акт про знищення гітлерівцями єврейського населення Калуша 23–25 серпня 1941 р.	103
Особовий склад Калуського гродського суду 1943–1944 рр.	105
Огляд суспільно-політичного становища Калущини й Долинщини навесні 1944 р.	106
Протокол ОУН про німецько-мадярську й польську акції у селі Кропивник Калуського району у квітні 1944 р.	109
<i>Канітан Д.</i> Гестапівські звірства в Калущині.....	111

<i>Невідомий Н.</i> Як гестапо десяткувало в Калуші.....	117
<i>Яшан В.</i> Трагедія калуських учнів.....	119
<i>Яшан В.</i> Горить Голинь і Кропивник.....	120
<i>Яшан В.</i> Облава в Довжці. Розстріли в Новиці. Арешти в Болохові.....	122
<i>Яшан В.</i> Розстрільні акції Вільгельма Ассмана в Калуші.....	123
<i>Перегіняк В.</i> На Введення – річниця розстрілу в Новиці.....	124
<i>Адамович С.</i> Калуський «Список Шиндлера».....	128
Реєстр учнів Калуської торгівельної школи 1941–1944 рр. ...	147
Із фотоальбому торгівельної школи в Калуші.....	156
Краєзнавчі публікації про розстріл учнів Калуської торгівельної школи та вшанування пам'яті полеглих.....	172
Відомості про авторів.....	174
Information about the authors.....	175
Анотація.....	
Abstract.....	
Вимоги до оформлення статей.....	176

Історико-ідеологічний дискурс подій Другої світової війни та Калущина

«Соляне місто» Калуш – з прадавніх часів один з центрів економічного розвитку Галицько-Волинського князівства (з часів Данила Галицького – королівства), пізніше Руського воєводства, а в новітні часи – хімічної індустрії України. Калущина споконвічно пов'язана зі збройною боротьбою русичів-українців за державність. Упродовж тисячолітньої історії на теренах Галичини відбулося чимало воєнних протистоянь. Промовистими свідками ще з часів загадкової трипільської епохи залишилися численні пам'ятки – різночасові археологічні культури, старі городища-твердині, оборонні споруди, місця бойової звитяги, усні перекази та писемні документи. Активізацією творчої думки, координацією наукових досліджень займаються працівники Краєзнавчого музею Калущини. Свідченням цього є вихід у світ наукових збірників, проведення конференцій, актуальних дискусій, круглих столів, організація виставок. Об'єднання небайдужих громадян міста і району при Центральній бібліотеці імені Т. Г. Шевченка «Дивосвіт пера і слова» систематично проводить презентацію нових книжкових видань, зустрічі з непересічними особистостями. Співпрацюючи з різноманітними культурно-освітніми установами творча спільнота сформувала цілий науковий напрям – *калушезнавство*.

Калушезнавство – знайомство широкого загалу з неповторним колоритом історико-культурної спадщини міста, його відомими постатями та пам'ятками природи. Це популяризація духовних скарбів і туристичного потенціалу краю в нерозривному зв'язку з минулим України та Європи.

Останнім часом з'явилося чимало цікавих досліджень, стосовно особливостей боротьби радянських і німецьких спецслужб з українським національно-визвольним рухом. Звичайно,

без наукового вивчення даної проблеми на регіональному рівні неможливо дати об'єктивну оцінку суперечливим сторінкам історії України періоду німецько-радянської (Великої Вітчизняної війни), складової Другої світової війни. До сьогодніща точаться і будуть й надалі, серйозні дискусії в питаннях розуміння ролі різних політичних сил у боротьбі проти окупантів – коричневих (фашистів) і червоних (комуністів). Ця проблема далеко не вичерпана і набуває нових відтінків. Кожна зі сторін бере за основу свою «національну ідею», «історичну пам'ять», «правдиве висвітлення», «справедливі цілі», «дискредитацію противника», «навішування ярликів» на зразок «катів свого народу», «тавра зрадників», «буржуазних націоналістів» і т. д.

У рамках пропагандистської роботи цей період є дуже насиченим та складним для істориків, політологів та спеціалістів з інформаційно-психологічної боротьби, оскільки у збройному протистоянні свої інтереси відстоювали чотири протидіючі сторони: 1) Організація Українських Націоналістів (ОУН), Українська Повстанська Армія (УПА) і з липня 1944 р. Українська Головна Визвольна Рада (УГВР); 2) сталінський Радянський Союз; 3) гітлерівська Німеччина; 4) Союз Збройної Боротьби (СЗБ) як складова Війська польського, а з лютого 1942 р. – Армія Крайова (АК). Кожна із воюючих сторін («всі проти всіх») вела свою ідеологічну діяльність та бойові дії. Головною політичною рисою ОУН, УПА, УГВР було те, що вони виступили з українських державницьких позицій. В усіх виданих ними документах наголошувалося, що вони боролись за українську національну ідею – Українську Самостійну Соборну Державу (УССД). Заручниками збройного протистояння та засобом маніпуляції виступало цивільне місцеве населення, яке опинилося «під перехресним вогнем». Було б невірним вважати, що політична ситуація і морально-психологічна атмосфера в регіоні були однозначно зрозумілими та визначеними. Заходи тієї чи іншої влади, особ-

ливо підпільних націоналістичних структур, користувалися підтримкою у певної частини населення, котра добровільно чи вимушено йшла на співпрацю з тоталітарними режимами – арійським «новим порядком» чи більшовицькою «соціалістичною перебудовою краю». Хвиля шпигуноманії, сексотства, перешиванства охопила і отруювала життя людей. Масових репресії, депортацій і переселення зазнали сотні тисяч цивільного населення. Мільйони людей втратили життя і майно.

Незаперечним залишається те, що супротивні сторони використали усю палітру форм і способів пропагандистської війни, яку слід вивчати, узагальнювати сучасним фахівцям з інформаційно-психологічного впливу в умовах військових дій на Сході України. За 73 роки післявоєнного часу опубліковано таку кількість наукових досліджень, спогадів учасників бойових дій, художніх творів та кінофільмів, що, здавалось би, не залишилося нічого невивченого в історії війни. Разом з тим, точаться постійні серйозні дискусії між різними прошарками суспільства, особливо серед політиків і науковців різних країн в питаннях розуміння ролі політичних сил у взаємній боротьбі і кого вважати «окупантом», «визволителем» чи «колабораціоністом»?

Визначення «ворога», «зрадника» та «громадянства» було «вирішено» на зустрічі лідерів СРСР, США і Великобританії в Ялті. Згідно Ялтинського договору 1945 р., громадянство воюючих країн визначалося станом на початок Другої світової війни, тобто на 1 вересня 1939 р. Таким чином, мешканці західних областей Української РСР, Білоруської РСР, Литви, Латвії, Естонії, включених у склад СРСР у 1939–1940 р., а також Чернівецької і Закарпатської областей УРСР, не вважалися громадянами СРСР. При заведенні на представників еміграції та мешканців західноукраїнського регіону УРСР кримінальних справ за «зрадництво», їм спочатку надавалося громадянство СРСР.

Перш за все, необхідно перенестися у ті трагічно-героїчні часи. Епіцентром військово-політичного протистояння на Західній Україні стала Волинь і Полісся. Опубліковані документи дозволяють докладніше уявити ситуацію 1943 р. на Західній Україні. Ще з осені 1942 р. в лісах Волині почали зосереджуватися підпільники Організації Українських Націоналістів і українська молодь, а у селах виникали команди «самооборони». Причиною формування останніх було те, що німці почали масові репресії проти цивільного населення, а також мобілізацію української молоді на роботу до Німеччини. Поряд з радянським підпіллям і червоним партизанським рухом діяла «Поліська Січ» Тараса Бульби-Боровця, а також бандерівці, мельниківці, тобто самостійницький рух українських націоналістів. В українському русі Опору не було єдності, збройні формування різних політичних напрямів ворогували між собою.

Наприкінці 1942 р. на Холмщині польські боївки здійснили низку репресивних заходів стосовно українців, обвинувачуючи їх у співпраці з німцями. У відповідь на польські репресії проти українського населення, групи повстанців на Волині, почали здійснювати «відплатні акції проти польського населення», які перекинулися на інші території Західної України. Проти поляків висувалась також співпраця з німцями і видача ними членів ОУН. У відповідь поляки створювали бази самооборони для захисту польських сіл. Так, на початок 1943 р. підпільні структури Армії Крайової створили на Волині близько 100 самооборонних баз (пляцуків). Документами різних спецслужб підтверджується, що для створення цих баз німці надавали зброю. В провокуванні конфлікту свою роль відіграли фашисти і комуністи. Використовуючи протипольські акції УПА, німці перекидали на Волинь польські жандармські частини з Генерал-губернаторства з метою залучення їх до дій не лише проти українських повстанців, а й проти місцевого українського населення.

Проти загонів «бульбівців» німці використовували поліцію з Польщі і Волині, яка переважно складалася з поляків. З моменту, коли українці масово залишали німецьку поліцію та йшли до лісу у збройні загони УПА, німці залучали до служби у поліції та інших німецьких адміністративних структурах місцевих поляків. Вони, намагаючись проникнути в адміністративний і господарський апарат німецької влади, прагнули тим самим забезпечити умови для збереження свого впливу на цих землях. Після вигнання німців за межі Західної України проникнення в партійно-радянський адміністративний і господарський апарат було новою метою польського підпілля під керівництвом екзильного уряду з Лондона.

Контакти представників українського та польського національного підпілля тривали упродовж 1942–1944 рр. Амплітуда взаємних звинувачень і поступок істотно коливалася. Весною 1944 р., з наближенням лінії фронту, визначальною тенденцією стало зближення позицій в оцінці союзників і ворогів українською та польською державністю. Єдиним питанням, яке трактувалося по-різному, залишалася проблема кордонів. Поляки стояли на непорушності кордонів станом на 1939 р. Українці вважали, що всі терени, на яких етнічні українці становлять історично корінне населення, мають увійти до складу соборної Української держави.

Документи вказують на співпрацю поляків з радянськими партизанами і червоною Москвою (на противагу Армії Крайовій на території СРСР була створена Армія Людова). Частина польського населення співпрацювала з розвідувально-диверсійними групами, які робили своїми базами польські поселення та залишки колоній мазурів-осадників, які у свою чергу першими ще у лютому 1940 р. зазнали депортацій до Сибіру. Особливу роль у розгортанні «більшовицької партизанки» відіграло з'єднання Сидора Ковпака, яке перебувало на території Волині у лютому

1943 р., а влітку цього ж року здійснило «Карпатський рейд». У цей час «бойову діяльність» проводило й Чернігівсько-Волинське партизанське з'єднання на чолі з Олексієм Федоровим та інші. Поляків залучали й до розвідувальної та диверсійної антинімецької діяльності, а також до акцій проти УПА у складі «вищувальних загонів», пізніше «яструбків», «стрипків».

Територія Калущини входила до дистрикту «Галичина» і не відразу стала полем активних дій оунівців, як, наприклад, Волинь. Німецькі власті спочатку не вдавалися тут до тотального терору, як в інших регіонах України. Щодо «єврейського питання», то за підрахунками Сергія Адамовича єврейська громада Калуша становила 4 тисячі осіб, а разом з довколишніми селами гетто охоплювало майже 7 тисяч осіб. Внаслідок Голокосту у Калуші зашилося в живих 14 євреїв. Генерал-губернаторство, частиною якого була Галичина, вважалося німцями стратегічною територією рейху і утримувалося в ізоляції від більшості українських земель. Перші два роки німецької окупації Галичини були відносно «стабільними». Становище місцевих українців і поляків було дещо кращим, ніж у сусідніх зонах. Намагаючись не викликати неспокою серед місцевого населення, німецька влада апелювала до старих австрійсько-німецьких впливів (часів Австро-Угорської монархії – розпалася восени 1918 р.). На Прикарпатті поступово пробуджувався дух національно-визвольних змагань, відновлювалася мережа ОУН, частково знищена сталінським режимом у 1939–1941 рр., а також гітлерівським – після проголошення у Львові 30 червня 1941 р. «Акту відновлення Української держави». Ініціатором та організатором руху Опору на Галичині стала революційна ОУН під проводом Степана Бандери – ОУН(б).

Не можна обійти увагою факт створення з галичан стрілецької дивізії «Галичина» під керівництвом німецького військового командування. Ідею створення дивізії підтримала та час-

тина ОУН, яка очолювалася Андрієм Мельником і вважала дивізію зародком української армії у складі вермахту на зразок прославленого легіону Українських Січових Стрільців у Першій світовій війні, основи Української Галицької Армії часів Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР).

На Станіславщині була створена розгалужена мережа вишкільних осередків і таборів, де готувала свої політичні і військові кадри ОУН. Ще в червні 1943 р. на теренах Прикарпаття організовано дві підстаршинські школи під загальною назвою «Українська Народна Самооборона» (УНС), а також два вишкільні курені. У вересні того ж року діяли дев'ять з дванадцяти військово-вишкільних таборів, кожен з трьох сотень. Одним з перших дослідженням цієї проблеми на Калущині займався Богдан Яневич, в 1996–2006 рр. очолював Історико-меморіальний музей Степана Бандери в Старому Угринові, ініціатор створення меморіального музею «Калуська в'язниця». Він започаткував краєзнавчий, культурно-просвітній альманах «Бандерівський край», науково-популярний бюлетень «Вісник Історико-меморіального музею Степана Бандери», а також культурно-просвітній краєзнавчий часопис Калущини «Світич». У них подається організаційна структура ОУН на всіх українських землях, а також військові формування ОУН і УПА на Калущині, детальний перелік провідників крайового, обласного, окружного проводу. Краєзнавець Микола Когут створив цілу серію публікацій і книг під загальною назвою – «Герої не вмирають». Цікавий матеріал зібрали Іван Семаньків, Михайло Коломиєць, Михайло Миронюк, Петро Арсенич, Степан Лесів, Петро Ганцюк, Іван Тимів, Олексій Оніщук, Тарас Федорів та інші історики-краєзнавці й очевидці подій.

У липні 1943 р. вийшла листівка «За що бореться УПА», в якій на весь світ зазначалося: «УПА, обороняючи український народ перед терором окупантів, творить збройну силу, яка за-

кріпить здобутки Української Національної Революції та, перетворившись в Українську Народну Армію, стане на захист УССД перед зовнішніми ворогами. УПА бореться: за самостійну соборну Українську державу на українській землі, за новий справедливий лад і порядок в Україні без панів, поміщиків, капіталістів та більшовицьких комісарів; проти німецьких та московських імперіалістичних наїзників, що змагають до поневолення та знищення українського народу».

На території Станіславщини з місцевих мешканців не було сформовано ні одного більшовицького партизанського загону. В деяких містах були нечисленні антифашистські підпільні групи на зразок Заболотівської, осередку «Народної гвардії імені Івана Франка», у Калуші на чолі з М. Вірлом. Ще влітку 1942 р. Москвою було створено Український штаб партизанського руху (УШПР). Радянські партизани на Західній Україні часто вступали в сутички із загонами УПА, а місцеві мешканці терпіли від них реквізиції та насилля. В результаті більшовицькі партизанські загони, позбавлені широкої підтримки краян, після невдач під Делятином у збройних зіткненнях 4–6 серпня 1943 р. з поліцією та УНС, залишили Галичину. Прикарпатці ототожнювали керовані Москвою партизанські загони з репресивно-каральною сталінською політичною системою.

В умовах краю своєрідність боротьби з гітлерівцями полягала в тому, що її вели не підпільні комуністичні і комсомольські групи, а члени ОУН та її провід, вояки УПА, з'єднання якої на Галичині оформилися під загальною назвою «Українська Народна Самооборона». Створити міцну систему антифашистського партійно-комсомольського підпілля на Станіславщині та Калушині не вдалося у зв'язку із слабкою соціальною базою комуністичної партії і радянської влади. Це прямий наслідок гострої ідеологічної боротьби за вплив на місцеве населення, яка точилася десятиліттями не на користь більшовицьких комісарів.

Окрім «бандерівського руху» у документах спецслужб виокремлено і другий центр впливу на українську спільноту Генерал-губернаторства – «католицько-консервативне угруповання», яке спиралося на найбільш важливого авторитета – митрополита Андрея Шептицького і церковний апарат. Митрополит у своїх архіпастирських посланнях і бесідах неодноразово засуджував насильство як засіб розв’язання міжетнічних та політичних проблем.

Німецький окупаційний режим, реагуючи на зростання повстанської діяльності та наближення лінії фронту 10 жовтня 1943 р. проголосив на Галичині «військовий стан» і запровадив прилюдні страти. В грудні 1943 р. загони народної самооборони Галичини об’єдналися в бойову групу УПА-Захід під командуванням полковника В. Сидора. Ця група вела безперервні бої з німецькими і угорськими військовими частинами.

Антинацистські акції ОУН і УПА викликали масовий терор окупаційних німецьких властей проти учасників визвольного руху. За період з жовтня 1943 р. по травень 1944 р. в Станіславській області, за неповними даним, було розстріляно 533 українці за звинувачення у приналежності до ОУН. Це яскравий приклад масового героїзму і самопожертви.

Відновлення історичної справедливості щодо висвітлення подій Другої світової війни, як у геополітичних масштабах, так і окремих сіл та містечок, посідає пріоритетне місце у сучасних наукових дослідженнях. Ця тематика привертає увагу й місцевих краєзнавців. В даній збірці зроблено спробу узагальнити напрацювання щодо такої резонансної акції, як розстріл гестапівцями учнів-українців торгівельної школи – *«3 листопада 1943 р. в Калуші вбито 18 осіб»* за іншими даними *«13 учнів – 4 листопада»*. У спогадах колишніх мешканців Калуша надрукованих в другому томі «Альманаху Станіславівської землі»

(виданому діаспорою в 1985 р.) занотовано, що «в середині жовтня 1943 р. розстріляно 12 осіб» і т. д.

Злет національного духу, могутній вибух визвольної енергії в складних умовах світових війн продемонстрував непереборне прагнення українців до самовизначення. Український повстанський рух сприяв збереженню у свідомості населення традицій національного державотворення. В основі діяльності Організації Українських Націоналістів, Поліської Січі, Української Повстанської Армії, Української Народної Самооборони, Української Головної Визвольної Ради стояло питання боротьби за українську державність на своїй території, а не експансія на чужі землі. Десятки тисяч краян вступали в ці організації з чесними і благородними намірами, з надією повернутися у рідні домівки визволителями від чужоземних зайд. Офіційна комуністична ідеологія у спеціально створені вербальні форми – «бандерівці», «западенці», «уніати» вкладала вороже і принизливе наповнення, набувши статусу політичної доктрини в СРСР. Ці поняття несли ставлення тоталітарного режиму до самостійницьких прагнень українців, їх національних почуттів. Мешканці Західної України стали широко вживати подібні дефініції – «москалі», «совети», «східняки», які несли конфліктне навантаження й мали національно-політичний відтінок. Різні аспекти цієї надзвичайно важливої теми були предметом фальсифікацій та перекручень радянських дослідників, а тепер з новим завзяттям польських і російських та й не тільки...

Вічна пам'ять героям, що поклали голови за свій край,
за Україну!

Олег МАЛЯРЧУК,
*доктор історичних наук,
професор Івано-Франківського національного
технічного університету нафти і газу,
член Національної спілки краєзнавців України*

Збірник наукових студій про радянський та німецький терор на Калушині у 1941–1944 рр.

Пропонована збірка наукових статей з історії Калушини є продовженням щорічника «Калуські історичні студії». У цьому році виходить друком друга книга досліджень і матеріалів. Тематично вона присвячена 75-ій річниці трагічної загибелі учнів Калуської торгівельної школи та 76-ій річниці утворення Української повстанської армії.

У 2013 р. окремі питання, пов'язані із загибеллю учнів Калуської торгівельної школи, розглядалися на обласній науково-практичній конференції «Репресії тоталітарних режимів на теренах Калушини у ХХ ст.». Конференція, що проходила у Калуші 4 листопада 2013 р., була підготовлена старшим науковим співробітником Меморіального музею визвольної боротьби «Калуська в'язниця» Богданом Яневичем.

Пропонована збірка наукових статей, документів й матеріалів узагальнює напрацювання дослідників з цієї проблематики, містить наукові дослідження, документи й спогади учасників та очевидців подій.

У вступній статті Олега Малярчука, доктора історичних наук, професора ІФТУНГ розкрито дискусійні проблеми вітчизняної історіографії Другої світової війни.

В історичній розвідці Івана Тиміва «Джерела з історії Калуської торгівельної школи» подано узагальнюючий джерелознавчий огляд документальних матеріалів, спогадів та краєзнавчих публікацій, присвячених діяльності торгівельної школи та розстрілу її учнів гітлерівцями 4 листопада 1943 р. В основі студії – архівні документи, матеріали з фондів Краєзнавчого музею Калушини, спогади сучасників події, періодика.

У повідомленні Наталії Мельник розкрито долю учнів Калуської торгівельної школи, які були вихідцями із села Під-

гірки, подано маловідомі світлини вихованців цього навчального закладу, що зберігаються у фондах Музею-оселі родини Івана Франка у Підгірках.

Стаття історика Петра Ганцюка «Спецоперація органів НКВС і НКДБ з ліквідації керівного складу ОУН і УПА Станіславської області в жовтні–листопаді 1944 р. на теренах Калущини» висвітлює трагічні події осені 1944 р. в Чорному лісі неподалік села Грабівки, де відділи УПА зазнали значних втрат, прикриваючи відхід Крайового проводу ОУН на чолі з його провідником Ярославом Мельником (Робертом). 1 листопада 1944 р., вступивши в бій, повстанці чинили опір досвідченим фронтовикам та вишколеним підрозділам внутрішніх військ НКВС. У двогодинному бою загинув весь рій (20–23 стрільці) з куреня Івана Гонти (Гамалії) і сам курінний. Значними були втрати відділу (Бурлаки) та львівської студентської сотні, які, зважаючи на чисельну перевагу ворога і несподіваність нападу, могли сягати сотні осіб, а то й більше.

Біографічне дослідження Оксани Тебешевської «Постать Степана Стебельського» висвітлює життєвий і бойовий шлях сотника УПА Степана Стебельського. Авторка докладно з'ясує обставини загибелі одного із командирів УПА.

У статті Дарії Ониськів «Північно-західна Калущина в 1958–1967 рр.» розкрито життєвий і творчий шлях народного вчителя та просвітянина Ярослава Дякона, який у 1950 р. був вивезений з сім'єю в Томську область. Його найстаршого сина Ігоря, який воював в УПА, в 1947 р. радянський тоталітарний режим засудив на 10 років ув'язнення. Краєзнавець подає джерелознавчий аналіз щоденникових записок репресованого, в яких реалістично змальовано сіру радянську дійсність, занотовано спостереження за змінами у суспільному житті та природному середовищі. Тут описано особисті враження й переживання нашого крайнина. Записи охоплюють 1958–1967 рр., коли він

після повернення із Сибіру проживав у селі Кропивник. Особливо болісно Ярослав Дякон реагує на гоніння проти церкви та закриття храмів у селах Калущини. Повідомляє про навмисний підпал храму у Пійлі 25 липня 1965 р., закриття церкви в Кадобній 27 травня 1961 р. та намагання влади насильно об'єднувати церковні громади тощо. З тривогою розповідає про перебої з хлібом у Калуші в 1962 р., черги за продуктами харчування в 1964 р. Загалом, спостереження, зафіксовані у щоденнику важливі джерельною інформативністю, їхній автор, як літописець давніх часів, детально передає зміни в природному й суспільному середовищі Калущини наприкінці 50-х – 60-х рр. ХХ ст.

Частина друга книги – це документи й матеріали, що висвітлюють терористичні акції радянських і німецьких окупантів на теренах Калущини в 1941–1944 рр., які за ступенем жорстокості часом перевершували один одного.

У цій частині збірки подано спогади учасників й очевидців подій та результати досліджень науковців. Цікавими є матеріали доктора історичних наук, професора Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника Сергія Адамовича, який на основі архівно-кримінальної справи колишнього поліціанта Василя Жовніра та опитування очевидців події послідовно висвітлює обставини загибелі учнів Калуської торгівельної школи й масове винищення єврейського населення Калущини. Розкопки останків розстріляних євреїв у Калуші проводилися 21–22 січня 1960 р. на єврейському кладовищі. Загалом рахунок знищених йшов на десятки сотень і більше. Адже лише у самому Калуші із 4000 євреїв унаслідок нацистського голокосту залишилося лише 12 чи 17 осіб. Всього, за спостереженнями німецького історика Томаса Сандкюлера, в Калуші під час ліквідації гетто знищено більше 1000 євреїв.

Розкопки могил з останками розстріляних мешканців Калущини у колишньому німецькому поселенні Угартсгаль (тепер

с. Сівка-Калуська) здійснювалися 4–5 липня 1968 р. У чотирьох могилах поблизу цього села виявлено останки 128 розстріляних. Пошуки захоронень тривають.

Фотоматеріали збірника відтворюють зримі образи вчителів та учнів Калуської торгівельної школи. Одяг, зачіски калушан початку та середини 40-х рр. ХХ ст.

Упорядник видання висловлює сердечну вдячність за фахові рекомендації та зауваження щодо тексту книги науковому редакторові видання Олегові Малярчуку, доктору історичних наук, професору ІФНТУНГ, літературному редакторові видання Оксані Керкуш, філологам Мар'яні Думенко та Ксенії Ісаєвій, провідному бібліотекарю відділу обслуговування ЦРБ Любові Боян, бібліографу ЦРБ Наталії Романчук, за їхню щирю допомогу в роботі над текстами збірника. Він вдячний також волонтерам музею Тарасові Сондею та Василеві Фіцаку за цікаві матеріали, запропоновані до збірника та експозиції музею.

ІВАН ТИМІВ,
*старший науковий співробітник
Краєзнавчого музею Калущини,
історик, член Національної спілки
краєзнавців України, відповідальний
науковий редактор*

НАУКОВІ СТУДІЇ

ДЖЕРЕЛА З ІСТОРІЇ КАЛУЩИНИ

УДК 001.814:94(477.86)

Іван Тимів
м. Калуш

Джерела з історії Калуської торгівельної школи

Анотація. У статті розкрито джерельну інформативність свідчень сучасників подій 1942–1943 рр., найважливішими з-поміж яких є спогади директора торгівельної школи Михайла Гуцуляка та очевидців розстрілу гітлерівцями учнів торгівельної школи 4 листопада 1943 р.; проаналізовано архівні документи, опубліковані мемуарні матеріали, краєзнавчі публікації з цієї тематики, фотоматеріали, навчальні та особисті записи учнів торгівельки, що зберігаються у фондах Краєзнавчого музею Калущини.

Ключові слова: документи, спогади, торгівельна школа, учні, вчителі, предмети, навчання, матеріали українського підпілля, розстріл.

Історія торгівельної школи в Калуші ще не була об'єктом спеціального наукового дослідження. Вивчення цієї трагічної сторінки в історії міста Калуша залишається проблемним з огляду на недоступність німецьких матеріалів про розстріл учнів «торгівельки» на початку листопада 1943 р. Правдоподібно, що ці документи гестапо знищило під час відступу німецьких військ або ж їх завчасно відправило до Німеччини, а звідти до США. У випадку поспішного відступу німців документи станіславівського гестапо могли потрапити до рук НКВС і зараз зберігаються в архівних спецфондах у Москві.

У державному архіві Івано-Франківської області з документів періоду німецької окупації 1941–1944 рр. нам вдалося виявити лише списки заарештованих від липня 1942 р. до жовт-

ня 1943 р., укладені в окремі журнали, загальний обсяг яких 100 аркушів. Вони оформлені як окремі справи під назвами «Місячний звіт про наявність арештованих, що перебувають в ув'язненні при Калуському міському суді» [2]. Згадані реєстри є вартісним джерелом інформації для встановлення персональних відомостей про калушан і мешканців краю, які перебували в калуській в'язниці у зазначений період.

Деякі відомості про розстріли гітлерівцями мешканців Калушини дають протоколи допитів органами НКВС сучасників подій. За свідченнями Івана Рудого (1920 р. н.) з Войнилова, «1941 року до села Сівка-Войнилівська було зігнано декілька єврейських родин, які були розстріляні німецькими солдатами» [3, арк. 3].

Інформативним першоджерелом про особовий склад учнів калуської торгівельки є пам'ятні записки випускників школи 1943 р., оригінали яких зберігаються у фондах Красзнавчого музею Калушини. Один із таких нотатників під назвою «Спомин» належав учениці купецького відділу Катерині Мазуркевич (*див. стор. 167*).

Загальний об'єм рукописного документа 25 аркушів формату А-6. Обкладинка м'яка, нестандартна, вирізана із загально-го зошита. Хронологічні межі 4 лютого – 28 квітня 1943 р. свідчать про те, що записи вносилися поступово. У записнику зібрано побажання однокурсниць, поряд з якими вказано прізвище учениці та населений пункт, з якого вона прибула на навчання, зазначено дату запису. Із цих нотаток довідуємось, що учнями торгівельної школи в означеному часі були Олена Куцій, Павлина Дуда, Євдокія Кашуба з Калуша. Із навколишніх сіл Калушини та інших місцевостей школу відвідували Анна Кіндзерська, Михайлина Драпайло, Марія Сірко з Луки, Стефанія Стурко, Софія Долинчук й Софія Халус з Перегінська, Теодозія Дмитрів з Дорогова, Ольга Коник із Сівки-Войнилівської,

Парасковія Закальницька з Верхньої, Софія Лаврів з Ракова [8, арк. 4, 5, 6, 10, 10-а, 11, 12 зв., 14, 15, 17, 22 зв.] та інші.

Друга частина побажань також адресована Катерині Мазуркевич, вона є продовженням першої. Записи у ній охоплюють період від 15 лютого до 19 березня 1944 р. Нотатник має назву «Пам'ятник з молодих літ». Він складається із 31 аркуша формату А-5, має м'яку картонну обкладинку. Зважаючи на прорізи на сторінках, це мав бути фотоальбом. Записи супроводжуються малюнками та наліпками квітів. У записнику є 17 незаповнених аркушів. Цей нотатник, як і попередній, містить віршовані побажання однокурників у зв'язку із закінченням навчання. Серед авторизованих записів у блокноті проставлені автографи кал ушанок Дарії Целеркевич, Анастасії Вовк, Стефанії Кашуби, Дарії Воронки з Дорогова та інших. Означена збірка містить також колективне побажання, в якому фігурують прізвища однокурників і друзів Миколи Хомика, Костянтина Кецмана, Яни Смольської, Ярослава Мандрика та інших. У згаданому записнику, як і в попередній збірці, не всі записи повністю авторизовані, після висловлених побажань трапляються тільки ініціали або самі лише автографи [9, арк. 3, 4, 5, 8 зв., 28 зв.].

Розглянуті нотатники є важливим джерелом персональних відомостей про учнів Калуської торгівельної школи та незамінним матеріалом для укладення повного реєстру учнівського колективу закладу. Вони чітко вказують на те, з яких саме населених пунктів Прикарпаття походять учні, які навчалися в цій школі. У прощальних нотатках випускників школи відображено щирі надії та сподівання молоді на краще майбутнє.

Про рівень викладання навчальних дисциплін та успішність учнів торгівельної школи свідчать учнівські конспекти лекцій та свідоцтва про успішність. У фондах Краєзнавчого му-

зею Калущини зберігаються записи викладів предмету «Релігія», які належать учениці школи Наталії Іваницькій, отримані від калушанки Христини Величкович. Цей предмет тоді викладав о. Роман Монцібович. Конспект має об'єм 44 аркуші. Перший запис зроблено 14 жовтня 1942 р., а останній – 11 листопада 1943 р. Нотатки виконані охайним почерком, чорнилами різних кольорів (фіолетовий, синій, темно-синій, зелений, червоний, чорний). Окремі сторінки мають водяні плями, вибляклі місця, містять дитячі малюнки. Записи конспектів лекцій засвідчують ґрунтовний і доступний виклад основ християнського вчення [11], (*див. стор. 166*).

У фондах музею зберігаються свідоцтва випускників цієї школи Катерини Мазуркевич (1927 р. н.), яка навчалася на купецькому відділі, та Наталки Іваницької (1925 р. н.), учениці бюрового (діловодного) відділу. Обидві школярки – мешканки Калуша. Свідоцтва видані німецькою й українською мовами [6, арк. 10, 13], (*див. стор. 164–165*).

Зазначені документи фіксують викладання в школі таких навчальних дисциплін як банківська справа, кооперація, бухгалтерія, товарознавство, техніка реклами, машинопис та ін.

Випускників торгівельних шкіл призначали на посади бухгалтерів торгових підприємств, фахівців з купівлі-продажу та ведення ділової кореспонденції, працівників крамниць і складів. Важливо зазначити, що німці дозволили розвивати тільки мережу нижчих і середніх фахових шкіл з метою підготовки фахівців для німецького господарства [34, с. 18].

Серед зображальних джерел з історії згаданого навчального закладу цікавими є фотоматеріали про функціонування торгівельної школи в Калуші. Зберігаються вони у фондах Краєзнавчого музею Калущини. Музейні фото віддзеркалюють тогочасний склад педагогічного та учнівського колективів шко-

ли. Цікаві матеріали сфрагістики зазначеного періоду зібрав краєзнавець Олексій Оніщук [10].

В опублікованих спогадах і краєзнавчих виданнях цієї проблематики торкалися Михайло Гуцуляк [18], Дмитро Капітан [21], Василь Мацьків [27; 28], Василь Яшан [35], Сергій Адамович [13, с. 12; 14, с. 12 ; Ч. 3, с. 13], Іван Семаньків [33], Степан Каспрук [22], Михайло Миронюк [30], Микола Когут [24; 25], Михайло Колимиєць [23, с.114], Богдан Яневич [36, с. 6], Мар'ян Штрьоміх [37] та ін. Творчі напрацювання згаданих авторів є своєрідними історіографічними джерелами з вивчення історії Калуської торгівельної школи.

Як відомо, торгівельна школа в Калуші відкрита у вересні 1941 р. [18, с. 120]. Краєзнавець М. Коломиєць вважає, що це сталося в лютому 1942 р. [23, с. 114].

Засновником і першим директором закладу був колишній викладач географії та історії Рівненської української гімназії Михайло Гуцуляк (1894–1976). Спершу школа діяла в приміщенні нинішньої ЗОШ І–ІІІ ступенів № 1, а згодом перебралася до будівлі, в якій в радянські часи було управління соціального захисту, а перед тим – банк і дитяча лікарня [7, арк. 3].

Згідно зі спогадами учня школи Василя Мацьківа, торгівельна школа в Калуші була створена в 1942 р. [28, с. 3].

Вона мала статус фахового початкового закладу, тобто була школою «нижче середнього типу» і була призначена для підготовки персоналу для торгівлі [18, с. 120].

Колишній учень торгівельної школи Микола Музичин зауважує, що цей навчальний заклад знаходився на вулиці Салінарній (нині Чорновола), мав гуртожитки для хлопців і дівчат, добре матеріальне забезпечення (підручники, методичні посібники, господарський інвентар) [31, с. 3].

Вимогливі вчителі добре викладали загальноосвітні предмети: географію, українську та німецьку мови, релігію, товаро-

знавство, машинопис і стенографію, техніку реклами, право (викладав калуський суддя) та ін. З метою закріплення набутих знань учнів направляли у міські установи Калуша. Цікавими є повідомлення М. Музичина про ремісничий відділ школи, де готували столярів і ковалів. Добре велася ідейно-патріотична робота серед молоді [31, с. 3; 29, с. 2]. Реміснича школа, яка також функціонувала в ці роки, згодом стала окремим навчальним закладом.

Важливими першоджерелами з історії створення й діяльності торгівельної школи в Калуші є свідчення її вчителів та учнів. Вони також містять репрезентативні матеріали про розстріл гітлерівцями учнів цієї школи.

Із опублікованих джерел найбільш докладно минуле цього закладу висвітлено у спогадах його директора д-ра Михайла Гуцуляка з Новоселиці (*тепер Долинський район Івано-Франківської області. – І. Т.*), українського географа та історика, просвітянина, громадського діяча, колекціонера. Книга спогадів Михайла Гуцуляка має назву «Чи сказав правду вітер?» [18]. Як видно із її підзаголовка, – це «спомини, писані в Канаді понадвечір життя». Тексти до видання підготував його син Ераст. Серед розмаїття сюжетів книги увагу привертає заголовок «Організація торговельної школи в Калуші» [18, с. 120–124]. Це чи не єдине повне свідчення про створення та діяльність закладу в 1941–1944 рр. Зважаючи на пізній період написання спогадів, багато цікавих фактів утрачено, але найважливіші моменти діяльності школи відтворені доступно, послідовно, чітко, яскраво. На нашу думку, автор все ж мусив робити певні нотатки, після тих чи інших подій, які лягли в основу майбутніх мемуарів.

Свою розповідь про створення та діяльність торгівельної школи в Калуші Михайло Гуцуляк розпочинає вже у статусі директора, який наприкінці серпня – на початку вересня 1941 р.

оголосив про набір вчителів до майбутньої школи. Торкаючись персонального складу педагогічного колективу закладу, директор вказує прізвища вчителя діловодства Івана Дуду, шкільного інспектора Калуського повіту Левка Короля, колишнього директора середньої школи Омеляна Сливку, катехита о. Романа Манцібовича, вчителя торгівельних дисциплін Лідію Бурачинську. З-посеред інших зазначає лише прізвища окремих педагогів. Підбір учительських кадрів, на думку Михайла Гуцуляка, виявився вдалим [18, с. 120]. Колишній учень цієї школи Василь Мацьків доповнює перелік педагогів: «Михайло Король вчив купецькі рахунки, Ганя Рудник (Бурачинська) та Михайло Дуда – книговодство, Я. Лазарук – товарознавство, Маїківський (Матківський) – машинопис, останній також був власником книгарні в Калуші» [28].

Приміщення для торгівельної школи було виділено в будівлі колишньої польської народної школи [18, с. 120]. Ця інформація є важливою з тієї причини, що локалізує місцезнаходження згаданих шкіл у Калуші. У кімнатах цього будинку було виділено й житло для директора з родиною.

Розповідаючи про умови вступу до торгівельної школи, М. Гуцуляк вказує, що вступники мали мати закінчені шість класів народної школи та скласти вступні іспити з української й німецької мов та математики [18, с. 120]. Були тут місцеві хлопці й дівчата, діти з околиць Калуша, учні з Рожнятова, Перегінська та інших населених пунктів. До школи записалося кілька польських дівчат, а деякі вступали лише для того, щоб забезпечити себе від вивозу до Німеччини. [Володимир] Дозорський організував хлопчачий інтернат, одним із вихователів якого був Зенон Чекалюк, а дівчачий заснувала [Галина] мати Лідії Бурачинської [18, с. 121].

Цікавим є повідомлення Михайла Гуцуляка про створення жіночої кравецької школи Наталії Вараниці та відкриття

народної школи міським посадником Генріком Ковалем. Одночасно із українською торгівельною школою поляки навесні 1942 р. відкрили народну школу для дітей фольксдойчерів. Непопулярним для українців виявилось перенесення «торгівельки» до непристосованого приміщення «Стшельца», де зберігалося зерно [18, с. 121].

Важливим є повідомлення директора «торгівельки» про відвідини Калуша Володимиром Кубійовичем, який перевіряв діяльність допомогового комітету в Калуші на чолі з інженером Р[оманом]Баришем. Професор вважав за доцільніше збільшення кількості ремісничих, а не торгівельних шкіл. З ним не погоджувався М. Гуцуляк, який стверджував, що торгівельні школи певною мірою заміняють й нестачу гімназій, бо, крім фахової, дають часткову загальну освіту, готують молодь до купецької діяльності, навчають секретарів-діловодів, тоді як ремісничі були вигідні німцям, які потребували підготовлених ремісників для своїх фабрик і заводів тощо. До того ж ремісничі школи було важче створювати через брак фахівців та устаткування. Незважаючи на розбіжність у поглядах, у Калуші таки була створена реміснича школа, очолювана згадуваним уже Романом Баришем [18, с. 121].

Серед інших подій життя Калуша у 1942 р. М. Гуцуляк подає обставини арешту вчителя Омеляна Сливки, фіксує приїзд майора Євгена Побігушого наприкінці 1942 р. [18, с. 123–124].

Продовженням оповіді подій з історії Калуської «торгівельки» є наступний підрозділ книги «Обшук у бурсі та розстріл учнів», присвячений розправі гітлерівців над учнями закладу. Спершу автор повідомляє про кінцеві іспити в школі в червні 1943 р. та привід до репресій. На його думку, до репресивних дій німців стосовно учнів призвела та обставина, що на столі в одного із випускників школи Євгена Крайківського, який працював у німецькій торговій фірмі, адвокат В. Сенежак, а згодом

і секретарка-полька побачили агітаційну брошуру ОУН, що й викликало підозру [18, с. 126]. Якщо справа була саме так, то дещо дивною виглядає доволі легковажна поведінка підпільника з подібного змісту літературою.

Тим часом гестапівці заарештували Євгена Крайківського й Петра Келебая (*теж випускник «торгівельки»*) поблизу Євгенової хати. Через фізичне насильство (побиття) Євген назвав прізвища учнів, які мешкали в бурсі, й свого батька та служницю. У неділю вдосвіта [31 жовтня] 1943 р. гестапо заарештувало всіх названих осіб і відправило до Станиславова. Близько шостої ранку було вчинено обшук у приміщенні бурси, де ще залишилось декілька учнів. Нічого підозрілого не знайшовши, поліція залишила помешкання [18, с. 126].

За свідченнями Василя Мацьківа, арешти учнів дійсно були проведені в неділю 31 жовтня 1943 р. [27, с. 1 ; 28, с. 3].

У наступний четвер, 4 листопада 1943 р., гестапівці привезли до Калуша на розстріл 12 осіб, серед яких восьмеро були учнями «торгівельки». Серед розстріляних Михайло Гуцуляк називає Ярослава Глушка, Ярослава Панька, Ярослава Писаря, Перегінця, Петра Келебая й Мандрика з Калуша, а також батька Крайківського, його служницю й Василя Тиліпчака з села Кропивник, активного громадського діяча, засновника читальні «Просвіти», товариства «Рідна школа», кооперативи. Йому також закидали приналежність синів Петра й Михайла до УПА [18, с. 127–128].

Вказуючи на місце розправи М. Гуцуляк пише, що «розстріл відбувся на ринку біля аптеки у присутності натовпу зігнаних людей». Його особисто під час цієї події не було. В опублікованих спогадах є покликання на свідчення калуського лікаря Дмитра Капітана (*Новий шлях. – 1966, 16 лип. – ч. 29*) – очевидця трагедії. Описуючи побачене на ринковій площі, лікар пригадує погрози гестапівця продовжувати розстріли у випадку

непокори й бунту проти німецької влади, вказує на розстріляних дітей на хіднику під муром. Цим гестапівцем був Вільгельм Ассман*, комендант калуського гестапо, який власноруч добирав нещасних із пістолета [18, с. 128; 35, с. 99].

Далі, автор спогадів повідомляє про гестапівські арешти в Калуші на початку грудня 1943 р., згадує про арешт лікаря Дмитра Капітана та Генріка Коваля, батька й сина Долинків [18, с. 128–129].

У січні 1944 р. Михайло Гуцуляк був переведений на посаду директора торгівельної школи в Самборі, а свою посаду передав Левкові Королю, також здав обов'язки уповноваженого військової управи округу Калуш-Долина [18, с. 129].

Загалом відомості М. Гуцуляка про торгівельну школу в Калуші цікаві своєю інформативністю. Частково вони хибують властивою цьому жанру літератури, суб'єктивністю в оцінках бездоганності навчального процесу й дисципліни в школі, але в цілому яскраво й колоритно передають тривожність й непевність воєнного часу, терор та репресії гітлерівців стосовно місцевого населення, умови життя й навчання учнів.

У красзнавчих виданнях відомості про трагедію калуської торгівельки трапляються лише в окремих публікаціях, зокрема в діаспорному збірнику «Альманах Станіславівської землі» [15, с. 335, 483] та в частині третій аналогічного вітчизняного видання [16, с. 226–227].

*Ассман Вільгельм (1907 р. н.), м. Берлін – унтерштурмфюрер СС, комендант гестапо в Калуші, референт українських справ у Станіславівському воєводстві, підступний і жорстокий українофоб, учасник розстрілу двадцяти українців в Богородчанах. Очільник військового трибуналу (*складався із трьох осіб*). Батько трьох дітей (*двох хлопців і дівчини*) [ДАІФО. – Р-36. – Оп. 1. – Спр. 32. – Арк. 7; КМК. – Ф. Архів. – Спр. 117. – Арк. 4; Яшан В. Під бурнатним чоботом. – С. 99, 120, 130, 156].

Для з'ясування обставин трагедії учнів калуської «торгівельки» інформаційно важливими є свідчення самих школярів Василя Мацьківа [27], Миколи Музичина [31] та інших.

Одним з перших на цю трагічну подію звернув увагу Василь Мацьків (1928 р. н.), родом із села Верхній Струтин, що на Рожнятівщині. У 1949 р. він виїхав до Америки [26. с. 6]. Василь був однокласником Богдана Одежинського, який проживав у Філадельфії і також був очевидцем цієї трагічної події. Від нього Василь Мацьків довідався про обставини розстрілу. Сам Мацьків уникнув арешту, тому що проживав не в бурсі (гуртожитку), а на квартирі [27, с. 1].

Розповідаючи про торговельну школу, В. Мацьків вказує загальну кількість учнів закладу – 150 осіб, звертає увагу на умови навчання: «приміщень бракувало, тому заняття проходили у дві зміни, перед обідом навчалися хлопці, а по обіді – дівчата» [27, с. 1].

Стосовно обставин арешту й розстрілу учнів торговельки у спогадах є певні розбіжності. В одних діаспорних публікаціях існує твердження, що арешт калуських бурсаків відбувся у четвер 27 жовтня (*Свобода, 1963*) а в інших – в неділю 31 жовтня (*Новий шлях. – 1966, 25 черв. – Ч. 26*). Причиною затримання учнів гуртожитку Гуцуляк вважає виявлену секретаркою польського походження фірми «Ульріх» чи «Улман» пропогандивну брошуру ОУН на столі працівника Крайківського (у Мацьківа Країнського). Мацьків припускає, що на дукарській машинці згаданої фірми друкувалися не лише оунівські листівки, а й списки членів ОУН, серед яких були й учні торговельки. Помітивши такі друки, секретарка Ковальська донесла про це в гестапо. Це й спровокувало арешти учнів та звинувачення їх у співпраці з підпіллям ОУН [18, с. 126; 27, с. 1; 25, с. 7–8]. Спільним в обох споминах є те, що донос в гестапо зробила полька Ковальська.

Цю версію підтримує також Юрій Мельник, теж учень торгівельних шкіл у Калуші та Станиславові, член Юнацтва ОУН. Уточнюючи обставини, що призвели до арешту учнів у Калуші, він стверджує, що фольксдойчерка Ковальська заглянула в полишений портфель Йосипа Країнського, працівника фірми «Ульріх-Томас», де знайшла компрометуючі матеріали й донесла в гестапо [29, с. 2].

А Василь Яшан, який працював у час війни заступником голови Обласної управи в Станиславові, пояснюючи доступ секретарки до документів, припускає, що «той українець, мабуть, трохи любився з полькою, яка працювала у тому самому відділі у тій же канцелярії. Вона помітила підозрілі папери (списки учнів «торгівельки» й підпільну пошту ОУН), викрала їх і передала німецькій владі». Доля секретарки теж склалася трагічно, вона була затримана відділом УНС на дорозі між Верхньою та Калушем і розстріляна [35, с. 99].

Існує також версія, що підставою для початку репресій могло стати вбивство фольксдойча у Вістовій [13, с. 12].

Відмінним в текстах спогадів обох сучасників події є також перелік розстріляних. До названих Гуцуляком осіб (*вказані вище*. – І. Т.). Мацьків додає прізвища таких учнів як Євген Коломиєць, Богдан Келебай, Євген Келебай, Сагайдачний [27, с. 1]. А Михайло Левицький доповнює перелік Юрієм Мандриком [26, с. 6].

До числа розстріляних краєзнавець Микола Когут додає й свого далекого родича Івана Когута, сина підгорецького вїта Антона Когута та Івана Івасіва [24, с. 70].

Окрім учнів «торгівельки», у грудні 1943 р. гестапо у Підгірках заарештувало місцевих громадських активістів й учасників антинімецького підпілля Теодора й Володимира Бураків, останній керівник підпілля, псевдо «Вир», Михайла Люру, Йосипа Урсуловича, Осафата Смольського, Олексу Урсуловича,

Мирослава Ягенчука. У березні 1944 р. вони були розстріляні в Станіславській в'язниці [24, с. 71, 73, 140].

Доповнюючи свій спомин, Василь Мацьків опублікував допис під назвою «Німецько-польський злочин 1943 р. в Калуші», в якому розкриває обставини арешту учнів «торгівельки» і вказує прізвища страчених [28, с. 3].

Подіям навколо торгівельної школи в Калуші присвячено шосту книгу краєзнавця Миколи Когута із серії «Герої не вмирають». Видання засноване на свідченнях сучасників та очевидців подій, учнів торгівельки Василя Мацьківа, Ольги Іваницької (1927 р. н.) та ін. У ній подано короткі спомини рідних розстріляних учнів, зокрема сестри Мирослава Сагайдака Ольги Гнибиди (1928 р. н.), Анни Кушлик (1925 р. н.), сестри Петра Келебая, Любомири Клодзінської (1935 р. н.), сестри Богдана Келебая, Галини Прокоп'юк (1945 р. н.), сестри Євгена Коломийця, Дарії Країнської (1945 р. н.), братової Йосипа Країнського, Марії Когут (1931 р. н.), сестри Степана Івасіва (1925 р. н.), з села Підгірок. Всього краєзнавець подає вісім записів респондентів про цю подію. Автор також повідомляє про арешт підгірчанина Івана Когута, сина Антона Когута, підгорецького вйта [25, с. 7–18].

З наведених спогадів стає зрозуміло, що саме причетність учнів до підпілля ОУН стала причиною арештів вихованців школи. Значну увагу М. Когут приділяє вшануванню пам'яті розстріляних гітлерівцями учнів торгівельної школи в Калуші. Важливим є поданий в книзі поіменний перелік дванадцяти розстріляних осіб з датами народження, з яких одинадцять – учні торгівельки. Такими були: Євген Вагіль (1924 р. н.), Ярослав Глушко (1927 р. н.), Богдан Келебай (1924 р. н.), Петро Келебай (1923 р. н.), Іван Когут (1923 р. н.), Євген Коломиєць (1926 р. н.), Йосип Країнський (1927 р. н.), (син), Михайло Країнський (1898 р. н.), (батько), Юрій Мандрик (1922 р. н.), Микола Мель-

ник (1925 р. н.), Ігор Полатайко (1927 р. н.), Мирослав Сагайдак (1924 р. н.) [25, с. 9]. Всього – 12 осіб.

Інший автор – Іван Іліяшевський – фіксує 18 осіб розстріляних гітлерівцями, але не вказує поіменно [20, с. 276].

Сучасник подій Іван Семаньків про масові розстріли на Калущині занотував наступне: «У масових нищеннях в Бабині Зарічному розстріляно 44, а в Завадці – 32 особи. Восени 1943 р. німцями були створені так звані «наглі суди», які вирішували людську долю за 2-3 дні. Проводилося планове вбивство запідозрених в симпатіях до ОУН. 4 листопада 1943 р. серед Калуша розстріляно 11 учнів торгівельної школи та батька і прислугу одного з них. Тоді ж гестапо арештувало ще 26 учнів цієї школи та знищило їх невинних в невідомому місці» [33, с. 9]. Отож, йдеться про страту 37 учнів цього закладу.

Питання встановлення кількості розстріляних в різний час учнів Калуської торгівельної школи ще потребує докладнішого вивчення із чітким розмежуванням, власне, розстріляних учнів та інших осіб.

Трагічною була доля й інших торгівельних закладів Станіславщини. Одним із наслідків трагічної події в Калуші стали репресії гітлерівців й щодо учнів торгівельної школи у Станіславові, про що розповіла учасниця подій Ольга Іваницька [19, с.1].

За спогадами Юрія Мельника, у Станіславові розстріляли 27 юнаків. У тамтешній «торгівельці» на третьому курсі навчалися випускники Калуської торгівельної школи Євген Вагіль, Михайло Магас, Іван Пелехан, Юрій Мельник із Сівки-Калуської та ін. Директором торгівельної школи в Станіславові був Тарас Франко [29, с. 2].

За свідченнями Віри Перегіняк, 4 грудня 1944 р. у Новиці гітлерівці розстріляли 12 учнів філії Калуської торгівельної школи, що діяла у селі Сливки на Рожнятівщині [32, с. 15].

(Докладніше див стор. 124–127). Інший очевидець події Василь Васишин уточнює місце цієї події – урочище «Зарінок» біля Новиці. Саме там він бачив, як молоді роздягнуті хлопці копали яму [17, с. 2].

Дослідник нацистського терору на Прикарпатті Степан Каспрук, окрім учнів калуської «торгівельки», вказує на розстріли учнів в селах Калущини (23 особи). Персоналізуючи цих осіб, автор називає прізвища Івана Василіва (1926 р. н.) та Петра Лиса (1928 р. н.) з с. Мошківці, Петра Марійчина (1927 р. н.) з с. Сівка-Войнилівська, Василя Зовбені (1926 р. н.) з с. Тростянець (Долинщина) [22, с. 96–97].

Більш повні відомості про німецько-угорські каральні акції на Калущині у 1941–1944 рр. проти українського та єврейського населення подають історик Сергій Адамович [13, с. 12; 14, с. 12; Ч. 3, с. 13] та краєзнавець Михайло Коломиєць [23, с. 112–120]. Шкода лише, що вони у журналіста не підтверджені джерелами.

Реконструкція повного персонального складу учнів торговельної школи – важливе джерелознавче завдання, яке також потребує докладного опрацювання. Про тих, хто навчався в цьому закладі, є відомості у дописі Михайла Левицького, який називає прізвища таких учнів, вихідців із села Лука, як Ганна Михайлюк, Євген Наконечний, Ганна Вовк, Василь Яцишин. Усі четверо уціліли лише тому, що під час арешту у Калуші поїхали з міста, щоб відвідати батьків [26, с. 6]. Юрій Мельник доповнює цей список вихідцями із Сівки-Калуської Іваном Олійником та Іваном Олексиним [29, с. 2]. А Микола Когут фіксує прізвища й таких учнів торговельки як Ірина Сохацька та Галина Сорока [25, с. 16, 17]. Зі слів учительки ЗОШ I–III ступенів № 3 Мирослави Вінтонюк відомо, що учнями цієї школи були її батько Пелехан Іван Афанасійович (1927 р. н.) та його шкільний приятель Богдан Нечай (1927 р. н.), яких насильно вивезено до

Німеччини [12, арк. 1]. Докладніший реєстр учнів Калуської торгівельної школи (*див. на стор. 147–154*).

Підсумовуючи вищесказане, важливо відзначити, що прямих документів (протоколи допитів, вирок) дотичних розстрілу учнів Калуської торгівельної школи не виявлено. Єдиним джерелом інформації на сьогодні залишаються спогади очевидців тих подій.

Спогади сучасників подій засвідчують функціонування в Калуші в період німецької окупації 1941–1944 рр. фахових ремісничої, торгівельної, кравецької шкіл. Найбільш організованою і структурованою була торгівельна школа, що складалася з купецького й діловодного (бюрового) відділів. У школі працював професійно підготовлений учительський колектив. Доброю була й матеріальна база закладу.

Стосовно розправи німців над учнями торгівельки, то найімовірнішою є версія про виявлення в колишніх випускників школи матеріалів оунівського підпілля, що послужило приводом до репресій, а причиною слугувала підозра в причетності учнів до підпілля ОУН.

Свідчення очевидців та сучасників події про обставини страти учнів «торгівельки» неоднозначні, мають певні розбіжності в хронології (3 і 4 листопада 1943 р.) прізвищах учнів, статистиці розстріляних. Вони потребують перевірки іншими джерелами, які ще належить виявити й дослідити.

Важливе значення мало б виявлення німецьких документів. Зважаючи на німецький педантичний принцип десяткувати непокірних, можна припускати, що розстріляно було не більше 10 учнів. Не з'ясованим залишається місце останнього спочинку школярів. За однією із версій, заснованій на свідченнях учениці торгівельки Марії Паньків, розстріляних закидано до ями в лісі між селами Пійлом і Сівкою-Калуською [7, арк. 5].

Очевидець подій Дмитро Капітан стверджує, що «гестапівці забрали тіла помордованих дітей коло аптеки Шустової і вивезли їх автомашиною та закопали нікому невідомо де, в якому місці чи околиці» [21, с. 208].

Важливим завданням дослідників історії тоталітарних режимів є встановлення та укладення поіменного переліку жертв, знищених гітлерівцями в період окупації на Калущині. Спробу такого реєстру подаємо в розділі «Калущина в роки німецької окупації. Документи й матеріали». Він, звичайно, далеко не повний, але пошуки документів й дослідження свідчень сучасників подій тривають.

Радянські документи фіксують загальне число людських втрат на Калущині в період німецької окупації – 9 тис. осіб. Як свідчать джерела, розстрільні акції нацисти здійснювали за 4 км від Калуша [4, арк. 2].

Місцем масових нічних страт було й калуське міське та єврейське кладовища [21, с. 204; 23, с. 116; 35, с. 141, 151, 198].

Акт, складений комісією від 14 травня 1945 р. на основі свідчень очевидців, підтверджує факт страти 380 євреїв впродовж 23–25 серпня 1941 р., серед них доктори: Немлих, Гефель, Васерман, Айвенбрух, адвокати: Фінкельштейн, Сокаль, Надель, інженер Фінкел, вчитель гімназії Штраусова [14, с. 13].

Більш докладного вивчення варті німецько-мадярські та більшовицькі каральні акції на теренах Калущини. Зі звітних матеріалів підпілля ОУН відомо, що вже «2 серпня 1943 р. більшовицькі відділи (*партизанів.* – *І. Т.*) одною суцільною колоною прорвалися в ліси Грабівки, Красного і Завою біля Калуша. По дорозі чинять великі спустошення» [1, арк. 91].

Репресивні акції активізували й гітлерівці. 7 грудня 1943 р. гестапо заарештувало 15 осіб в Калуші. 15 квітня 1944 р. мадярами було спалено село Томашівці, а 24 березня (за іншими відомостями – 22 квітня) німцями – Бабин Зарічний, де взято

заручниками 60 людей, які не повернулися [30, № 50, с. 3; 35, с. 152, 264]. Докладно про цю подію розповідає краєзнавець Михайло Миронюк, який спілкувався із сучасниками та очевидцями події та записав їхні спогади. Серед його респондентів були Михайло Білоус (1930 р. н.), Ганна Клоганюк (1926 р. н.), Параска Подільська (1909 р. н.), Іван Химич (1930 р. н.) [30, № 50, с. 3] та інші. Архівні матеріали містять відомості про 147 осіб розстріляних гітлерівцями в лісі біля вишки на схід від Войнилова [3, арк.1].

Всього за період німецько-угорської окупації Калуша від 2 липня 1941 р. до 27 липня 1944 р. знищено 7 431 особу, вивезено до Німеччини 4 756 осіб [5, с. 82].

4 листопада 1989 р. у Калуші, на площі Героїв, уперше проведено громадську панахиду пам'яті розстріляних учнів торгівельної школи [23, с. 183]. Місце загиблих увічнено пам'ятним знаком та стелами, на яких перелічено імена розстріляних. Пам'ятка встановлена на площі Героїв 4 листопада 1993 р. з нагоди 50-річчя події [25, с. 16]. З ініціативи Василя Мацьківа щорічно на спомин про цю трагічну подію біля меморіалу загиблих учнів Калуської торгівельної школи у день їхнього розстрілу відбувається покладання квітів.

Джерела та література

1. ДАІФО. – Р.1-П. – Оп. 1. – Спр. 425. – 158 арк.
2. ДАІФО. – Р-49. – Оп. 1. – Спр. 8. – 9 арк.; Спр. 10. – 10 арк.; Спр. 11. – 11 арк.; Спр. 12. – 28 арк.; Спр. 42. – 12 арк.; Спр. 4. – 14 арк.; Спр. 44. – 7 арк.; Спр. 45. – 3 арк. – Спр. 42. – 6 арк.
3. ДАІФО. – Ф. Р-98. – Оп. 1. – Спр. 8. – 26 арк.
4. ДАІФО. – Ф. Р-98. – Оп. 1. – Спр. 17. – 26 арк.
5. ДАІФО. – Р-909. – Оп. 1. – Спр. 64-а. – 315 арк.
6. КМК. – Ф. Архів. – Спр. 17. – 29 арк.
7. КМК. – Ф. Архів. – Спр. 117. – 45 арк.
8. КМК. – Ф. Окремі надходження (далі О. н.). – Спр. 20. – 25 арк.
9. КМК. – Ф. О. н. – Спр. 21. – 32 арк.

10. КМК. – Ф. О. н. – Од. зб. 77, 89, 91; Калуш на давній поштівці та фотографії / О. Оніщук, І. Ільницький, О. Малярчук, І. Тимів. – Львів: Папуга, 2017. – С.138.

11. КМК. – Основний фонд (далі О. ф.). – Спр. 109. – 44 арк.

12. Приватний архів Івана Тиміва. – П. 7: Опитування рідних та близьких учнів «торгівельки». (Записано 12 серп. 2018 р.). – 4 арк.

13. Адамович С. В. Калуський «Список Шиндлера». Частина 1. Епізод 1 / Сергій Адамович // Галицький Кореспондент. – 2018. – 17 трав. – № 20.

14. Адамович С. В. Калуський «Список Шиндлера». Частина 2. Епізод 2-4. / Сергій Адамович // Галицький Кореспондент. – 2018. – 31 трав. – № 22; Адамович С. В. Калуський «Список Шиндлера». Частина 3. Епізод 5-8 / Сергій Адамович // Галицький Кореспондент. – 2018. – 17 черв. – № 24.

15. Альманах Станиславівської землі: збірник матеріалів до історії Станиславова і Станиславівщини / ред. М. Климишин. – Т. 2: Збірник матеріалів до історії Станиславова і Станиславівщини. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто : Вид. Центрального Комітету Станиславівщини, 1985. – 900 с.

16. Альманах Станиславівської землі / Ред.-упор. Юрій Гаєцький. – Т. 3: Збірник матеріалів до історії Станиславова і Станиславівщини. – Нью-Йорк; Київ; Івано-Франківськ : Вид. Центрального Комітету Станиславівщини; Лілея-НВ, 2009. – 864 с. – (Наукове товариство імені Т. Шевченка; Український архів. – Том XXXIX).

17. Васишин В. То було в 1942[44]-му [Спогад про розправу гітлерівців над учнями філії Калуської «торгівельки» 4 грудня 1944 р.] / Василь Васишин // Дзвони Підгір'я. – 1992. – 15 січ. – № 7.

18. Гуцуляк М. В. Чи сказав правду вітер?..: Спомини, писані в Канаді понад вечір життя. – К.: Либідь, 1996. – 192 с.

19. Іваницька О. К. Ще крикнули «Слава Україні» / Ольга Іваницька // Дзвони Підгір'я. – 1991. – 17 серп. – № 125.

20. Іліяшевський І. Три Великодні під гітлерівською окупацією Галичини / Іван Іліяшевський // Альманах Станиславівської землі / Ред.-упор. Юрій Гаєцький. – Т. 3. – С. 275–278.

21. Капітан Д. Гестапівські звірства в Калушині / Дмитро Капітан // Літопис УПА. – Т. 23: Медична опіка в УПА / ред. М. Ріпечький. – Львів, 1993. – С. 204–207.

22. Каспрук С. Д. Каральні акції німецьких нацистів на Прикарпатті (1941–1944) / Степан Каспрук. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2012. – 220 с.

23. Коломиєць М. І. Історія Калуша і Калушини у датах, цифрах і цікавих фактах / Михайло Коломиєць. – Брошнів: друкарня приватної фірми «Таля», 1996. – 265 с.

24. Когут М. С. Підгірки: минуле і сучасне / Микола Когут. – Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 2000. – 163 с.

25. Когут М. С. Герої не вмирають... / Микола Когут. – Кн. 6: Німецький злочин 1943 року в Калуші. – Калуш: Акцент, 2004. – 20 с.

26. Левицький М. У листопаді 1943 на ринку в Калуші розстріляли юних бурсаків / Михайло Левицький // Калуський нафтохімік. – 2010. – 6 листоп. – № 45.

27. Мацьків В. Децо про розстріл студентів торговельної школи в Калуші 1943 року / Василь Мацьків // Дзвони Підгір'я. – 1991. – 18 черв. – № 92.

28. Мацьків В. Німецько-польський злочин 1943 р. в Калуші. Розстріл учнів торговельної школи в Калуші – трагедія, про яку не сміємо забувати / Василь Мацьків // Дзвони Підгір'я. – 2003. – 15 листоп. – № 130–131.

29. Мельник Ю. Я пам'ятаю тих хлопців / Юрій Мельник // Дзвони Підгір'я. – 1991. – 3 серп. – № 117.

30. Миронюк М. В. У подвійному зашморгу. Ч. 1. Підступ [Німецька каральна акція 15, 24 березня 1944 р. в Бабині Зарічному] / Михайло Миронюк // Дзвони Підгір'я. – 1992. – 2 квіт. – № 41. – С. 3; Ч. 2.2. Свідки розказують // Дзвони Підгір'я. – 1992. – 28 квіт. – № 52. – С. 3; Ч. 2. Кривава п'ятниця // Дзвони Підгір'я. – 1992. – 23 квіт. – № 50. – С. 3; Ч. 2.3. Вернися пам'яте до нас // Дзвони Підгір'я. – 1992. – 2 трав. – № 53. – С. 2.

31. Музичин М. Зберімося учні торговельки / Микола Музичин // Дзвони Підгір'я. – 1992. – 10 листоп. – № 135. – С. 3.

32. Перегіняк В. С. На Введення – річниця розстрілу в Новиці / Віра Перегіняк // Дзвони Підгір'я. – 2014. – 12 груд. – № 50. – С. 15.

33. Семаньків І. Л. Перемогла ідея: Книга Пам'яті національно-визвольної боротьби ОУН-УПА на Калушині / Іван Семаньків. – Калуш, 2002. – 331 с.

34. Тимів І. М. Джерела з історії Калушини / Іван Тимів // Калуш: історія в документах. Збірник документів і матеріалів. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2017. – С. 10–24.

35. Яшан В. І. Під брунатним чоботом. Німецька окупація Станиславівщини в Другій світовій війні 1941–1944 рр. / Василь Яшан. – Торонто: [Б. в.]. – 1989. – 284 с.

36. Яневич Б. Й. Розстріл учнів «торгівельки»: питань ще багато / Богдан Яневич // Дзвони Підгір'я. – 2016. – 4 листоп. – № 45.

37. Strömich M. Galizische Schicksale / Marian Stromich. – Selbstverlag, 2002. – S. 76–98.

Ivan Tymiv
Kalush

Sources on the history of the Kalush trade school

***Abstract.** The article reveals the source informative evidence of the contemporaries of the events of 1942–1943, the most important of which are the memoirs of the director of the trade school of Mikhajlo Gutsulyak and eyewitnesses of Nazis shooting of the students of the trade school on November 4, 1943; analyzed archival documents, published memoirs, local lore publications on these topics, photo materials, educational and personal records for students of trade school stored in the funds of the Local History Museum of the Kalush district.*

***Key words:** documents, memoirs, trade school, pupils, teachers, subjects, training, materials of Ukrainian underground, shooting.*

**Наталія Мельник
м. Калуш**

Нескорені духом

***Анотація.** У статті висвітлено долю учасників українського націоналістичного підпілля, вихідців з Підгірок. На основі спогадів сучасників подій та відомостей з краєзнавчої літератури й періодики подано перелік учнів з Підгірок, які навчалися у Калузькій торгівельній школі в період німецької окупації Калущини 1941–1944 рр., розкрито ліквідацію гітлерівцями осередку місцевого підпілля ОУН.*

***Ключові слова:** Калуш, торгівельна школа, учні, Підгірки, підпілля ОУН, розстріл.*

З кінця 20-х років і до середини 50-х ХХ ст. на території Західної України масовою підтримкою користувалася Організація Українських Націоналістів, створена у 1929 р. у Відні на чолі з Євгеном Коновальцем. Майже у кожному населеному пункті створювався осередок організації.

Після загибелі Євгена Коновальця у Роттердамі (Нідерланди) 23 травня 1938 р. створюється новий Революційний Провід ОУН на чолі зі Степаном Бандерою.

30 червня після дев'яти днів війни між СРСР і Третім Рейхом у Львові Національні Збори проголошують «Акт відновлення Української держави». У всіх населених пунктах Галичини відбуваються масові мітинги, які вітали відновлення Незалежності.

Такі сподівання й очікування переживало й населення Прикарпаття. У селах збиралися віча, селяни насипали символічні могили, готували й проводили урочисті фестини.

...Радісною хвилиною покотилась звістка про відновлення Української держави 30 червня 1941 р. й по Калущині. Цю новину калузькі підпільники отримали 1 липня, а наступного дня у центрі Калуша вирував велелюдний натовп. «Акт відновлення Української держави» присутнім зачитав вчитель

Внизу Люра Степан (проголошував Україну при німцях), Івасів Олекса, Магас Іван, Магас Микола. Фото з фондів музею-оселі родини Івана Франка в Підгірках

Тарас Банах. До калушан із закликом будувати вільну Україну звернулись повітовий провідник ОУН Ярослав Мельник і брат Степана Бандери Богдан.

Одними із перших від кур'єра ОУН про радісну подію 1 липня дізнались підгірчани. Увечері в приміщенні «Просвіти» зібрались свідомі односельці – Петро Мисюра, Степан Люра, Іван Магас, Володимир Буряк та інші. Виступив Степан Люра. Він розповів присутнім про «Акт відновлення Української держави» у Львові 30 червня 1941 р.,

закликав стояти за волю рідного краю аж до загину. Його підтримали у своєму слові Петро Мисюра і Володимир Бурак. Закінчилось святкове віче вигуками «Слава» та співом гімну «Ще не вмерла Україна» [5, с. 66].

Але вже через кілька днів у відповідь на це німці арештовують Степана Бандеру й інших керівників ОУН і починають масові репресії проти українців.

З початком тотального нищення німцями свідомих українців після розформування українських легіонів ОУН («Нахтігаль» і «Роланд»), потрібно було негайно творити своє військо, незалежне від німців. Так виникла потреба створення потужної сили опору окупантам. Молоді люди прагнули бути господарями на своїй землі, тому найактивніші ставали до лав ОУН, вони усвідомлювали, що майбутній незалежній Україні потрібні будуть спеціалісти різних професій. Тому молодь охоче вступала до створеної у серпні-вересні 1941 р. в Калуші торгівельної школи, що готувала секретарів-діловодів та бухгалтерів для торгівлі [4, с. 120].

Функціонувала Калуська торгівельна школа до весни 1944 р., тобто два з половиною роки та нараховувала більше 150 учнів (хлопців та дівчат). Директором спочатку був доктор Михайло Гуцуляк [7, с. 114].

Згідно опитування підгірчан, здійсненого краєзнавцем Миколою Когутом, у Калуській торгівельній школі навчалися:

Боцян Михайло (1926–1944) – закінчив торгівельну школу (1944). Загинув у рядах УПА.

Зліва направо: Когут Іван, син вїта Підгірок (розстріляний німцями в Калуші на Ринковій площі); Івасів Степан (загинув у партизанці, похований в Новиці. Фото з фондів музею-оселі родини Івана Франка

Боцян Тарас (1923–1948) – навчався у «торгівельці» з 1941 по 1943 рр. Член ОУН.

Будзан Іван (1927–1947) – закінчив школу на «відмінно». Член Юнацтва ОУН. Загинув у рядах УПА.

Івасів Степан (1925–1946) – у торговельній школі навчався у 1941–1943 рр. Після арешту гестапо учнів «торгівельки» (1943) пішов у підпілля. Загинув у бою з чекістами, перебуваючи у повстанських рядах.

Когут Іван (1923–04.11.1943) – учень калуської «торгівельки» (1941–1943). Син вїта з Підгірок.

Магас Михайло (1924–1982) – навчався у торговельній школі (1941–1944). Пізніше зрадив українській справі.

Мельник Микола – учень «торгівельки» від 1941 до 1943 року.

Мельник Марія (1926–1945) – учениця Калуської торговельної школи (1941–1944). Навчання накінчила на «відмінно». Працювала вчителькою (1944–1945). Зв'язкова УПА (1945).

Зліва направо: Ягенчук Ганна «Пчїлка» та Мельник Марія «Безжурна». Фото з фондів музею-оселі родини Івана Франка в Підгірках

Ягенчук Анна (1925–1946) – навчалась у торгівельній школі в 1941–1943 рр. («Пчілка»); зв'язкова УПА. У підпіллі з 1944 р. Загинула від рук ката, працівника НКВД Провіденцева. Портрет Ганни Ягенчук намалював відомий художник Григорій Смольський, родом з Підгірок [5, с. 69, 95]. Портрет можна бачити в експозиції музею-оселі родини Івана Франка.

Німці як окупанти жорстоко придушували будь-які спроби спротиву їхній владі. Ось причина тої нелюдської, кривавої розправи, що відбулася в Калуші. За спогадами очевидців та сучасників тих подій, напередодні в Калуші та районі сталися вибухи в німецьких установах та вбивства німецьких солдатів. Тому, не вишукуючи довго, гестапо заарештувало всіх, хто жив у гуртожитку Торгівельної школи. А там, на слідстві, уже «вибивали» покази. Хоч деякі з катованих «ламалися», основна маса трималася мужньо, стійко, але це не врятувало учнів. Офіцер, виголошуючи вирок, наказував розстріляти кожного десяти і пояснював нещасним, що гинуть за те, що хотіли вільної України. Скільки осіб у той день знищено, достеменно сказати важко.

Отже, 4 листопада 1943 року на нинішній Площі Героїв, (а тоді на Ринковій площі), у Калуші о 4 годині пополудні на очах місцевих жителів було розстріляно 11 учнів Торгівельної школи. По сьогоднішній день невідомо, де знаходяться їх останки, а тому час від часу калуські історики та краєзнавці піднімають тему розстрілу учнів Торгівельної школи, висловлюючи свої припущення щодо місця їх захоронення.

Михайло Гуцуляк, перший директор Торгівельної школи, в книзі «Чи сказав правду вітер» розповів:

«У злощасний другий четвер по цім випадку гестапівці привезли до Калуша на розстріл 12 чоловік і серед них вісім наших учнів. Що сталося з рештою заарештованих, у тому числі й із 14-літнім хлопчиною, який цілий місяць чекав на місце у

школі, годі сказати щось певне. Правдоподібно, їх вислали до концентраційного табору» [4, с.127, 128].

Василь Мацьків, свідок тих страшних подій, колишній учень «торгівельки» свідчить, що гестапо 30 й 31 жовтня 1943 р. заарештувало всіх бурсаків, які не виїхали додому на неділю [6, с.1].

Цього року часопис «Галицький кореспондент» опублікував ряд цікавих матеріалів Сергія Адамовича. Вони подаються як окремі епізоди під загальною назвою «Список Шиндлера» [3].

На допити у гестапо викликали і підгорецького вїта Антона Когута. На запитання слідчих відповідав, що нічого не знає. Так, син навчався в Калуській торгівельній школі, але чим займався поза наукою – не знаю. З тим і відпустили [5, с. 70]. Згідно кримінальної справи Жовніра «1 листопада 1943 р. Гестапо арештувало чотирнадцятьох 15-20-річних хлопців з українського націоналістичного підпілля, які вчилися у Калуській торгівельній школі» [3].

У пам'ять земляка Івана Когута, підгірчани склали пісню.

Ось рядки цієї пісні:

4 листопада, в Калуші на ринку,

Розстріляли німці друзів

В таку гарну днину.

Не було їх там багато,

Не було їх сорок,

А між ними Іван Когут,

Син вїта з Підгорок [5, с. 70–71].

Ще про одного учня школи хочеться згадати – це Іван Магас, відомий активіст громадського життя Підгірок. Член підпільної сітки ОУН (1939–1945). Як поділився своїми міркуваннями внук Івана Ярослав Бахматюк, Іван тримав на Торговій площі (нині Площа Героїв) невеличку крамницю, де продавали

всякий ужитковий дріб'язок. Ця крамничка була місцем зв'язку ОУН. Під виглядом покупців там легко було проводити зустрічі [2].

**З ліва направо: Володимир Буряк, Степан Магас,
Петро Мисюра, Іван Когут, Іван Магас**
Фото з фондів музею-оселі родини Івана Франка в Підгірках

У листопаді 1943 року, коли гітлерівці влаштували в Підгірках облаву, Іван зумів вискочити з вікна, що було зі сторони лісу, і сховатися там. З того часу доля його пов'язана з лісом і з УПА. Іван Магас («Черемош») – провідник Калуського районного проводу ОУН. Загинув у криївці в Підгірках 6 вересня 1945 р. Разом з ним загинув боєць його боївки Данило Когут («Хмара»). Зі слів його племінниці Галини Качалуби, він теж був учнем торгівельної школи, в рядах УПА з 1944 р. [1, арк. 4].

Пізніше станіславівське гестапо арештувало підгорецьких підпільників. «Ніщо не віщувало біди у Підгірках в грудневі дні 1943 р. Жителі села відсвяткували празник Миколая, настало

20 грудня. У цей час до Підгірок в'їхала автомашина зі сторони Станіслава, зупинилась при в'їзді у село. Гестапівці по троє-четверо розійшлись по Підгірках. Один з перших був заарештований Теодор Бурак. Він якраз різав з сином Володимиром дрова. Дружина Бурака, моя мама, післала мене попередити про небезпеку Петра Мисюру. Коли я добігала хати Мисюри, його пораненого гестапівці вже тягнули за руки до дороги, бо намагався втекти городами до лісу...» [5, с.71].

Того грудневого дня 1943 р. в Підгірках були заарештовані й інші члени антинімецького підпілля – Михайло Люра, Олекса Урсулович, Мирослав Ягенчук, Йосип Урсулович, Осафат Смольський. За останнього поручився фольксдойчер з Калуша, і Смольського пізніше звільнили. Зуміли зберегтись Кирило Когут і Михайло Костів, яких теж розшукувало гестапо [5, с. 73].

Підгорецьких чоловіків гестапо забрало у Станіслав. Допити заарештованих тривали до березня 1944 р. Підпільники з Підгірок мужньо перенесли тортури. Німецька окупаційна влада засудила їх до розстрілу. Вирок було виконано в березневі дні 1944 р. в Станіславській тюрмі.

Коли в камеру, де сиділи підгорецькі патріоти, посадили інших заарештованих, вони на стіні прочитали: «Вмирати за Україну не страшно. Петро Мисюра, с. Підгірки п-т Калуш» [5, с. 73].

Після арешту батька та інших учасників ОУН в Підгірках гестапо не полишало нагляду за Володимиром Бураком. Разом з іншими патріотами у глибокій конспірації не полишав Володимир підпільної роботи. Донька Володимира Бурака Марія пам'ятає, що напередодні арешту до її батька додому приходив Степан Бандера і вони «щось там радились». Володимир у справах підпілля неодноразово бував у селах Бабині Середньому, Студінці, Хотіні, Вістовій Калуського району. Повертаючись із

Бабина весною 1944 р., потрапив у гестапівську засідку. Побачивши небезпеку, Володимир почав тікати, та німецька куля наздогнала його. Пораненого у ногу, привезли в Калуш. Під час допитів поламали руки, кілька ребер. Вимагаючи зізнань, Володимира головою занурювали у рідке вапно. Не видав нікого. Де місце його захоронення – невідомо. Донька стверджує, що мешканці села Пійло, де за їх словами було вбито Бурака, передавали родині, що тіло Володимира було знищено у рідкому вапні і останків не залишилося [5, с. 73]. А де правда, не знає достеменно ніхто.

Наш народ продовжує боротьбу за свою незалежність на цей раз з російським агресором, який не покидає своїх загарбницьких намірів. Тому ми знову проголошуємо лозунг: «З нами Бог і Україна!».

Джерела та література

1. Кращезнавчий музей Калушини. – Ф. Архів. – Спр. 7. – 57 арк.
2. Музей-оселя Івана Франка у Підгірках. – Записи свідчень родини Магасів. – Арк. 1.
3. Адамович С. В. Калуський список Шиндлера [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://gk-press.if.ua/kaluskyj-spysok-shyndlera-iii/>
4. Гуцуляк М. В. Чи сказав правду вітер?..: Спомини, писані в Канаді понад вечір життя. – К.: Либідь, 1996. – 192 с.
5. Когут М. С. Підгірки: минуле і сучасне / Микола Когут. – Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 2000. – 163 с.
6. Мацьків В. Дещо про розстріл студентів торговельної школи в Калуші 1943 р. / Василь Мацьків // Дзвони Підгір'я. – 1991. – 18 черв. – № 92.
7. Коломиєць М. І. Історія Калуша і Калушини у датах, цифрах і цікавих фактах / Михайло Коломиєць. – Брошнів: друкарня приватної фірми «Талія», 1996. – 265 с.

Natalia Melnyk
Kalush

Immersed in spirit

Abstract. *The article highlights the fate of the participants in the Ukrainian national affair, natives from Pidhirky. It consists a list of students from Pidhirky who studied at the Kalush Trade School during the period of German occupation of Kalush district from 1941–1954 based on the contemporaries' notions about events and information from local lore literature and periodicals. The liquidation by the Nazis of the local OUN underground was highlighted.*

Key words: *Kalush, trade school, students, Pidhirky, OUN underground, shooting.*

Дарія Ониськів
м. Калуш

**Північно-західна Калущина в 1958–1967 роках
(За щоденниками Ярослава Дякона)**

***Анотація.** У статті вперше здійснено спробу дослідити щоденники Ярослава Дякона, народного вчителя, просвітянина, громадського діяча, репресованого. Проаналізовано записи другої половини 1958 р. – 1967 р., коли автор проживав у селі Кропивник на Калущині. Досліджено діяльність парафіяльних священників в умовах підпілля ГКЦ та перебіг подій в краї. На основі метеорологічних заміток простежено зміни погодних умов північно-західної Калущини та їхній вплив на розвиток сільського господарства. Розкрито зміст нововведень Хрущова та їхні наслідки для селян.*

***Ключові слова:** Ярослав Дякон, щоденники, події, аналіз, церква, священник, інновації Хрущова.*

Ярослав Дякон – народний вчитель, український інтелігент, просвітянин. Був одним із тих національно-свідомих педагогів, які відстоювали демократизацію шкіл на західноукраїнських землях у першій половині ХХ століття.

Народився Ярослав Дякон 10 січня 1899 р. в сім'ї священника, просвітянина на зламі 1930-х років – декана Калуського ГКЦ о. Григорія Дякона [8] у с. Махнівці на Тернопільщині (нині Золочівський район Львівської області). Навчаючись у Львівській гімназії, Я. Дякон брав активну участь у залученні учнів і студентів Львова на похорон Івана Франка. Він також переносив його останки під час перепоховання [3; 4]. Будучи гімназистом, Я. Дякон вступив до Легіону Січових Стрільців [3; 5]. Також був старшиною Української Галицької Армії [6]. Педагогічну освіту Я. Дякон здобув у Львівській учительській семінарії. За активну

просвітницьку діяльність у студентські роки був заарештований польською владою [9].

За те, що боровся в лавах УПА, найстарший син Я. Дякона Ігор у 1947 р. був заарештований і засуджений на 10 років таборів з подальшим виселенням у Магадан [6]. А через три роки вся сім'я Я. Дякона була вивезена в селище Зорянка в Томській області [7]. Повернулися з Сибіру в 1957–1958 роках. Після повернення Я. Дякон із дружиною Софією проживав у с. Кропивник на Калушині. У цьому селі й похований [3].

У родинному архіві киянина Андрія Дякона та калушанки Віри Пілянської (Дякон) збереглися щоденники Ярослава Дякона. У його внука Андрія Дякона – за 1958–1961 рр. (далі – Щоденник 1), а у доньки Віри Пілянської (Дякон) – за 1962–1967 рр. (далі – Щоденник 2) [1]. Ці щоденники дають нам змогу відстежити життя м. Калуш і навколишніх сіл (найбільше – с. Кропивник, частково – сіл Мостище, Пійло, Кадобна, Підмихайля, Голинь) протягом дев'яти з половиною років.

Ярослав Дякон

Щоденник – це літературно-побутовий жанр, фіксація побаченої, почутої, внутрішньої пережитої події, яка щойно сталася. Щоденник може бути фрагментарним, веденим тільки у певний період, а може бути постійним. Передбачає використання датування.

Спроби вести щоденні записи відомі здавна в культурах з розвиненою писемністю. У Британському музеї в Лондоні зберігаються фрагменти глиняних табличок з клинописом, серед яких – щоденні записи одного із вавилонських астрологів, що ретель-

но записував свої спостереження за зірками й відомими тоді планетами.

Серед багатьох відомих осіб, які роками вели щоденники, – український гетьман у вигнанні Пилип Орлик і художник Леонардо да Вінчі. Незамінними історичними й духовними документами стали відомі в українській літературі щоденники, написані Тарасом Шевченком, Олександром Довженком й Уласом Самчуком [2].

Життя с. Збора на Калущині в ХІХ ст. за щоденником місцевого пароха о. Антонія Гойдана дослідила калузька гімназистка, а нині студентка Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника Наталія Шкоропаняк.

Щоденники Ярослава Дякона – це яскравий приклад цього літературно-побутового жанру.

Щоденник 1 досліджували у вигляді скан-копії. Для нього Ярослав Дякон використав загальний зошит у косу лінійку. Між записами за січень і лютий 1960 р. зафіксовано ручний шов, зроблений звичайною ниткою з метою збереження його від розпадання.

Щоденник 1 складається із вклеєних газетних вирізок¹ (1 стор.), несистематизованих записів (5–6; 109–115 стор.) і власне щоденника (2–4; 7–108 стор.). Має 115 сторінок. Формат: 21x17. Чорнило – фіолетове, синє, зелене. Почерк – розбірливий.

¹ Із газетної вирізки «Користуйтеся авіапоштою» за підписом Калузької контори з'язку дізнаємося, що з 1 січня 1960 р. було знижено тарифи на авіавідправлення. Вартість авіавідправлень тоді була така: «1. Лист вагою до 20 грамів – 60 коп. за кожні наступні 20 грамів листа – 30 коп. поштова картка одинарна – 40 коп. бандероль вагою до 50 грамів – 1 крб. за кожні наступні 50 грамів бандеролі – 60 коп. 2. За відправку «Рекомендованим» порядком – 60 коп. 3. Тариф на авіа посилки знижено на 50 проц.» (Щоденник Ярослава Дякона (1958–1961) / Рукопис // Родинний архів Андрія Дякона. – Арк. 1).

Вів його автор постійно, але не щодня: досить часто кілька днів, а то й тиждень об'єднував загальним записом – робив його навскіс, щоб захопити всі дні. Короткий підсумок у кінці місяця зустрічається, але не регулярно. Записи 1958 р. Я. Дякон розпочинав у Сибіру, де перебував останні півроку, а з 17 липня він уже робив їх у с. Кропивник.

На кожен місяць в обох щоденниках автор використовував 2 сторінки. Неділі та релігійні свята (дату) виділяв (обводив) червоним кольором. Назви місяців використовував латинські (1958 р.) й українські (1959–1967 рр.). Виняток становлять народні назви березня, який у 1961 р. зафіксовано як март, і листопада, який автор у Щоденнику 2 записує як падолист.

Щоденник 2 (оригінал) складається із несистематизованих записів і вклеєних газетних вирізок (1–2, 177–178 стор.); конспектів уроків, поміж якими вписані різні поштові адреси (4–9 стор.); власне щоденника (10–166 стор.); господарських порад польською мовою (169–170 стор.); віршів і висловів, записаних латинською й польською мовами (171–172 стор.); роздумів і виписаних автором уривків із творів, що зворушили його душу (173–175 стор.); рецепту від кашлю (176 стор.). Має 178 сторінок. Формат: 21x17. Чорнило: конспект – фіолетове, Щоденник – синє. Почерк: розбірливий. Вів його автор постійно (кілька днів об'єднував загальним записом тільки у випадку перебування в лікарні через хворобу).

На титульній сторінці Щоденника 2 латиною: вверху – *Te Deum Laudamus!* (Тебе, Бога, славимо!»), внизу: *Si gais non a [...] Dominum nostrum Iesum Christum, sit anathema* (Все, що не від Бога, то анафема).

Власне щоденник 2 розпочинається на стор. 10 каліграфічно введеними буквами й цифрами: Р. Б. 1962. Йому передують шість сторінок шкільного конспекта сестри Ярослав Дякона

Софії² на вересень і половину березня 1956/1957 навчального року (конспекти інших місяців, ймовірно, виврані). На стор. 11 Я. Дякон зауважує (замість епіграфа): «Не дали Зосі конспектами заповнити // То я постараюсь щоденником заступити».

Використаний для Щоденника 2 загальний зошит у лінійку. Події одного дня автор розміщував в одній лінійці (8 мм). Писав у ній навіть у три рядки.

У Щоденнику 1 Я. Дякон, крім щоденного моніторингу погоди, в основному зосереджується на подіях, які стосуються членів його родини і так чи інакше впливають на їхню подальшу долю. Виняток становлять записи 1961 р., які стосуються реорганізації «церкви і релігії взагалі» радянською владою.

Якщо ж проаналізувати записи в Щоденнику 2, то їх можна систематизувати таким чином:

- моніторинг щоденної погоди (температура повітря, опади, а також наслідки тих чи інших погодніх умов для господарства);

- короткий опис того, чим автор особисто чи члени його сім'ї займалися в цей день, хто до них заходив, приїжджав; їхні переживання з того чи іншого приводу;

- місцеві події (села, краю);

- події в державі (СРСР);

- міжнародні події;

- узагальнена інформація за місяць, а в кінці року – за рік. Її аналіз.

У статті зупинимося тільки на тих записах Я. Дякона, які дадуть змогу відстежити життя Калуша і навколишніх сіл із другої половини 1958 до 1967 р.

² Софія Дякон (1904–1975) – перед пенсією, з вересня 1959 р., була вчителькою молодших класів у с. Тужилів на Калушині (Щоденник Ярослава Дякона (1958–1961) / Рукопис // Родинний архів Андрія Дякона. – Арк. 47, 49).

Згідно зі Щоденниками Ярослава Дякона, перший день 1959 р. на Калушині був «г[арний] сон[ячний] і д[уже] теплий». Наступного дня на сонці він зафіксував 24° тепла. 1960 р. розпочався при нульовій температурі, було «хмарно» й падав «дощ». А 1 січня 1961 р. – « 16° морозу. День погідний, сонячний». У перший день 1962 р. в повітрі було «+3 тепла. Перед вечером сильний дощ». У той час як 1 січня 1963 р. він фіксує « -22° С. Мороз, хмарно, сильний холод». У «переступному» 1964 р. перший день був «сонячний, але холодний» (-15° С)». Наступні два роки розпочиналися при -2° С, а 1967-й взагалі з 0° С, «день хмарний, теплий».

Різдвяні свята в 1959 р. відзначали при плюсовій температурі: $+2^{\circ}$ С. Наступного – морози від 4° С до 10° С, всі три дні «хмарно, сніг». «Дні теплі, погідні» (3° морозу) спостерігалися на Калушині в 1961 р. Різдво 1962 р. було з помірними морозами. Якщо на Святий вечір зафіксовано -10° С, то в перші два дні – -2° С і -3° С. І тільки на третій день сильніший мороз – -12° С. Наступного року святкували при -1° С – -2° С. Зате на Різдво в 1964 р. автор фіксує -14° С – -17° С, дні «гарні, сонячні, але нічю сильний мороз». На Святвечір 1965 р. – «хуртовина-пурга...навіть не мож було свічок засвітити на цвинтарі». Перший різдвяний день – «з с[ильним] вітром і снігом, радіо заповіло шторм. Через буран мало людей в церкві (в с. Кропивник. – Д. О.), половина того, що минулого року було». Зате наступного дня, хоча й надворі -14° С, «в церкві д[уже] багато людей», бо вітер – тільки «під вечір». Різдво 1966-го теж з неабиякими морозами. На Святий вечір – « -15° С. Сильний вітер і тому холод». У перший день Різдва того року « -11° С морозу... сніжок падає, холод». Та попри це, «в церкві маса людей». У 1967 р. на Різдвяні свята зафіксовано -7° С – -11° С. Усі три дні «хмарні, холодні, малий сніжок».

Рекордна мінусова температура на Водохрестя на Калущині протягом цих років зафіксована Ярославом Дяконом у 1963 р. – -31°C , «але в церкві багато людей на Водосвяттю». В той час як у 1959-му і 1965-му воду святили всього при -2°C . Взагалі січень 1963-го був дуже морозний. 20 числа зафіксовано -33°C . 22-го – -20°C : «Далі мороз і холод, який ще був в 1929 р., коли багато садів померзло». А 29 січня знову -31°C : «В школі через морози науки нема». У січні «випало вже багато снігу, бо як подають по радіо середня грубість снігу-покриву виносить більше як 50 см. Через ostrу зиму дуже дорогі дрова, за фіру дров просять около 15-руб. тай то тяжко купити», – констатує автор. До речі, морози тримали і в лютому того року, а «під кінець місяця знов збільшились і дотягнули до 30°C ».

Цікавий запис зустрічаємо 20 березня 1962 року: «Темпер[атура] -22° морозу... Прилетіли бузьки». А наступного дня автором зафіксовано « -20° морозу».

«Холод в січні (1964 р. – Д. О.) не багато відбіг від холоду січневого 1963 р. Під кінець місяця потепліло, але за те зачались хуртовини подібні до сибірських пург, а під кінець місяця (29, 30, 31) мороз дотягнув до около 25° ». «Цілий місяць морозний, холодний з малим снігом. Пишуть поль[ські] газети, що подібна зима була в 1847 р.», – дізнаємося зі Щоденника 2.

Зате січень 1965 р. нагадав Дяконам перші роки після повернення з Сибіру. «Загально місяць теплий, було тільки три більші морози, і то 12-го, 13-го і 14-го від $20-24^{\circ}\text{C}$., решта днів в січні лагідна зима, снігу також не багато. Такий січень був в 1959 р. коли то ми вернули з Зирянки», – записує у підсумках місяця Ярослав Дякон. До речі, в листопаді 1965 р. «зима прийшла д[уже] рано, бо 11 листопада і сніг вже летів, і мороз дотягнув до -23°C холода. Я ще такої раної зразу холодної зими не памятаю за ціле своє життя», – дивується автор. Хоча наступний рік здивував ще більше. Вже 30 жовтня 1966 р. ним зафіксовано

0⁰C: «День – страшний сніг. Через те, що листя не облетіло, багато дерев поламав сніг». А 31-го – -2⁰C, «сніг валить, під ногами «каша».

Найтепліший Великдень за роки, які досліджуємо, був у 1967 р. Воскресіння Христове того року випало на 30 квітня та 1–2 травня. Усі три дні «гарні сонячні». У перший великодній день температура повітря сягала +11⁰C, а в наступні два дні ще вище – +12⁰C, «дуже тепло». У 1959 р. на Великдень (3–5 травня, +6⁰C) – «зацвили всі дерева». Натомість у 1962 р., хоча це релігійне свято відзначалося в той же час (29–30 квітня та 1 травня), відрізнялося погодніми умовами. Температура була всього 1–2 градуси тепла. Перший «день хмарний, дощовий, холодний», другий – «сонячний, але холодний, веч[ером] сильний холодний дощ», а третій – «холодний, похмурий».

Щодо впливу погодніх умов на сільськогосподарські роботи, то березень 1959 р. на Калущині був «погідний, теплий, весна зачалась рано». 10–14 квітня спільний запис: «В колгоспі вже все посіяли і посадили картошку». У кінці місяця: «квітень... д[уже] сухий, теплий. Майже все люди посадили і посіяли, але нічого не сходить через посуху». А 14 червня автор зафіксував страшну зливу і повінь. Наступного року і березень, і квітень – «холодний, хмарний». У квітні «люди ще мало веснували, зачали аж під кінець місяця». А травень взагалі «холодний і дуже мокрий». У 1961-му березень «цілий місяць сухий, без дощу» («посадили горох, чісник і сіянку цибулю»). Як і квітень того ж року. Правда, останній ще й «з сильними вітрами». Дерева тої весни «сильно зацвили, но не знати чи буде урожай, бо вітри рвуть цвіт». І хоча травень 1961 р. був «хмарний, мокрий», зате червень «середньодощевий, дуже теплий, гарний». Відповідно й «все добре росте». І як результат – «гарний урожай бараболі».

Перший весняний місяць 1962 р. був «д[уже] холодний, зі снігами, вітрами. Ніхто навіть не посіяв розсади». Квітень «на загал ... теплий. Але тому що ... було дуже мокро люди мало закінчили роботу на городах». Зате травень «дуже сприяючий для розвою рослин, не дуже мокрий і не сухий, все гарно виростило». А в червні «багато дощу так що не дає робити в городах і на полях. На другий день Зелених свят (18 червня. – Д. О.) грозова злива позаливала поля і городи. А потім 3-го дня після Свят зелених знов зливний дощ zalив городи». Надибуємо тут і таке: «десь під Перегінськом 28.VI. випав сніг нічю»³. А далі читаємо: «Бараболя гниє на полях, кукурудзу – «королеву полей» в колгоспі переорюють, бо пропала з причини дощів і холоду». Відповідно й урожай картоплі того року був «поганий: половина, а може й менше минулорічного», а «через те дуже дорога».

Натомість травень 1963-го «дуже погідний, теплий, але дуже сухий, був тільки один дощ; через те жито вийшло д[уже] слабеньке, бо земля суха не пригожа для розвитку озимини. Зате на городах все багато гарнійше як було минулого року». У червні також «через теплу погоду, мірно суху все по городах гарно росте», а в серпні «головно бараболя, яка є дуже гарна».

Щодо весни 1964 р., то вона була дуже холодна. У кінці травня Ярослав Дякон робить такий запис: «Дерева через холод тільки 10-го стали розвиватись, а цвили аж до кінця місяця». Аналогічно холодна весна спостерігалася й наступного року. «Через холод і дощ ні колгосп, ні люди на землі нічого не робили, такий підсумок квітня 1965 р. Дерева того року взагалі «зачали цвисти під кінець місяця, дуже пізно, але цвितуть багато».

³Сніг випав влітку і в 1966 році, у серпні: «...в 3-ій декаді зачались дощі. Сильно похолодніло, а 27-го в Карпатах випав сніг». Зате жовтень цього року був напрочуд теплий: «До 27-го місяць дуже теплий, сухий, д[уже] гарний, такого тепла в жовтні не було вже 120 років», – читаємо в Щоденнику 2 (Щоденник Ярослава Дякона (1962–1967) / Рукопис // Родинний архів Віри Пілянської (Дякон). – Арк. 131, 135).

Натомість остання декада квітня 1966 р. була дуже теплою: «такого тепла в квітні вже давно не було... Посаджено вже майже все крім кукурудзи». Зате з 23 по 25 квітня наступного року – «сипав мокрий сніг, що розсада була 3 дні накрита, щоб не померзла». А травень був «аж 15 днів з дощем», то «до кінця місяця ще люди не закінчили садити бараболю та будуть садити в червні. Деревя хоч багато цвили, але мало зав'язалось овочів, бо через холод пчолы не запилили цвітів». Та попри все, «в цім році багато обродили сливки, було 1 відро сливок 1 руб.».

Із записів Ярослава Дякона дізнаємося, що крім автобуса, основним транспортом, який дозволяв доїхати із Кропивника до Мостищ і Калуша, на той час була вузькоколія (в оригіналі – колейка).

Запис 6 січня 1959 р.: «Раненько колейкою я поїхав до Мостищ», 27 квітня: «Я в Калуші, колійка не йшла то ходив пішки», 11 серпня 1961 р.: «Вечером оба вернули колейкою». Із 12 лютого 1962 р. починаються кількадевні записи про стихію, яка суттєво вплинула на рух цього виду транспорту: «Сильний вітер – буран», 13 січня – «дуже сильний ураган, зірвав дахи», 15-го: «4 морозу. Сильний сніг, глибоко засипало землю», 16-го: «-8⁰С...плуги роблять дорогу, перед веч[ером] знов буран. Вернув колейкою з Мостищ», 19-го: «-10⁰С ...Колейка ходить з плугами. Почту привезли колейкою», 21-го: «0. День хмарний, сніг, вітер. Перед веч[ером] знов хуртовина. Колейка ходить дуже тяжко». 22-го: «-5... Сніг, хуртовина. Рано колейка не прийшла, я до Кал[уша] не поїхав». А в підсумках місяця дізнаємось про наслідки від тогорічної січневої стихії: «На загал місяць холодний зі снігами і сильними вітрами буривіями. Вітер знищив багато дахів, головно з дахівками, 2 рази перевернулася колейка, 3 рази застрягла в снігах».

3 березня «колейка знов спортілась не йде від полудня», а з 6 березня вона «не йде, будують міст». «Пішла» аж 10-го,

«але не знати чи довго буде йти, бо д[уже] слабий міст поставили». У 20-х числах «колейка вже кілька днів не йде» (через великий сніг. – Д. О.).

Лютий 1964 р. був «дуже холодний, такий як повинен бути лютий. Випало багато снігу, були великі хуртовини, автобуси кілька днів не їхали, одинока комунікація з Калушем лишилась в нас колеїка, яка сего року зимою їздила цілком нормально, автобус в Кропивник не їздив цілий місяць, бо не могли поправити дорогу». Через засипану снігом дорогу «в магаз[ині] вже 5-й день нема хліба», – запис 10 лютого. Через рік, у лютому 1965-го, «багато днів зі снігом, вітром, буранами, але колеїка ходить нормально». 23 грудня 1965 р. зафіксовано такий факт: «Завалився міст під колеїкою (на перекопі Сівки ріки)», а 30-го «колейка по мості знов стала їздити». У квітні 1966 р. знову проблема: «Перестала їздити колеїка, бо монтують міст». А 14 грудня 1967-го «поїзд (колейка) розбив автобус – 2-оє раниених».

Із щоденних записів Ярослава Дякона дізнаємося, що захворюваність на грип спостерігалася на Калущині і в 1960-ті. «В м[ісяці] січні вибухла тут як і в цілому Калушському р-ні епідемія грип, захворіло багато людей, але найбільше потиснуло на стариків – стали вмирати», – читаємо у підсумках січня 1962 р. А в січні 1967-го автор пише: «В другій половині місяця зачався грип, на який масово хорують люди».

Записи Я. Дякона свідчать про те, що вже в кінці 1959 р. в Кропивник був електрифікований. 4 жовтня: «Варимо на елек. [...], бо є світло», 5 жовтня: «...купив лампочку», 11 листопада: «Електрики знов нема, кажуть, що не буде 10 днів».

Зі Щоденників дізнаємося про вплив калуських підприємств на навколишнє середовище. 21 червня 1961 р. читаємо: «Сильвін нищить городи». У квітні 1963 р. автор робить запис: «...зробив я жалобу в область за те, що сальвініт попалив дере-

ва, але ще нікого не було на справдження». Рівно через рік – та ж проблема: «Дерева далі попалені відходами калійної шахти так як було минулого року».

Читаємо також про те, що в середині липня 1959 р. в Кропивнику «зачали шукат[урити] церкву». У січні 1962 р. в цьому селі «обікрали копер[атив], злодіїв не зловили». У підсумках січня 1963 р. автор повідомляє: «В шахті (в Кропивнику. – Д. О.) знайшли 3-оє людей що убили бандити і вкинули в старий ствол ще давно тому». 28 лютого 1967 р. Я. Дякон робить наступний запис: «Рішення міністра тут біля нас зліквідувати шахту». А в кінці місяця підсумовує: «Рішили тут б[іля] нас шахту закрити, тому що за багато начальників і себе не оплачує». 20 березня дізнаємося, що «шахту прилучили до КХМК⁴», «тому мають бути великі зміни».

Зафіксовані в Щоденниках й деякі, на думку автора важливі, події, які були на той час у сусідніх із Кропивником селах. Так, 10 серпня 1959 р. «грим убив жінку в Кадобній і 2 дітей в Голині». 15 лютого 1963 р. читаємо: «Звільнили з роботи дир[ектора] школи в Голині». У липні 1965 р. «з 25-го на 26 ночію згоріла церква в Пійлі, підозр[юють] що був підпал нарочний». 19 липня 1966-го «убили гасвого в Кадобній», а в підсумках місяця – «убивців не знайшли». «23 (липня. – Д. О.) ночію хмаролім над Кадобною, а в нас (с. Кропивник. – Д. О.) зливний дощ спричинив велику повінь, яка знищила багато городів над потоком». У кінці серпня того ж року читаємо: «Убили участкового на домиках в Калуші». 22 травня 1967 р. «цілу ніч злива, в день також. Все заляло, найгірше Калуш все під водою».

Окреме місце в Щоденниках займають записи, які стосуються діяльності церков. За ними можна прослідкувати, як, що і коли саме забороняли на Калушині як вірним, так і священикам.

¹ КХМК – Калуський хіміко-металургійний комбінат, будівництво якого розпочалося у 1959 р.

27 вересня 1958 р. «на празнику був тільки один священик, а маса народу». 1 травня 1959 р. – «В[елика] Пятниця. В церкві маса людей так що демонстр[ація] не відбулась в Кропивн[ику] і других селах». Із запису 30 січня 1961 р. дізнаємося, що «о. Стрийського зняли з парохії в Калуші», а 5 лютого – «Біда з о. Стрийським. Служби Божої не правив». 14 травня того року Я. Дякон констатує: «...реорганізують церкви і релігію взагалі». Якщо в травні 1959 р. «читають на гробах в Кадобнім», 19 серпня того ж року «празник в Кадобній», то в Зелену суботу, 27 травня 1961 р., надibuємо запис, який насторожує: «Відлучили Кадобне», а в підсумках червня: «Замкнули церкву в Кадобній». 1 травня того ж року Я. Дякон записав: «Знов...хотять відбирати резиденцію. В Кал[уші] вже забрали». А 13 липня читаємо: «Кажуть Ром[кови]⁵... вибиратись з резиденції». Наступного дня: «Викидають з резиденції». 26 липня «на плебанії збираються переїздити». А «важною подією» в підсумках місяця автор вважає те, що «Ром[ка] викинули з резиденції». 5 листопада, побувавши на Службі Божій, він запише: «Говорять про замикання церков». Наступні два дні: «Нагінка на церкви» і «Ромка примушують йти на пенсію». А з підсумків цього місяця дізнаємося, що «велика нагінка на церкви. Замкнули церкву в Сівці і в Кадобній ще літом. Ост[авс]я ще Кропивник». 7 грудня він констатує, що «біда з церквами», а 10-го – «знова наступ на церкву, знов збирають підписи, щоб церкву залишили».

7 січня 1962 р. в церкві в Кропивнику «маса людей, бо церкви замикають». 15 січня запис: «Знов наступленіє на церкви». У підсумках цього місяця читаємо: «Всі дні свят Різдво Хр[истове] відправи були в Кропивнику, бо решту церков замкнули, тай про Кропивник є поголоски, що церкву замкнуть».

⁵Роман Дякон – брат Ярослава Дякона. Після смерті батька о. Григорія Дякона в 1942 р. і до 1987 р. – священик в с. Кропивник (Церква Святого Миколая).

Також по других парохіях...». 9 лютого зустрічається такий запис: «Поголоска, що з церкви мають зробити баню». 15 лютого Я. Дякон пише: «Я в Мостищу. Рішили самі відкрити церкву» (і тільки в березні 1966 р. він повідомляє: «До Мостищ несподівано прийшов батюшка – церква була нечинна около 3 років»). 26 лютого 1962 р. священника з Кропивника о. Романа «кликав дек[ан] ... в справі церкви». А наступного дня «Ром[ко] до Стан[іслава] в справі церкви». У кінці лютого дізнаємося, що «сильний натиск на людей, щоб підписали заяви для об'єднання в одну церковну громаду, але Сівко і Кадобна відказались цілковито. Деяких за то усувають як пр[иклад] з Копанок і Завою».

Перед Великоднем, 8 квітня 1962 р., Я. Дякон записує, що «заборонено сповідати людей до 18-ти років». На Великдень, 29 квітня, в Кропивнику «в церкві маса людей, бо то зі сусідніх сіл, де замкнули церкви». У підсумках липня читаємо, що «з 29-им числом стали правити в церкві о год. 7³⁰ раненько Сл[ужбу] Божу – роблять все, щоб тільки народ відтуцкати від церкви, але люди все таки ще якось держаться і хоч трудно, але до церкви хоч не багато але ходять». На свято Спаса, 19 серпня, Я. Дякон з прикрістю констатує: «Я був в церкві, але то все якось стало інакше як було мин[улого] року». А в жовтні того року він записує: «З нагінкою на церкви ... успокоїлось, а нашу церкву навіть зареєстрували».

Наступного року на Різдво «в церкві пізно правиться аж о 11-й год. В церкві маса людей», «багато людей на водосвяттю», хоча «-31 градус морозу». На Вербну неділю, 6 квітня, «в церкві маса людей за шуткою, не знати чи всі люди дістали». «Веч[ером] на страстях маса людей». «В церкві на плащаниці маса людей». І на Великдень «...зачалась відправа о 5-й год рано (по К[иївському] ч[асу]), потім була одна година перерви, а о 8-й Сл[ужба] Божа. В церкві мимо дощу-сльоти маса лю-

дей». І так щороку в ці великі церковні свята. Хіба що на Василя, 14 січня, 1966 р. «в церкві мало людей через буран».

Але якщо на Великдень, 3 травня 1964 р., зафіксовано «коло церкви маса людей з пасками», то вже 17-го числа Я. Дякон запише: «В церкві знов обмеження. Відправа досвіт, щоб тільки помішати». Відповідно найближчої неділі, 24 травня, «в церкві мало людей – відправа дуже рано». З підсумків місяця дізнаємося, що «в церкві нові обмеження, на цвинтарі по гробах невільно читати, відправа досвіта о 5-ій рано, похорони і хрещення з перешкодами». А в кінці року уточнення: «В церкві нові обмеження: не вільно читати на гробах, вести похорону священникові». На початку червня 1965 р. «знов нові обмеження – невільно похорону правити в хаті», «в церкві знов відправа раненько від пів до 9-ої». На Шуткову неділю 1966 р. Я. Дякон констатує: «В церкві маса людей, а найбільше школярів». І тут же в підсумках місяця читаємо: «Школярам забороняють ходити до церкви, страшать в школі репресіями». Та, незважаючи на утиски, у перший день Різдва 1967 р. до Дяконів приходив колядувати вертеп: «Нікого в нас не було тільки вертеп». А травень 1967 р. здивував навіть Я. Дякона: «Касієр в церкві мусів уступити, бо хотіли відібрати йому пенсію, касієром стала баба»... Видно до того жінка цієї посади в церкві ніколи не займала.

Гоніння на церкви тяжко відбивається на духовному стані Я. Дякона та його сім'ї. 29 квітня 1963 р. він робить запис: «Готуюсь до сповіди, тай не знати де йти, бо нема священників». А рік тому, 13 квітня 1962 р., констатував: «Зоня до Калуша до св[ятої] сповіди». 7 червня того 1963 Дякони були на похороні без священника. «Ми з Зосею на похороні п. Підлісецької, дуже був гарний в Підмихайлю, але без священника», – записує розчарований автор. Щодо с. Підмихайля, то в грудні 1967 р. він зафіксує: «Дали молодого священника до Підмихайля, має бути д[уже] добрий душ пастир». А в підсумках цього місяця конста-

тує: «З церквами яось успокоїлось, дальше поки не чіпають, але ті що замкнули не відкривають».

Неабиякої уваги заслуговують записи Я. Дякона, які свідчать про те, як тяжко переживали наші країни хрущовські інновації. «Великі перебої з хлібом, крупою» він фіксує вже в грудні 1962 р. Але якщо 11 липня 1963 р. автор «в Калуші за мукою, купив на базарі по 65 коп. за кг, кукур[удзяну] по 30 коп. за літру», то 7 жовтня свій наступний запис він виділяє, підкресливши його: «Велике обмеження з хлібом». 23-го: «Масла нема ...очереді», 26-го: «Я в Калуші за мукою на базарі, купив 5 кг по 1 руб кг», а 31-го: «Я в Кал[уші], велике затруднення з мукою і крупою». У підсумках жовтня читаємо: «З 1 числа велике обмеження з хлібом і білим печивом, велике затруднення з продуктами. Хліб стали печи горохово-кукурудзяний-пшеничнотельної муки. За всім великі очередей, на базарі тільки повно яблук і цибулі – а крупи цілком зникли». Наступного місяця ситуація не краща: «1. Я в Калуші, щоб щось добути – нічого нема», «18. В магаз[инах] нічого нема». У кінці листопада: «Дальше велике обмеження з хлібом, мукою, крупами і другими продуктами і через те все дорожє». На завершення 1963 р. Я. Дякон підсумовує: «Загально 1963 рік сухий. У нас засуха не пошкодила урожаю, але загально в «panstwie» недорід, брак хліба і других продуктів так що зійшло все на кукур[удзу]».

Початок наступного 1964 р. не кращий. 1 січня автор записує: «Я в Калуші, нічого нема і нічого не «викинули». 2 січня: «Хліб в маг[азинах] кук[урудзяно]-горох[овий]». 4 січня: «Нігде по магаз[инах] нічого нема продуктів». «З хлібом, цукром, крупами, мукою дальше дуже важко. Хліб горохово-кукурудзяний]. Такий що тяжко його нам старим їсти, але мусимо його гризти, бо більше нема що», – констатує Я. Дякон у підсумках січня. Не змінилася ситуація й навесні. Запис 10 березня: «Нічого по магаз[инах] нема, а як покажесь то страшні очередей».

29 квітня: «Я в Калуші, але нічого нема крім кукурудзянки». Як результат: «На Великодні в нас з чужих нікого не було, бо бичок переріс, а в нас не доріс»...

І тільки в підсумках жовтня надibuємо: «В Москві переміна влади, Хрущова усунули від влади, а призначили Косигіна і Брежнева.... Під кінець місяця появились білі булки, тільки не знати чи довго будуть. Також по всіх магазинах є досить цукру». 23 грудня є запис: «Зачали багато випікати білого хліба», а 28-го: «Багато сірого хліба і білого». «Загально 1964 рік мірно важкий. До грудня велика нестача продуктів. В грудні показалося при новій владі (бо Хрущова усунули) білий хліб, булки, цукор», – підсумовує автор під кінець 1964 р.

Його освітянська діяльність на Калущині припадає якраз на 20–40-ті роки ХХ ст. Як відомо, на початку 20-х років минулого століття українські педагоги й культурні діячі головну увагу приділяли розробці теоретичних основ національної освіти й виховання. Їхньою метою було збереження національної самоідентифікації українського населення краю і підготовка молоді до здобуття власної держави. Увага педагогів і культурних діячів концентрувалася на зміцненні національної свідомості. Саме такий виховний ідеал втілював у народних школах сіл Слобода Небилівська, Петранка (нині – Рожнятівського р-ну) та Голинь (Калуського р-ну) Ярослав Дякон.

Джерела та література

1. Щоденник Ярослава Дякона (1958–1961) / Рукопис // Родинний архів Андрія Дякона. – 115 с.; Щоденник Ярослава Дякона (1962–1967) / Рукопис // Родинний архів Віри Пілянської (Дякон). – 178 с.
2. Щоденник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Щоденник>.
3. Спогади Пілянської (Дякон) Віри, доньки Ярослава Дякона, 1930 р. н. Жителька м. Калуша // Приватний архів автора. – Зошит № 7. – Арк. 1, 7, 12.
4. Котик І. В. Слобода під Чорним лісом / Ігор Котик. – Калуш : Вид-во «Акцент», 2009. – С. 38.

5. Тебешевська О. С. Піснею доля мережана / У двох книгах. Книга перша. Сторінки історії села Голиня / Оксана Тебешевська. – Івано-Франківськ : Фоліант, 2017. – С. 284.

6. Відомі випускники першої гімназії (1905–1939) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://gimnazia1.if.ua/uk/istoriia-ta-suchasnist/19-vidomi-vipuskniki.html>.

7. Брухаль Г. Г. Батько був також патріотом... / Галина Брухаль // Світ молоді. – 1991. – 25 січ. – № № 11–12. – С. 4.

8. Вшанування митрополита: за матеріалами газ. «Діло» (Львів), 2 верес. 1930 року // Дзвони Підгір'я. – 2016. – 12 лют. – № 7. – С. 11.

9. Ониськів Д. Г. Життя з постійними перешкодами / Дарія Ониськів // Дзвони Підгір'я. – 2012. – 28 верес. – № 39. – С. 10.

**Dariia Onyskiv,
Kalush**

**Northwest Kalush region in 1958–1967
(By Yaroslav Dyakon's diaries)**

***Abstract.** For the first time the article attempts to investigate Yaroslav Dyakon's diaries, a national teacher, enlightener, public figure, repressed. The records of the second half of 1958–1967 are analyzed, when the author lived in the village of Kropyvnyk in the Kalush region. The activity of parish priests under the conditions of the underground CCC and the course of events in the province are investigated. On the basis of meteorological notes, changes in the weather conditions of the northwest Kalush region and their impact on the development of agriculture were traced. The content of Khrushchov's innovations and their consequences for peasants is revealed.*

***Key words:** Yaroslav Dyakon, diaries, events, analysis, church, priest, Khrushchov's innovations.*

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ

УДК 335.4:94(477.86)

Петро Ганцюк
м. Івано-Франківськ

Спецоперація органів НКВС і НКДБ з ліквідації керівного складу ОУН і УПА Станіславської області в жовтні–листопаді 1944 р. на теренах Калущини

Анотація. У статті розкрито обставини загибелі командирів і стрільців Української повстанської армії, які захищали відхід Проводу ОУН в Чорному лісі 1 листопада 1944 р. поблизу села Грабівки. На основі спогадів учасників подій та архівних документів висвітлено перебіг збройного протистояння відділу курінного УПА Івана Гонти («Гамалії»), («Пирого»), («Бурлаки»), Львівської студентської сотні радянським військом. З'ясовано причини та наслідки цієї трагічної події.

Ключові слова: документи, спогади, Чорний ліс, відділи УПА, бій, Іван Гонта, стрільці.

Навесні та влітку 1944 р. Червона армія вступила на територію Станіславської області. Услід за нею сюди вступили й органи НКВС і НКДБ. Радянський окупаційний режим розпочав безпрецедентний терор і репресії над мирним українським населенням, інтереси якого захищали ОУН та УПА.

З метою ліквідації розгалуженої сітки підпілля ОУН та формувань УПА органами НКВС і НКДБ спільно з армійськими частинами восени 1944 р. було проведено низку «чекістсько-військових операцій» в прикарпатських районах Станіславської області.

Так, у період з 9 по 20 вересня 1944 р. обласне УНКВС зробило спробу власними силами очистити від збройних формувань найбільш «бандитські» райони – Калуський, Долинський, Болехівський, Вигодський, Перегінський. Під час цієї військово-

чекістської операції було вбито до 300 чол. повстанців та членів ОУН, але загалом операція не досягла поставленої мети [1].

Оскільки обласні управління НКВС західних областей не змогли самостійно впоратися з ліквідацією збройних формувань ОУН і УПА, то 9 жовтня 1944 р. появився спільний наказ НКВС і НКДБ СРСР «Про заходи з посилення боротьби з оунівським підпіллям і ліквідацію озброєних банд ОУН у західних областях Української РСР», згідно з яким загальне керівництво операцією було передано наркомові внутрішніх справ УРСР В. Рясному. В його підпорядкування переходили всі структури НКДБ (нарком комісар держбезпеки 3-го рангу Савченко) і Прикордонні війська НКВС Українського округу (начальник генерал-майор Бурмака). Керівництво агентурно-оперативною роботою в усіх областях покладалося на заступника наркома внутрішніх справ генерал-лейтенанта Т. Строкача.

З 1 листопада в усіх західних областях розпочалася широкомасштабна спецоперація з ліквідації збройних відділів ОУН та УПА, яка увійшла в історію як «перший хрущовський нажим». Насамперед, спецоперація мала своєю метою ліквідацію керівного складу (Проводу) ОУН Станіславської області та штабу Групи «Чорний Ліс» ВО4 «Говерля» УПА-Захід. На теренах Станіславської області того дня дві дивізії ВВ НКВС, загони із співробітників НКВС та НКДБ при підтримці кількох танків і військової авіації розпочали наступ на Чорний ліс. Першого ж дня загинув курінний «Гамалія» та майже увесь керівний склад крайової СБ ОУН. Але більшого досягти не вдалося, оскільки повстанці прорвали кільце оточення й відійшли в гори [2].

Для широкого загалу ця подія відома як першолистопадовий бій у Грабівці, де загинув смертю Героя курінний «Гамалія» – Іван Гонта, славний син Калущини, уродженець с. Збора разом з 20-ма своїми вояками.

Про цей останній бій «гамаліївців» зі своїм улюбленцем командиром залишили свої спогади учасники тих героїчних подій.

Вістун Іван Морковчук – «Чубенко» у своїх спогадах, які були опубліковані в 19 томі «Літопису УПА» під назвою «Сотня командира «Гамалії» та «Пирога» так писав про бій 1 листопада 1944 р. у Грабівці:

«В Чорний Ліс ми повернулися 28. 10. 1944 р. та затаборували в лісі над с. Грабівкою біля річки Луквички. Це місце мало загальну назву «Гуркало». В тому місці ми довго не квартирували, бо більшовики вже 1 листопада розпочали акцію на Чорний Ліс. У таборі разом з нами був провідник «Роберт» зі своїми 60-ма стрільцями.

Ще 31. 10. 1944 вночі к-р «Різун» прислав свого післанця, щоб к-р «Гамалія» негайно вийшов зі свого табору, тому що більшовики готують на ліс велику облогу. К-р «Гамалія» був тієї думки, щоб з табору вийти, тільки провідник «Роберт» не казав виходити. Рано 1 листопада нас оточило в таборі приблизно 5000 більшовиків, і ми були змушені прийняти з ними бій, який тривав дві години.

Наші втрати були великі, бо впало 28 та було 15 ранених. В бою був убитий к-р «Гамалія», сотенний бунчужний, чотовий «Дністер», ройові «Лоза» й «Дубовий», санітарка «Сніжка», «Хитролис», «Тригуб» (Цоцяк Василь), «Нестор» (Стонога), «Потіха» (Гаргат Федір). Всі ці були з села Іванівка, решти псевдонімів не пригадую собі» [3].

**Іван Гонта
(«Гамалія»), курінний УПА**

Що сталося із тілами загиблих «гамаліївців», які зі своїм командиром брали участь у пам'ятному бою 1 листопада 1944 р. біля Грабівки, – цікавило багатьох шанувальників цієї Чорнольської епопеї [4].

Про те, як і коли було виявлено всіх загиблих «гамаліївців», про їх перше поховання відразу після бою 1-го листопада 1944 р. і про перепоховання останків 13 жовтня 1990 р. на Грабівському цвинтарі, ми довідуємося з двох основних першоджерел. Це, насамперед, спогади учасника і очевидця події – стрільця УПА куреня «Гамалії» Василя Гаргата, які він опублікував у пресі в 1997 р. [5]. Другими були записи уродженця села Грабівки Василя Івановича Романіва – подвижника і дослідника цих драматичних подій, учасника пошуків первісної могили «гамаліївців» та організації їх перепоховання [6].

«На четвертий день стало відомо, – згадує Василь Гаргат, – що на наш масив Чорного лісу більшовицькими заїдами було стягнуто понад 30 тисяч відбірного війська.

На четвертий чи п'ятий день листопада (1944 р.) нам, гамаліївцям, під командою сотенного «Пирога», було дозволено вирушити на поле бою, що відбувся 1 листопада 1944 р., і «прочесати» його околиці в Чорному лісі.

І ось підходимо розстрільною, десь біля 130 стрільців гамаліївців, до місця бою. В ліщиновому кущі я знаходжу топографічні військові карти «Чорного Лісу». Ці карти зберігалися в планшетці командира «Гамалії». Розмірковував собі: «Як вони могли потрапити сюди?» Коли враз чую по розстрільній команді: «Одчайдух»! До сотенного «Пирога»!

Почувши команду, я стрімголов кинувся вперед до командира... Ось уже й місце нашого табору, тільки... щось не бачу наметів... Що це? Я зупинився і став як укопаний! Переді мною постала, як з-під землі, жахлива картина: в одній роздертій сорочці закривавлений лежить командир «Гамалія»,... поруч...

мій брат «Потіха»! А трохи в бік – медсестричка «Сніжинка»... Наші стрільці шанобливо називали її «Білосніжка», а ще далі – якийсь провідник, кремезної будови, але голова у нього знесена вибухом гранати. Погляд мій знову звернений вбік, до брата, ... з простріленими обома ногами нижче колін. Через живіт з боку навиліт пройшла друга куля,... біля вуха, в пульс, – третя. Обличчя скривлене від болю. Погляд знову спинився на командирі «Гамалії»... «Гамалія» лежав, роздягнутий догола, лишилися тільки клапти подертої сорочки. «Гамалія» ходив у шкіряній куртці, штанах та чорних шкіряних чоботах. Все здерли більшовицькі бандюги, все здерли, мародери!

«Гамалія» мав прострілені обидві ноги, як і мій брат, а також куля прошила голову. Я думаю, що командир сам себе застрілив в останню мить.

«Білосніжка» – «Сніжинка» мала теж прострілені ноги і розпоротий живіт. Мабуть, московський звір-чекіст розпоров, щоб із садистської цікавості подивитись на немовля. «Сніжинка» була вагітною. Я був у шоці... Мене відвели в сторону. Коли я прийшов трохи до себе, неподалік, ліворуч, стрільці копали велику могилу. В цю могилу, встелену смеречиною, плащ-палатками, коцями та шинелями, зносили постріляних стрільців – гамаліївців, провідників, медсестричку «Сніжинку», командира «Гамалію»... Їх поклали в перший ряд, вкрили ковдрами, і поклали другий ряд, знову перестелили і поклали третій ряд. Про те, хто біля кого був покладений, я пам'ятаю мало.

Поховали, віддали честь... тільки не сальвою, бо у близьких селах були ще «босі шміряки», яких й донині Бог не покарав, а свята земля українська носить і досі.

Могилу замаскували, хрест березовий не ставили, щоб московський більшовицький червоний кат не поглумився над священними останками синів України – синів, що саможертвовно віддали своє молоде життя на вівтар боротьби з московсько-

більшовицькими загарбниками. Поставили закритий умовний знак місця поховання. Помолились, обіцяли помститись!» [7].

Пам'ятають про цю подію і грабівські старожили: «Вдосвіта 1 листопада 1944 р. багатотисячна більшовицька навала обступила табір «Гамалії». Через сільського зрадника був знятий стійковий на віддаленій заставі, обходили інші застави. Біля самого табору, зі сторони Грабівки, стійковий побачив більшовиків і вистрілів. Після другого пострілу упав сам. І тут Чорний ліс здригнувся від багатотисячних пострілів автоматичної зброї і від диких азіатських криків, які летіли на табір. Кулі і осколки сипались дощем, збиваючи листя і гілля. Стрілянина злилась у суцільний гул, ліс був переповнений їдким димом. Над лісом з'явилися літаки. «Гамалія» з найкращими стрільцями залягли і почали бити, щоб стримати ворога. Ворог падав, скошений, як трава, але насував великою силою. Табір проривався, хто куди міг. Стримуючи ворога, упав «Гамалія» із своїми стрільцями, рятуючи життя своїх побратимів, членів проводу, дав можливість їм вийти з табору. Упали члени головного проводу. Чому? Від чиїх куль? Чому Провід не дозволив залишити місце постою? Знали, що більшовики готують велику акцію, полюють за Проводом» [8].

Згадки про ці події знаходимо і у спогадах Павла Васіщева: «1 листопада 1944 року в Чорному лісі, там, де розташувався курінь «Гамалії», перебували крайовий провід ОУН і крайовий провід СБ – майже 300 душ. Провід охороняли львівські студенти-автоматники. Весь повстанський табір стерегли із трьох боків. З одного боку варту ніс рій із 23-х вояків курінного «Гамалії», з другого – сотня львівських студентів, а з третього – боївка СБ Калуської округи, яку очолював «Бурлака». Боївка була чималенька й чисельно прирівнювалася до кадрової сотні УПА. Того дня Павло не міг збагнути, чому табір «Гамалії» не законспірований, бо навіть той факт, що розвідка доповіла про

відсутність поблизу ворогів, не мав послабити партизанської пильності. Натомість у таборі стояв шум і гам. Цілу ніч горіли багаття, голосно грав радіоприймач: партизани слухали музичні передачі з Австрії. «А що буде, як нападуть вороги?» – свердлила мозок повстанця тривожна гадка. Більшовицька навала грянула на партизанів, наче грім із ясного неба. Дві стійки, що стерегли повстанський табір, окупанти зняли нечутно. На щастя, третьої стійки, що розмістилася на дереві, вороги не помітили. Це й урятувало табір від цілковитого розгрому. Рій курінного «Гамалії» енкаведисти закидали гранатами. Наші загинули всі до одного. Знайшла тут вічний спочинок і медсестра «Сніжка». Усі, хто залишився живий, довго бродили лісами довкруг Станіслава. Крайовий провідник СБ «Митар» весь час нагадував бійцям, щоб були обережні, бо, несли, крім власної зброї, ще й розібраний станковий кулемет «максим», який не раз рятував партизанам життя.

Коли повернулися, на місці повстанського табору серед багатьох трупів побачили тіла трьох убитих членів Крайового проводу: «Павла» (Василя Бурковського з Болехова), «Скалюка» (Тимофія Галюка) й «Чорнобиля» (Мирона Голода). Васіщев і його побратими згодом довідалися, що навели ворогів на табір двоє місцевих жителів, батько й син, які привозили сюди харчі й добре знали місце дислокування повстанців» [9].

Відомості про дану спецоперацію подають також архівні джерела з фондів Галузевого архіву Служби безпеки України (далі ГДА СБУ) та державного архіву Російської Федерації (далі ДАРФ).

Найбільш повну інформацію, яку вдалося віднайти в повстанських джерелах, подає теренова військова хроніка «Звіт за час від 31. X. до 10. XI. 44.» групи «Чорний Ліс» (к-р «Різун»):

«Дня 1. XI. 44. ворог силою 3-ох баталіонів напав на табір «Чорних Чортів», де знаходився також Провід. К[урін]ний

«Гамалія» був попереджений про напад і в год. 4 рано зарядив поготівля. В год. 8. рано курінь заляг до оборони. Ворог, не числячись з поважними втратами, ліз вперто до рукопашного бою. Характеристично, що вів їх провокатор, який оминув застави і стійки. Під заслоною сильного вогню куріня Провід виходив з оточення. Большевики сильним вогнем з важких кулеметів поділили оборону на 3 частини. С[отенн]-й «Пиріг» з чотою пробився до к-ра «Різуна», а «Гамалія» з чотою пробивався в другий бік, спиняючи ворога від нападу на Провід. Завзятий бій тривав одну годину. Большевики окружували «Гамалію» раненого в ліве плече. Бачучи, що нема виходу і що живим не проб'ється, вбив себе власною пістолею. Разом з курінним згинуло 20 стрільців. В бою згинули сл. п. друзі «Павло», «Влодко», «Скалюк», «Христя» і 9 боївкарів. Загально підчас нападу згинуло ок. сотні большевиків і їхній майор.

Курінь «Смертоносці» під час нападу вийшов з Чорного Ліса в гори, не приймаючи бою. Участь у нападі брало 15.000 большевиків. Це були фронтові частини та війська НКВС».

Перше з радянських архівних джерел фондів ДАРФ – це «Спецдонесення наркома внутрішніх справ УРСР В. Рясного наркому внутрішніх справ СРСР Л. Берії про результати проведеної від 29 до 31 жовтня 1944 р. в Чорному Лісі Станіславської області чекістсько-військової операції проти формувань УПА» від 5. 11. 1944 р.: «С 29 октября по 31 октября с. г. в 15–30 километрах от г. Станислава в «Черном лесу» Станиславской области проводилась чекистско-войсковая операция, в результате которой разгромлено два лагеря бандкуреней «Гамалия» и «Резун». В результате убито 177, захвачено 35 бандитов и 13 бандпособников. Задержано для фильтрации 88 человек.

Захвачены трофеи: станковых пулеметов – 3, ручных пулеметов – 8, автоматов – 3, винтовок – 30, гранат – 22, патронов к ПТР – 600 штук, винтовочных патронов – 2 750 штук, артсна-

рядов – 183, радіоприймач – 1, пишущих машинок – 3, фотоаппаратов – 1, продовольственный склад – 1.

Кроме того, на поле боя подобраны среди вещей бандитов оуновские документы, представляющие оперативный интерес.

Наши потери: убит один офицер, ранен один офицер и четыре бойца внутренних войск НКВД» [11].

Ще більше світла на ті трагічні події проливає наступний документ. Це «Доповідна записка наркома внутрішніх справ СРСР Л. Берії ДКО, РНК СРСР про хід боротьби з військовими формуваннями українських націоналістів з 15 по 31 жовтня 1944 року» датована теж 5 листопада 1944 р.: «18 октября с. г., на основе данных агентуры, был арестован начальник разведывательного отдела штаба Станиславского военного округа УПА – Маланюк Сильвестр Григорьевич, кличка «Дуб» [12].

Маланюк дал подробице показання о деятельности 4-го Станиславского военного округа УПА «Запад», а также указал место укрытия актива ОУН и главарей банд и места дислокации бандформирований округа УПА «Запад».

31 октября 1944 года, на основе показаний Маланюка, была проведена чекистско-войсковая операция, в результате которой разгромлено 2 лагеря бандкурений «Гамалия» и «Резуна». В результате операции убито 177 и захвачено 48 бандитов» [13].

Тоді, в 1944-му, більшість членів обласного Проводу ОУН та керівників СБ ОУН змогли вирватись з лабет органів НКВС і НКДБ завдяки героїзму тих, хто до останнього прикривав їх відхід, тих, хто пожертвував собою, своїм життям, виконуючи наказ. Та це був тільки початок «великого полювання» на Провід...

Джерела та література

1. Андрухів І. О. Опір збройних формувань ОУН-УПА радянській владі на теренах Станіславщини (березень 1944 р. – червень 1945 р.) // Ідеологія українського націоналізму на сучасному етапі розбудови Української держави. Матеріали міжнародної наукової конференції. Івано-Франківськ, 12–13 жовтня 2006 р. / Наук. ред. О. М. Сич. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2006. – С. 15
2. Там само. – С.16.
3. Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 19: Карпатська група УПА «Говерля»; книга друга: Спомини, статті та видання історично-мемуарного характеру. Торонто – Львів, 1992. – С. 66–67.
4. Грабовецький В. В. Грабівка. Літопис оселі над Луквою. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2001. – С. 169.
5. Гаргат В. Ф. Вічна слава героям України, що впали в бою з московсько-більшовицькими окупантами 1 листопада 1944 року в Чорному лісі над селом Грабівка // Політичний в'язень. – 1997. – 6 січ. – С. 4.
6. Грабовецький В. В. Грабівка. – С.169.
7. Гаргат В. Ф. Трагічні події 1 листопада 1944 року в Чорному лісі // Політичний в'язень. – 1997. – 10 лют. – С. 4.
8. Грабовецький В. В. Грабівка. Літопис оселі над Луквою. – С.115.
9. Бойчук З. О., Дяченко М. В. (Марко Боєслав), Вамчук К. М. У серці мали те, що не вмирає / Упор. З. Бойчук. – Івано-Франківськ: Сіверсія МВ, 2005. – С. 55–57.
10. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 62. – Арк. 129.
11. Спецдонесення наркома внутрішніх справ УРСР В. Рясного наркому внутрішніх справ СРСР Л. Берії про результати проведеної від 29 до 31 жовтня 1944 р. в Чорному Лісі Станіславської області чекістсько-військової операції проти формувань УПА // ОУН і УПА в 1944 році: Документи. В 2 ч. Ч. 2. Упорядники: О. Веселова, С. Кокін, О. Лисенко, В. Сергійчук. Відповідальний редактор С. Кульчицький. – Інститут історії України НАН України. – 2009. – С. 134.
12. Маланок Сильвестр Григорович, 1911, с. Клузів Тисменицького р-ну, член ОУН, пс. «Дуб». В 1941 р. переселився до м. Станиславова. У цьому ж році прийнятий на службу до УДП. Одночасно активно співпрацював з ОУН. У його хаті був пункт зв'язку обласного Проводу ОУН. У 1943 р. був зарештований гестапівцями за підозрою у співпраці з ОУН, але зумів втекти. Перейшов на нелегальне становище. Інструктор на вишколі розвідників восени 1943 р., згодом в

штабі Станиславівської ВО 4 «Говерля» – керівник розвідки. 18 жовтня 1944 р. заарештований радянськими спецслужбами. Дав покази щодо місця перебування активу ОУН та дислокації головних відділів УПА в Чорному Лісі. 14 січня 1945 р. привселюдно страчений в центрі м. Станиславова, біля базару // Дейчаківський І. Ямничани. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2002. – С.172–173; Літопис УПА. Нова серія. – Київ – Торонто, 2013. – Т. 22. – С. 53.

13. Доповідна записка наркома внутрішніх справ СРСР Л. Берії ДКО, РНК СРСР про хід боротьби з військовими формуваннями українських націоналістів з 15 по 31 жовтня 1944 року // ОУН і УПА в 1944 році: Документи. В 2 ч. Ч. 2 / Упорядники: О. Веселова, С. Кокін, О. Лисенко, В. Сергійчук. Відповідальний редактор С. Кульчицький. – К.: Інститут історії України НАН України. – 2009. – С. 147.

**Petro Gantsyuk,
Ivano-Frankivsk**

Special operation of the bodies of the NKVD (People's Commissariat of Internal Affairs) and NKDB (National Security Committee) on the liquidation of the governing body of the OUN(Organization of Ukrainian nationalists) and the UPA (Ukrainian Insurgent Army) of the Stanislav region in October-November 1944 in the territory of the Kalush Region

***Abstract.** The article discloses the circumstances of the death of the commanders and artillery of the Ukrainian Insurgent Army, who defended the retreat of the OUN Providence in the Black Forest on November 1, 1944 near the Grabivka village. On the basis of memoirs of participants of events and archival documents, the course of armed confrontation with the department of hovel UPA Ivan Gonta (Gamalia), (Pyrig), (Burlaky), Lviv student hordes of Soviet troops was highlighted. The causes and consequences of this tragic event are explained.*

***Key words:** documents, memoirs, black forest, UPA departments, battle, Ivan Gonta, arrows.*

Оксана Тебешевська
м. Калуш

**Приклад українського чину:
сторінки життя та боротьби легендарного командира УПА
Степана Стебельського «Хріна»**

Мої мрії від дитинства, щоб бути
воїном рідної армії і боротися
за волю України, – здійснилися.

Степан «Хрін»

Анотація. У статті висвітлено сторінки життя та діяльності революціонера-бандерівця, героя національно-визвольного руху, учителя і виховника, подум'яного патріота України, легендарного командира УПА Степана Стебельського «Хріна». Показано етапи формування його націоналістичного світогляду, бойовий шлях. Подано спогади його побратимів – вояків УПА, дочки Лілі Стебельської-Оверко.

Ключові слова. Степан-Тарас Стебельський, батько, мати, пласт, арешт, підпілля, наступальні бої, командир УПА, бункер, спогади, героїчна смерть, пам'ятник.

Рід Стебельських походить із села Волоща колишнього Самбірського повіту (тепер населений пункт належить до Дрогобицького району Львівської області). Степан (мав і друге ім'я – Тарас) був шостою дитиною в сім'ї Іллі та Елеонори. Він народився 18 жовтня 1914 р. в селі Голині Калуського повіту Станіславської (нині Івано-Франківської) області, де батько працював директором місцевої школи. Серед голинських дітлахів і пройшло Степанове дитинство, нелегке й тривожне. Батька за активну участь у ліквідації австрійської та встановленні української влади в селі та місті Калуші в листопаді 1918 р. арештували й відправили в концтабір у Домб'ю.

Про цю подію син Степан пізніше напише в книгах спогадів «Зимою в бункері» та «Крізь сміх заліза».

«Колись, у 1918 р., мене, чотирилітнього хлопчика, піднесла мати на руках і показала на людей, що зібрались біля школи.

– Що це, мамо? – питав я.

– Це, сину, селяни йдуть займати місто Калуш, їх провадить твій батько. Вони йдуть за Україну, щоб щасливо жили такі малі діти, як ти...

Маленьким хлопцем я запам'ятав цей образ, і він залишився в пам'яті до сьогодні. Я бачу синьо-жовтий прапор, рушниці й коси. Мій батько іде з селянами воювати за Україну...» [6, с. 64].

Коли в 1919 р. Ілля Стебельський повернувся додому, то отримав наказ про заборону вчителювати. Заробляв на утримання родини пасічництвом та столярством.

У Голині Степан пішов у перший клас. Коли навчався в другому, сім'я переїхала в Болохів (того ж повіту), де батькові дозволили працювати вчителем (1922 – 1928). У 1928 р. Стебельські переїжджають у с.Татари (тепер Залужани) Самбірського повіту. Будучи учнем шостого класу, Степан вступив до «Пласту» в 37-ому курені імені полковника Дмитра Вітовського. Це було символічно, бо саме від Дмитра Вітовського 30 жовтня 1918 р. отримав його батько наказ встановити українську владу на Калущині.

А спонукала сина ввійти до «Пласту» мати. Про це Степан Стебельський згадує у своїй книзі «Зимою в бункері»: Ти казала мені йти на прогульки в Карпати, відвідати Маківку. Ключ. Ти казала мені вступити до таємного «Пласту», до 37-го Куреня ім. полковника Вітовського. Я слухав Тебе, і пластова життя, мандрівки виховували мене. Ти виправляла мене прибирати могили вояків

УГА, казала носити політв'язням передачі під тюрму і в Різдво йти до них з колядою над Млинівку» [5, с. 104].

Приклад батька, матері, членство в «Пласті» сформували й зміцнили у Степана риси характеру, які потрібні були борцеві за волю України. Не раз потім, коли зиму довелося перебувати у бункері, він згадував матір, її науку і виховання: «До мене в гості прилітають мої безжурні дитячі, а потім юні, крилаті, роки. Перед моїми очима образ тої, хто виховала мене і вже зарані гартувала духа, пригтовляючи мене в далеку, тривожну тверду дорогу. Образ моєї найдорожчої старенької матері. Згадую. Ранніми ранками казала бігти прямо до криниці митися холодною водою, вправляти, вчитися, а відтак, поснідавши, йти до школи. Постіль моя була проста, вояцька: один коц, а під голову невеличка подушинка» [5, с. 104].

Після виходу Іллі Стебельського на пенсію родина поселяється у Самборі.

Тут Степан навчається у місцевій Учительській семінарії. Він з головою поринає в політичну та ідеологічну літературу. Стає учнем Дмитра Грицяя, який входив до проводу таємної Організації Вищих Кляс Українських Гімназій (ОВКУГ), читає статті «Забагато жертв?», «Наш шлях – національна революція», «Перманентна революція», психологічну повість Осипа Турянського «Поза межами болю», «Студентський шлях» зі Львова, редагований Степаном Охримовичем і Володимиром Яновим. Пізніше у своїх спогадах Степан напише:

«Шлях революційної боротьби я полюбив ще в шкільні роки. Вже в 6-ій народній клясі під псевдом «Цап» належав до таємного пластового куреня [...], коли перестав існувати курінь середньошкільної молоді, то й тоді я не міг розстатися з гуртовим, дружнім пластовим життям. Тому зародилася в мене думка заложити таємний гурток серед учнів моєї школи. До цього гуртка належало нас восьмеро. Ми щосуботи або в неділю збиралися над річкою,

вчилися впорядку, пластових знаків, вивчали історію України [...], передплачували перемиський «Український Голос», читали друковані в ньому статті. Хай же ця нотатка свідчить, чим у нас, малих дітей, билося гаряче серце. Дванадцяти- і чотирнадцятилітні хлопчачки, ми горіли бажанням взяти в руки зброю й стати до боротьби за українську державу» [6, с. 95].

У семінарії Степан продовжує ґрунтовно готувати себе до цієї боротьби. Він проходить військові вишколи, вивчає військову літературу УВО. На початку 30-х років включається до сформованого у 1929 р. Юнацтва ОУН. Члени цієї молодіжної організації виховувалися на «Десяти заповідях українського націоналіста», «12-ти прикметах характеру українського націоналіста» і «44-х правилах життя українського націоналіста».

Після закінчення учительської семінарії Степан не шукає державної посади, а стає тіловиховним інструктором у «Соколі». Про цей час він згадує у книзі «Зимом у бункрі»:

«Ходив я в далекі прогульки по Поділлі, Посяній Лемківщині. З моїм незабутнім другом О. Б. пливемо каяком долі Дністром. Вже тоді я полюбив псевдо «Хрін» [5, с. 104].

С. Стебельський постійно бере участь у виховних акціях, спрямованих на збереження стрілецьких могил, вшанування національних героїв.

У 1935 році він отримує від одного з львівських видавництв пропозицію бути його представником. На велосипеді хлопець об'їздив всю Бойківщину, Посянню, Лемківщину. Відвідував філії «Просвіти», поширював українські ідеї, підпільну патріотичну літературу.

Десь у цей час Степан був переведений із Юнацтва ОУН в члени ОУН.

Навесні 1939 р. він бере участь у масових демонстраціях солідарності з українцями на Закарпатті, звернених проти поль-

ської окупації західних земель України. За це потрапляє до Берези Картузької [4, с. 14].

Вийшов з концтабору в другій половині вересня 1939 р., коли рідні землі уже окупували більшовики. На Самбірщині не залишився. Разом із молодшим братом Володимиром подався на Посяння, де працював у народній школі с. Кузьмина (район Бірча).

І як учитель, і пізніше як керівник школи Степан Стебельський виховує дітвору в націоналістичному дусі, вчить її безмежної любові до України. Він встановлює зв'язки з місцевою сіткою ОУН і через деякий час стає підрайоновим провідником.

Тут одружується з Марією Пиш. 7 січня 1941 року у них народжується донечка Ліля, яку Степан любив понад усе.

Після проголошення Української держави 30 червня 1941 р. громада у Кузьміні обирає Степана Стебельського війтом. А в березні наступного року за доносом польського провокатора гестапо арештовує його як чільного члена ОУН під проводом Степана Бандери.

Стебельського відправляють у Добромильську в'язницю. Йому загрожує розстріл. З Доброміля гестапо перевозить Степана до Перемишля. Мало не чудом йому вдається врятуватися від смерті, і Різдво 1943 р. він святкує з родиною в Кузьміні. Тепер вирішив повністю присвятити себе підпільній визвольній боротьбі в рядах ОУН, почав формувати збройне підпілля на Посянні.

У книзі спогадів «Крізь сміх заліза» читаємо про цей тривожний час у житті Степана і всіх українців: «У той час, коли наближався фронт, я лікував себе після року німецької тюрми, після голоду й тортур, в селі К. Бірчанського р-ну. Постійно тримав зв'язки з місцевим підпіллям. Зброю мав наготові, тільки чекав тієї хвилини, щоб піти туди, куди кличе Україна» [6, с. 61].

У червні Крайовий Провід на західноукраїнських землях організує чотири вишкільні військові бази: біля Самбора, біля Доли-

ни, біля Космача й у Чорному лісі. Степан навчався в одній з них. Найбільш ймовірно – в самбірській. Потім він отримує наказ повертатися на Сяноччину, щоб там організувати військову революційну силу.

Родина Стебельських тоді покидала Самбір. Коли Степан прийшов додому, то вже нікого не застав.

«Я був у Вас, – напише він пізніше в спогадах, – прийшов попрощатися, але нікого не застав. Відходжу туди, куди кличе Україна, Благословіть, прощайте і не забувайте! Ваш син Стефко» [5, с. 105].

Невдовзі «Хрін» стає підрайоновим провідником ОУН у структурі Перемиської області, а в жовтні 1944 р. – членом Повітового Проводу Організації українських націоналістів Бірчанщини.

У цьому ж місяці він бере участь у великій битві в Ліщаві Горішній між 500 українськими націоналістами і російським полком НКВД, що нараховував 2500 вояків і 3 танки. Один із танків знищив «Хрін». У цьому бою він був тяжко поранений. Майже рік лікувався у підпільних шпиталях УПА. «Рани мої були такі великі, – пише С. Стебельський, – що крізь них на руках можна було пропхати олівець. Та мав я сильний виспортований організм, і вони помалу гоїлися. Все ж руки були майже мертві. В правій руці цілковито була перебита б'ючка (*вена, кровносна судина – О. Т.*), й рука всихала, не маючи допливу крові. Болять руки, ниють кості, не можу собі знайти місця» [6, с. 135].

Рука залишалася малорухомою, але «Хрін» знову вступив у стрій, щоб боротися із польськими шовіністами. А ті, щораз більше шаленіючи, нищили українців, палили їх села. Степан Стебельський навіть після такого важкого поранення не міг уявити себе поза боротьбою за звільнення України від окупантів, за волю свого народу.

Олекса Конопадський (псевдо «Острроверх») у книзі «Спогади чотового Острроверха. Хроніка Тактичних відтинків УПА»

так згадував про свою першу зустріч із «Хріном»: «Він був одягнений в німецьку уніформу, подірявлену на рукавах, плечах і грудях. Хоч одяг був старанно позашиваний, відразу видно було, що подірявлено його кулями. Права рука, цілком безвладна, була прив'язана до грудей, а друга – ледве що двигнулася на привітання. Він був стрункий, на лиці сухорлявий. Очі бистрі, рухи військові. На носі й на устах шрами, з яких можна було судити, що він вже добре хрестився в бою. В терені про нього населення широко говорило. Любило його й поважало...» [2, с. 238].

У 1946 р. командування УПА-Захід призначило Степана командиром сотні тактичного відтинку «Лемкою». «Це була сотня, – згадує Степан Стебельський, – що складалася тільки з лемків: 6 добре озброєних чот, важкі кулемети, міномети, одна гармата, рій кіннотників, мінерів, чота автоматників» [5, с. 87].

За час рейдування на Лемківщині вояки «Хріна» провели 100 боїв, лише три з них були оборонними, а всі інші – наступальними.

Навесні 1947 р. сотня «Хріна» зробила засідку біля села Тісна на віце-міністра польсько-більшовицького уряду генерала Кароля Свєрчевського – відомого ката Лемківщини. Генерал загинув.

Відділ «Хріна» був одним з найбоєздатніших у всій УПА. Вороги боялися його, як вогню, а серед українців про сотенного ходили легенди.

«Хрін» був справжнім командиром, бо добре розумів, яким має бути той, хто очолює борців за волю України. «Командир, – пише він – це диригент. Боєві одиниці – це інструменти. Він диригує кожним інструментом, боєвою одиницею: коли вона має вдарити, замовкнути чи знову заграти або лише акомпаніювати...» [5, с. 132]. А в наступних рядках ще ширше характеризує особистість командира: «Під час бою командир не повинен по собі показувати тривоги. Він мусить затримати холодну кров, та не гарячитися і

постійно маневрувати. Враховувати швидко і вірно мінливу ситуацію на полі бою. Мусить бути рішучий, винахідливий і йти на ризиковані кроки, уникаючи всіляких шаблонів. Командир, в якого не вірить військо, не командир для того війська» [5, с. 132]. Саме таким був Степан Стебельський «Хрін»: йому вірили бійці, за ним ішли в бій. Ось як пише про нього, про силу його духу, про надзвичайний вплив його дій на бійців Степан Джула «Довбуш», який воював у сотні «Хріна»:

«Коли зблизились до ворога, пронісся сильний клич Хріна: «Хлопці, вогонь! Хлопці, вперед!» Цей клич його мав якусь надзвичайну силу. Це не перший раз, що я його чув. Цей клич перемінював вояків у надлюдей. Жодна ворожа сила не могла встояти проти них» [1, с. 130].

Знаємо, що в результаті ганебної операції «Вісла» Закерзоння фактично було знищене. Основну масу українців насильно виселили, села спалили. Армія УПА залишилася без харчів і зв'язку. Частина її відділів переходить на Захід, а частина пробивається в Україну,

Після того, як «Хрін» перейшов на українські землі, його призначають командиром тактичного відтинку «Маківка-24» (на Львівщині).

У жовтні 1947 року «Хрін» здійснив рейд вздовж ріки Ключ на Сколівщині, змітаючи по дорозі боївки емгебистів. За проявлену мужність, відвагу у керуванні діями відділів УПА Степана «Хріна» було нагороджено Золотим Хрестом Боевої Заслуги І кляси.

«Уявіть собі, яке це щастя бути відзначеним за боротьбу за Україну найвищим відзначенням рідної армії!» [5, с. 13], – пише він у книзі «Зимою в бункері».

Зиму 1947–1948 рр. «Хрін» перебував у бункері. Це було нелегко. У згадуваній вище книзі читаємо: «Бувають випадки, що повстанці душилися з браку повітря в криївках, або їх заливала

вода. Були випадки, що треба було розбивати віко, щоб віддихнути, хоч в селі ворог перепроводжував облогу» [5, с. 26].

Та і тут Степан «Хрін» залишався бійцем і виховником. Він проводив військові і політичні заняття. «Стрільці, – пише командир про будні у бункері, – мають вивчити історію України, при чому звертається головну увагу на боротьбу з московським імперіялізмом. При [вивченні] географії України звертається увагу на господарські підстави нашої державности. З літератури – важливі постаті. Коротко – історія української культури, ширше – історія українського війська. В політичному вишколі стрільці вивчають ідеї нашої боротьби та її перспективи. При тому звертається, зокрема, увагу на тези «За що бореться УПА», і це стрільці мусять вивчити напам'ять.

Щоб вміти бити ворога, треба пізнати його зброю. Тому наш стрілець мусить бути ознайомлений з ворожою ідеологією, його політичним життям...» [5, с. 28].

Вояки вивчали не тільки історію, географію, а й філософію, дипломатію, політичну економію. І це в тяжких умовах боїв та перебування в бункері, не раз у холоді і голоді... А «Хрін» у вільні хвилини писав книги спогадів. Їх є дві — «Зимою в бункері» і «Крізь сміх заліза».

Увесь свій бойовий шлях він описує в кількох реченнях: «Я почав боротьбу як звичайний стрілець. Боровся з німцями, большевиками, білими і червоними поляками, з червоними чехами і словаками. Став командиром спеціального відділу СБ, чотовим УПА, опісля – сотенним і в кінці – командиром відтинку» [5, с. 105].

У квітні 1949 р. большевики вислали проти сотень відтинку «Маківка-24» дві дивізії війська, численні відділи прикордонників і МГБ. Весною, влітку, восени точилися запеклі бої. Ряди повстанців поріділи.

9 листопада 1949 р. у Чехословаччині біля села Погоржеліце (неподалік від м. Напаєдла, 65 км на схід від м. Брно) загинув і слашний командир УПА Степан Стебельський «Хрін». Про обставини загибелі легендарного українського лицаря розповіла мені його дочка Ліля, яка в 1995 р. відвідала Голинь Калуського району. Вона повідомила, що 19 червня 1991 року отримала листа від Василя Гудзика «Оріха». У ньому він повідомляв, що командир «Хрін» загинув 9 листопада, в післяобідню пору, між годинами 2-3. Умираючи, він з останніх сил крикнув «Хлопці, пошта!» Побратими врятували і військові документи, і машинописи спогадів командира «Хріна» [3]. Саме вони, оті пожовклі листки, є найправдивішими свідченнями життя та героїчної боротьби сотенного «Хріна».

Приклад українського чину: революціонер-бандерівець, легендарний герой національно-визвольного руху, учитель і виховник, письменник, полум'яний патріот України. Таким увійшов Степан Стебельський до нашої історії, таким вписався навечно в душі людські, таким його знають у Голині, де 28 травня 2006 року на подвір'ї місцевої школи встановлено пам'ятник героєві (скульптор – Аріядна Шум, Торонто).

На відкритті були присутні члени родини Стебельських: Ігор Стебельський (племінник, син Богдана, професор Віндзорського університету, Канада), Лідія та Юрій Стебельські (племінники, діти Романа, які проживають в Україні), нащадки Стебельських з родини Дзундзів, які мешкають у Калуші.

Андрій Чемеринський описує цю подію у статті «Пластун, сотник УПА постав у бронзі»: «Коли з пам'ятника впало біле покривало, погляд кожного зупинився на молодому вольовому обличчі. Таким Степана запам'ятали всі, хто з ним виростав» [7].

З 2000 р. члени голинських осередків «Просвіти» і «Молодої Просвіти» щорічно проводять міжрайонні спортивні турніри пам'яті Стебельських, на яких не тільки змагаються за

найпочесніший трофей – Кубок, а й розкривають нові сторінки життєпису славної родини Стебельських, члени якої є взірцем самовідданого служіння українській ідеї.

Слова, якими Степан Стебельський «Хрін» звертається до своєї дочки Лілі, мають служити дороговказом нам, людям ХХІ століття: «Виростай, міцній та йди завжди шляхом відданості Україні. Татко Твій ніколи не захитався в бою, а коли падав – то від втоми, від ворожих куль. У нас в ці дні немає нікого позаду. Всі ідемо могутнім маршем, щоб принести волю Україні, принести щастя і кращу долю мільйонам маленьких «Лілі». Таких, як Ти, що страждають в Україні. Щоб вони більше не страждали, щоб батьки не залишали їх на поталу ворогові, щоб вони за ними не тужили – у вільній Українській державі.

Радій, що татко Твій був учасником великого походу в криваві дні, в насичені пожежами ночі та снів райдужні сні перемоги і волі» [5, с. 94].

Джерела та література

1. Джула-Довбуш С. Непередбачена доля. Спомини // Clifton, NJ 07012, 2005. – 256 с.
2. Конопадський О. Спомини чотогого «Острове́рха» // Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 30. – Торонто – Львів: Видавництво Літопис УПА, 2000. – С. 207–369.
3. Оверко Л. Спогади про лист Василя Гудзика, хор. «Оріха», від 10 червня 1991 р. // Приватний архів О. Тебешевської. Спогади записано під час зустрічі з Лілею Оверко у Голині 1995 р. – Арк. 1.
4. Потічний П. Вступ // Літопис Української Повстанської Армії. Т. 30. – Торонто-Львів: видавництво «Літопис УПА», 2000. – С. 9–29.
5. Хрін С. Зимою в бункрі: Спогади-хроніка (командира відтинку УПА), 1947/48. – Авгсбург: До зброї, 1950. – 142 с.
6. Хрін С. Командир Відтинку УПА. Крізь сміх заліза // Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто – Львів, 2000. – Т. 30. – 552 с.
7. Чемеринський А. Пластун, сотник УПА постав у бронзі // [Електронний ресурс] – Режим доступу – <http://www.pl-sh.westua.com>.

Oksana Tebeshevska
Kalush

**An example of a Ukrainian rank: pages of life and struggle
of the legendary UPA commander Stepan Stebelskyi, «Hrin»**

***Abstract.** The article covers the pages of life and activities of the Bandera-revolutionary, the hero of the national liberation movement, the teacher and educator, the ardent patriot of Ukraine, the legendary UPA commander Stepan Stebelskyi, «Hrin». It shows the stages of formation of his nationalistic outlook and the battle way. The memories of his congeners UPA soldiers, daughter Liliya Stebelska-Overko are presented here.*

***Key words.** Stepan-Taras Stebelskyi, father, mother, stratum, arrest, underground, offensive fights, UPA commander, bunker, memories, heroic death, monument.*

РЕПРЕСОЛОГІЯ

УДК 355.292.91:321.74:321.64(477.86)

Богдан Яневич
м. Калуш

Жертви радянського тоталітарного режиму у Войниліві

Анотація. У статті проаналізовано результати дослідження останків жертв комуністичного режиму 40-х рр. ХХ ст. в селеції міського типу Войниліві на Калущині, здійсненого судмедекспертами та членами товариства «Меморіал» на початку 90-х рр. ХХ ст., розкрито хід розкопок, показано засоби й методи масового знищення людей, встановлено віковий і статевий склад загиблих, наведено підтверджуючі матеріали сучасників подій. Поставлено питання про притягнення до відповідальності виконавців злочинів проти людяності.

Ключові слова: Войнилів, репресії, жертви, тоталітарний режим, знахідки, дослідження.

Упродовж сотень років наші країни потерпали від наруги та жорстокості чужинецьких зайд. Хоча з плином часу розкриваються жахіття від яких у жилах холоде кров, а людська свідомість відмовляється вірити в очевидне, все ж ми не піддаємо правосуддю злочини окупантів. Це призводить до того, що висвітлення фактів про репресії не всіма сприймаються як беззаперечні, а зі зміною влади в країні можуть діаметрально змінитись і погляди на ці факти.

Проблема дослідження жертв радянського тоталітарного режиму піднімалася у фахових монографічних дослідженнях [1; 7; 8], краєзнавчих виданнях [2; 3; 10], публікаціях у періодиці [6; 9; 12], на відповідного рівня конференціях [4; 5; 11] та інших форумах.

Основним документальним свідченням проведеного дослідження є «Журнал розкопок», оригінал якого зберігається у фондах меморіального музею «Калуська в'язниця». У цьому документі докладно описано перебіг дослідження захоронення жертв комуністичного терору та виявлені знахідки.

Як відомо, у перші місяці окупації Західної України 1939 р. радянський режим старався набути демократичного вигляду – відкривались школи з українською мовою навчання, лікарні, кінотеатри, налагоджувалась кооперація. Щоб прискорити радянізацію, 10–14 лютого 1940 р. здійснено першу депортацію – з Войнилова до Кіровської області відправлено сім'ї поміщика Зигмунта, кількох поліцейських і багатих газдів, про що свідчать спогади Аріадни Миколаївни Николайчук (настоятелька Войнилівського монастиря) та Ганни Михайлівни Гречух [10, с. 13].

Навесні 1940 р. розпочались широкомасштабні репресії, яким передував наказ НКВС у Станіславській області від 26 лютого про створення міського та 10 районних відділень (у т. ч. й у Войнилові) зі спецвідділами боротьби з бандитизмом, в переліку яких значились класові вороги, члени націоналістичних організацій і т. п. У Калуші, Войнилові та інших селах району органи НКВС створювали катівні. Засобами середньовічних тортур в арештованих вибивались зізнання, а щоб приховати сліди катувань, допитуваних таємно знищували, захоронюючи до великих ям.

За свідченнями старожилів Войнилова, у 40-х рр. ХХ ст. на території дитячого садка «Берізка» був розташований військкомат, обгороджений колючим дротом, звідки ночами лунали постріли.

Наприкінці 1990 р. під час будівництва нової школи тут було знайдено масове поховання людей. У 1991 р. товариством «Меморіал» проведено розкопки. Поруч цього поховання роз-

ташовувався костел, підвал якого та колишня «ксьондзова резиденція» використовувалися для утримування арештованих.

У підвалі теперішньої бібліотеки (колишній будинок лісництва) розміщувався НКВС. Нерозкопаними залишились криниці. Багато замучених людей поховано на єврейському цвинтарі та на місці насипаної на початку 1990-х рр. стрілецької могили. Розповіді очевидців на відеокамеру фіксував депутат обласної ради Роман Круцик. 13 вересня 1991 р. здійснено перезахоронення 228 жертв [5, с. 263; 9, с. 25].

Того дня 16 священників різних парафій, декан о. Михаїл Бігун та єпископ Павло Василик правили Архієрейську службу Божу і парастас [6, с. 2]. Було віднайдено фотопортрети безвісті зниклих в 1940–1950-ті рр. Володимира Косара з Сівки Войнилівської, Василя Шпильчина зі Стефанівки, Івана Цвіка («Цвіркун») із Завадки, Дмитра Вовка зі Станькової. У переліку імена та прізвища людей із Бабина Зарічного, Верхньої, Довпотова, Дорогова, Кудлатівки, Медині, Петранки та інших населених пунктів краю. Фільм про перепоховання зняв калушанин Олександр Підліснюк, він має назву «Похорон через півстоліття». У 2007 р. на могилі людей, замучених комуністами, встановлено пам'ятний знак.

30 липня 1944 р. червона армія «звільнила» Войнилів від німецької окупації. Райком партії очолив Олексій Кожушко, райвиконком – Петро Беляй, його заступником став Степан Залеський (уродженець Довпотова). У лютому 1945 р. у райкомі партії нараховувалось 29 комуністів. Головою Войнилівської сільської ради призначили Петра Андрійовича Кусня (до війни був секретарем Сілецької сільради), а секретарем – Андрія Дурбака [10, с. 55].

Завідував воєнним відділом Войнилівського райкому Єгоров, який «цілком таємно» відзвітував що станом на 1 лютого 1945 р. «вбито бандитів – 90 чол., захоплено в полон –

275 чол., із них банд-посібників – 93; чисельність бійців винищувального батальйону – 67; при РВ НКВС і РВ НКДБ створено дві боївки (*псевдобоївки ОУН-УПА. – Б. Я.*) в кількості 21 чол., які приймають активну участь у ліквідації бандитизму» [10, с. 66]. Відділом НКВС керував Романов. У спецорганах працювали Олексій Яценко, Іван Чернявський, Зюзін. Секретарем прокуратури був східняк, а згодом житель селища Перегук Дмитро Іванович, який стверджував наявність вимушених мір охорони військкомату – огорожі з колючого дроту та недіючого танка Т-34. Їздовим НКВС був Василь Свирид «Кривий», який чинив наругу над тілами загиблих повстанців [13, с. 3]. Слідчим, а згодом керівником опергрупи став Бойков [12, с. 3].

У січні-лютому 1945 р. війська НКВС проводили блокаду Галицького і частково Войнилівського районів. Вбитих повстанців звозили до Войнилова на площу біля костелу, де вони лежали оголеними на острах місцевого населення. Через кілька днів їх закопували «на окопищі» біля єврейського цвинтаря. Якщо знаходились родичі вбитих, Володимир Тимків (по вуличному – Микитка), що здійснював поховання, приховував тіла у себе в стайні й таємно передавав рідним [10, с. 69].

Олександр Яремків, якого разом з представниками товариства «Меморіал» місцева влада допустила до місця знахідки аж через тиждень після її виявлення, повідомив у газеті «Дзвони Підгір'я» [13, с. 3], що два черепи та кістки відкопано на глибині одного метра. На це місце прибули шестеро учнів місцевого профтехучилища з майстром, а невдовзі й екскаватор, який викопав ще кістки.

Розкопки розпочались 3 січня 1991 р. До 28 січня було очищено від землі останки 11 осіб, 29 січня – 19. Василь Кінаш, Василь Бреславський, Любомир Брусак та працівники виробництва етилен-пропілену об'єднання «Хлорвініл» Іван Юрків і Володимир Байляк до середини лютого відкопали останки

більше 80 осіб на мізерній площі близько 8 квадратних метрів. Перший шар захоронено на глибині 80-ти сантиметрів. Далі все пересипано битою цеглою й сміттям, далі – знов кістки й черепи [13, с. 3].

Працювали на розкопках Василь Кава, Ярослав Кульчицький, Володимир Мазур, Ярослав Молочник, Владислав Бойко, Василь Литвінець, Ярослав Лаврій, Василь Мельник, Василь Турчин, Йосип Іванічак, Михайло Лесів, Богдан Мазур, Іван Петрів, Юрій Козак, Михайло Касьмін, Володимир Процик, допомагали Ганна Яцуцак та Ольга Леськів. Організовував щоденну роботу заступник голови калуської організації «Меморіал» Василь Наконечний. Громадський нагляд за розкопками здійснювали Ольга Руда та голова калуської організації «Меморіал» Олексій Грабчук [13, с. 3].

Припущення про давній цвинтар на місці розкопок розвіяла 96-річна Февронія Зелик, пригадуючи, як тут в дитинстві пасла гуси, достеменно описуючи місцезнаходження трьох воїнівських цвинтарів зовсім в іншому місці.

Мешканець Войнилова Ярослав Семенович Фіголь розповідав, що його та ще двадцять семеро осіб з Довпотова, Цвітової й Луки утримували в підвалі під ксьондзовою резиденцією, водили на допити, били, мучили, вимагали зізнань.

Уродженець с. Цвітова Василь Наконечний був ув'язнений влітку 1946 р. Спочатку перебував у підвалі НКВС, де була сильна задуха, а згодом – в ризниці костелу з 45 чоловіками. За перемурованою стіною утримували жінок. З його слів: «Кати приходили навіть до в'язничної камери: клали лежати ниць шістьох чоловіків і молотили, неначе снопи». Йому вдалося втекти, та навчені вівчарки знайшли слід. Хто залишився живим, був знову поневолений, а вбитих виставляли на упізнання, щоб їхні сім'ї відправити до Сибіру. Навесні 1947 р. В. Наконечного перевели до Станіслава й на заслання [13, с. 3].

Надію Миколаївну Іванців заарештували в 1946 р., підозрюючи, що вона родичка повстанця Каблака Івана «Сови», якого полонили при знищенні трьох бункерів в урочищі «Забугай» біля Цвітової. По дорозі у Войнилів він просив дівчину передати вістку рідним з Довпотова. Надію заштовхнули до темниці під костелом так, що вона впала і потовкла ноги. Заплакану дівчину почали заспокоювати в'язні, а директорка Томашівської школи Владислава Ремезовська розповіла, як була арештована за те, що хтось забризкав лайном лозунг із закликком голосувати на виборах, який висів на стіні школи. Після безрезультатних місячних допитів та шантажу підписати заяву на згоду доносити в КДБ про події в селі її все ж відпустили. Вражена своїми стражданнями, дівчина написала вірш, а її родич з м. Коломиї Юрій Максим'юк, який працював викладачем музичної школи, – музику. Тепер пісню часто виконують активістки войнилівського «Союзу українок» [10, с.141–142].

Жителька села Павликівки Яцуцак Г. С. розповіла, що молодих людей замордовували й без пострілів – так, напевно, пропала її сестричка Марійка.

На секретаря Довпотівської сільради Івана Федоровича Телемуху донесли, що він допомагає повстанцям. За два дні його у войнилівській тюрмі забили на смерть й виволокли на двір. Та замордований почав оживати, то ж вартовому було наказано його добити. Івановій дружині добрі люди повідомили страшну новину й порадили втікати з 12-річним сином, доки живі [13, с. 3].

Ганна Яцуцак та інші войнилівці пригадують знущання «ястребків» над мертвими, яким відрубували голови і носили на палях, прив'язували трупи до кінських хвостів, а собаки розтягували кістки замучених.

Мало кому вдалось вийти з войнилівської тюрми без доведення вини, витримавши тяжкі тортури, як, наприклад,

Миколі Валіхновському, Михайлові Смуку, Василю Каблаку з Довпотова, Іванові Бурдуну з Войнилова [13, с. 3].

Михайло Стадник, що служив у загоні «ястребків», згадавав, як стояв на варті в травні 1945 р., коли до військкомату підійшов невідомий старший лейтенант. На прохання пред'явити документи прибулий вистрілив вартовому в груди. Почувши постріл, вибігли військові й затримали переодітого в радянську форму бандерівця Михайла Деркача [10, с. 66–67].

З медично-криміналістичної експертизи Омеляна Левицького, проведеної 3–14 вересня 1991 р.

Візуальне дослідження. У центрі селища Войнилів Калуського району на території школи, яка будується, при проведенні земляних робіт будівельниками виявлено скелетовані останки людей зі слідами насильницької смерті. Кісткові останки знаходились в землі на невеликій глибині, без домовин і без певної орієнтації у відповідності зі сторонами світу. Простір між кістками скелетів заповнений землею. Кістки скелетів вибирались з поховань, очищались і переносились у підвальне приміщення селищної Ради, де проводилось їх анатомічне сортування з метою вилучення для проведення експертизи дорослих та дитячих черепів, плечових і стегнових кісток [5, с. 256–257].

Всі інші кістки скелетів детально не описувались тільки фотографувались і складались в приготовлену домовину для наступного їх поховання.

При детальному обстеженні місць поховань знайдено велику кількість різноманітних речових доказів: фрагмент шкіряного пояса з пряжкою, фрагменти шкіряних виробів, металеву бляху з зображенням Богоматері, металевий хрест з розп'яттям, ювілейну медаль, 5 гудзиків, 30 металевих чашечок, декілька частинок дерева з декоративними цвяхами, цвях великого розміру, заціпку та стріляну гільзу від набою до карабіна.

Досліджені черепа за віковими ознаками

належать таким віковим категоріям:

діти – 51	особи 41–50 років – 20
особи до 20 років – 18	особи 51–60 років – 27
особи 21–30 років – 24	особи 60 і старші – 21
особи 40 років – 17	не встанов. особи – 50
Всього – 228	

Досліджені екстгумовані скелетовані людські останки вийняті з поховання за анатомо-морфологічними особливостями будови є кістками 177 дорослих осіб. Кістки 8 останків належать особам чоловічої статі, кістки 42 останків належать представникам жіночої статі, а стаття 50 останків не встановлена через значне руйнування скелетів. Дитячих останків досліджено 51, вік і стать яких не визначались. Таким чином, виявлено й досліджено 228 скелетованих останків дорослих і дітей [5, с. 258].

Вік дорослих людей, відповідав особам 18 до 60 років і старше. Вік дітей, скелети яких досліджено, не встановлювався.

На одному з досліджених черепів на лобовій кістці зліва виявлено вхідне вогнепальне пошкодження, а на іншому черепі в скроневої кістці справа – вихідне.

Беручи до уваги характеристики і розмірів вхідного вогнепального пошкодження, можна вважати, що воно спричинене пострілом з вогнепальної зброї, пристосованої для стрільби кулями калібром до 9 мм.

У двох випадках виявлено дірчатий перелом склепіння черепа, в трьох – вдавнені переломи, в шести випадках – рублені пошкодження кісток склепіння черепа та в 45-ти випадках масивні пошкодження черепа з багатовідламковими переломами кісток склепіння і основи черепа.

Наявність на черепах як вхідних і вихідних вогнепальних пошкоджень, так і масивних пошкоджень черепа з багатовідламковими переломами кісток склепіння і основи черепа,

розходженням швів, дефектами кісток свідчить про вогнепальні поранення в голову та удари тупими твердими предметами, що призводило до черепних проломів з пошкодженням головного мозку.

Наявність сухих, легких і обезжирених кісток від світло-коричневого до темно-коричневого кольору без м'яких тканин і хрящів на суглобових поверхнях, а також наявність ознак вивітрювання з урахуванням глибини поховання, характеру і стану ґрунту, дозволяє припустити, що трупи знаходились в землі не менше 40 років [5, с. 256–259].

На жаль, матеріали розкопок, висновки судмедекспертизи, покази свідків, архівні документи після перезахоронення науково не опрацьовувались. Зі слів О. Левицького, знайдені при розкопках речові докази зберігаються в різних установах – в Івано-Франківському музею визвольних змагань, прокуратурі, бюро судово-медичних експертиз та Бурштині.

Минуло двадцять сім років з часу виявлення і перепоховання войнилівських жертв комуністичного режиму, але кримінальної справи з цього приводу ніхто не порушував, адже такий злочин терміну давності не має. Прокуратура з цього приводу мала би подати запит до СБУ про підтвердження фактів злочину, встановлення імен жертв і катів. Необхідно традицію громадського осуду замінити судово-кримінальними методами ізоляції злочинців, які виконували антигуманні накази своїх політичних зверхників.

Товариству «Меморіал», калуській громадськості та районній владі необхідно докласти всіх зусиль, щоб матеріали войнилівської трагедії були належно вивчені та висвітлені в музейних експозиціях, під час проведення тематичних конференцій, підготовки наукових розвідок тощо.

Важливим завданням товариства «Меморіал» і КП «Пам'ять» є продовження пошуку з виявлення жертв комуністичних репресій на Калущині.

Джерела та література

1. Андрухів І. О. Правда історії : Станіславщина в умовах терору і репресій : 1939–1959 рр. : історико-правовий аспект, документи і матеріали / Ігор Андрухів. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2008. – 448 с.

2. Арсенич П. І. Галичани – жертви більшовицького режиму / Петро Арсенич. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2006. – 72 с.

3. Бурнашов Г. В. Злочини більшовизму / Геннадій Бурнашов. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2001. – 183 с.

4. Вітенко М. Д. Радянський терор на Прикарпатті 1939–1941 рр. / Микола Вітенко // Всеукраїнська наукова конференція, м. Івано-Франківськ, 10 жовтня 2009 р. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2010. – С. 114–126.

5. Левицький О. Р. Непокараний злочин: матеріали офіційної експертизи ексгумованих кісткових останків жертв Станіславської тюрми НКВС, виявлених в Дем'яновому лазі, на меморіальному кладовищі в центрі м. Івано-Франківська та в інших населених пунктах / Омелян Левицький. – Івано-Франківськ : Місто-НВ, 2016. – 352 с.

6. Пахней Я. Бринить сльоза і серце тужить / Я. Пахней // Дзвони Підгір'я. – 1991. – 18 жовт. – № 157.

7. Круцик Р. М. Дем'янів Лаз. Геноцид Галичини / Роман Круцик. – К. : Видавничий дім «Простір», 2009. – 352 с.

8. Малярчук О. М. Тоталітаризм проти західноукраїнського села / Олег Малярчук. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2008. – 228 с.

9. Тимів І. М. Терор і репресії на Прикарпатті в 1939–1941 роках: історіографічний аспект / Іван Тимів // Краєзнавець Прикарпаття: регіональний науково-методичний альманах. – 2016. – № 27 (січень-липень). – С. 17–27.

10. Цюп'як Р. О. Криваві сорокові : Войнилів 1939–1950 роки / Роман Цюп'як. – Калуш : ТЗОВ Видавництво «Акцент». – 2009. – 208 с.

11. Яневич Б. Й. Розкопки жертв комуністичного режиму у Войнилові / Богдан Яневич // Комуністичні репресії на Прикарпатті в 1939–1941 рр. Всеукраїнська наукова конференція, м. Івано-Франківськ, 10 жовтня 2009 р. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2010. – С. 161–170.

13. Яремків О. Чи буде розкрита таємниця «розритої могили» / Олександр Яремків // Дзвони Підгір'я – 1991. – 18 січ. – № 9.

14. Яремків О. Пора збирати урожай / Олександр Яремків // Дзвони Підгір'я – 1991. – 16 лют. – № 28.

Bohdan Yanevych
Kalush

**Victims of the Soviet Totalitarian Regime
in the Voynyliv Urban Village**

Abstract. *The article analyzes the results of research on the victims' remains of the communist regime in the 1940's in the Voynyliv urban village of the Kalush district, carried out by the forensic examiners and members of the «Memorial» society in the early 90's of the 20th century. The course of excavations is revealed here. The article shows the means and methods of mass people destruction, installs the age and sex composition of the dead, and presents the supporting materials provided by contemporaries of events. The issue of bringing to justice the perpetrators of crimes against humanity is also raised here.*

Key words: *Voynyliv, repressions, victims, totalitarian regime, finds, research.*

**КАЛУЩИНА В 1941–1944 РР.
ДОКУМЕНТИ Й МАТЕРІАЛИ**

Большевицький садизм у Калуші

Червоні, втікаючи з Калуша [у 1941 р.], лишили по собі тільки руїни, попелища й гори трупів.

Всі збіжєві магазини в місті попалені. Там, де ще недавно стояли магазини Заготзерна та калуського двірця, видніють тільки недопалені стовпи. Не встояли перед злочинною рукою червоних паліїв і тартаки, разом з машинами в Калуші та Брошневі.

Залізничий двірєць з усіма забудованнями – це одна велика руїна. Залізничі рейки пошкоджені, телефонічні проводи порвані.

Знищені та спалені всі державні доми, серед них і ново-збудований дім Повітового Союзу Кооператив.

В тюрмі НКВД, яка містилася в колишньому повітовому суді, знайшли кілька постріляних жертв, пов'язаних кільчастим дротом. Один з замучених походить з Бережанщини, походження другого не устійнено. Похорон жертв червоних катів відбувся 6 липня ц. р.

Також в околиці Калуша, а саме в Підгірках, Вістовій та Боднарові знайшли тіла закатованих. Це наші люди, що втікали з червоної армії. Між ними пізнали тіло Копійчука з Калуша. Червоні садисти не пожаліли і жінок та дітей. З усіх сторін з'їжджалися рідні цих жертв, щоб розпізнати своїх найближчих.

Очевидець

Львівські вісті. – 1941. – 12 серп. – Ч. 4. – С. 2.

Акт про знищення гітлерівцями єврейського населення Калуша 23–25 серпня 1941 р.

Акт

мая місяця, 14 дня 1945 года, г. Калуш

Мы нижеподписавшиеся члены комиссии в составе:

1. Грабовский Нил Иванович – прокурор Калушского р-на Станиславской области.

2. Кравченко Петр Петрович – народный следователь Калушской прокуратуры.

3. Чкалов Николай Михайлович – младший лейтенант
Госбезопасности Калушского РО НКГБ Станиславской обл.

Составили настоящий акт о зверствах и злодеяниях совершенных немецко-фашистскими захватчиками и их сообщниками над мирным населением города Калуш Станиславской области в период временной оккупации территории района, причем как установлено материалами расследования, свидетельскими показаниями очевидцев, выявлено, что в период с 23–25 августа 1941 г. в городе Калуш была произведена акция прибывшей из города Станислава группой гестаповцев возглавляемой начальником станиславского гестапо Кригером, где при содействии сообщников в лице украинской полиции города Калуш, которую в то время возглавлял Силинский, сын священника села Вистова Калушского района.

Путем облавы была взята основная часть зажиточных людей и интеллигенции города еврейской национальности, а именно: доктор Мемлих, доктор Гефель, адвокат Филькенштейн, адвокат Сокаль, инженер Финкел, учитель гимназии Шпац, доктор Васерман, доктор Айвенбрух, адвокат Надель, учитель гимназии Штраусова и много других с их семьями – всего 380 человек. После их полного ограбления, побоев и других издевательств все 380 человек полунагие машинами были вывезены к зарание приготовленной ими же яме за три километра от города в лес выше полевой железной дороги в близи села Пийло Калушского района «Березина» и там были все зверски расстреляны, в чем и составлен настоящий акт.

Председатель комиссии /*ніднuc* /

Члены комиссии (два) /*ніднucи* /

Исполнительный комитет Калушского Райсовета депутатов трудящихся

Настоящий акт заверяет.

Председатель Исполкома /*ніднuc* /

Секретарь Исполкома /нідпис /

1945 года мая месяца, 15 дня.

Акт зареєстрований в книзі актів по учету злодеяний
от 16 05. 45.

Секретарь Исполкома /нідпис /

КМК. – Ф. Архів. – Спр. 117 . – Арк. 2.

Копія. Машинопис. Мова російська.

**Особовий склад Калуського гродського суду
1943–1944 рр.**

№ п/п	Прізвище та ім'я	Рік народження	Посада	Дата прийняття на службу	Примітка
1	Долгий Іван	1885	суддя	19. 10. 1941 р.	
2	Полянський Василь	1907	суддя	24. 11. 1941 р.	
3	Дзундза Микола	1878	секретар	16. 10. 1941 р.	
4	Дідошак Прокопій	1897	старший реєстратор	16. 10. 1941 р.	
5	Смик Микола	1895	старший реєстратор	15. 05. 1941 р.	
6	Оцвейя Алоїзи	1902	старший реєстратор	1. 12. 1941 р.	
7	Петровський Ярослав	1893	реєстратор	16. 11. 1941 р.	
8	Мигас Пантелеймон	1890	реєстратор	15. 11. 1942 р.	
9	Жолкевський Зенон	1906	реєстратор	15. 01. 1942 р.	
10	Бень Микола	1902	канцелярист	10. 01. 1942 р.	
11	Скібінська Ядвига	1912	канцелярист	10. 01. 1942 р.	

12	Федорів Михайло	1903	возний	–	
13	Добрянський Михайло	1902	доглядач в'язниці	17. 07. 1942 р.	
14	Мельничук Ярослав	1918	доглядач в'язниці	–	

ДАІФО. – Ф. Р-49. – Оп. 1. – Спр. 47. – Арк. 7; Спр. 51. – Арк. 30; Спр. 53. – Арк. 58. Оригінал. Рукопис. Машинопис. Мова українська, німецька. Публікується вперше.

Огляд суспільно-політичного становища Калушини й Долинщини навесні 1944 р.

У поданому суспільно-політичному огляді ОУН від 1 квітня 1944 р. мовиться про суспільно-політичне становище на окупованих гітлерівцями українських землях Прикарпаття, схарактеризовано дії окупаційної влади, польських боївок та настрої населення в очікуванні повернення більшовиків.

СТАНІСЛАВІВЩИНА

Калушина.

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ОГЛЯД.

За останній місяць послабли німецькі протиукраїнські акції з приводу приближення більшовиків. Більш актуальною справою стала евакуація фольксдойчів та деяких українців.

Український комітет припинив свою працю, тільки де-де організує ще сходини-конференції, на яких закликає до об'єднання в один протибільшовицький фронт та навіть не викрикує вже проти нас, проти партизан. Під час такої наради в Долині доброволець СССДГ закликав «тих з лісу» об'єднатись і сміло разом ударити на більшовиків. Більше уваги звертає тепер Комітет на евакуацію. Серед членів проводу УЦК (Український центральний комітет. – О. В.) панує переполох.

Серед українського громадянства помітне пригноблення, спричинене журбою про майбутнє. Населення лякається більшовиків, довідавшись від утікачів про терор, який червоні застосовують після приходу. Бояться також донощиства місцевих комуністів. Загально можна сказати, що населення все ж таки орієнтується на Організацію, іншої сили перед собою не бачить.

Настрій поляків покращав, погрожують ляшки, що винищать нас із приходом більшовиків. Помічається, що поляки переселяються, приміром, одні виїжджають з Болехова до Стрия, інші зі Стрия приїжджають до Болехова. Бувають випадки, що польські бандити нападають на наших людей. Багато ляхів виїхало на Захід.

Наша пропаганда на поляків не ділає, застрашує їх тільки акція палення сіл.

В Долині 17. III. польська банда напала на хату підрайонного юнацтва Зборика Мирона, його вбила, а хату ограбила. В Кропивнику 23. III. Поляки замордували одну українку.

Помічається в терені рух польських та інших ворожих банд. 4. IV. невідома банда напала на станицю Укр[аїнської] поліції, забрала двох поліцистів. Комендант утік. Будинок поліції та архів знищено.

Комуністи поки що обмежились до розвідчої роботи, збирають очевидно матеріали проти нас, щоб з приходом більшовиків нам «віддячитися». Шептаною пропагандою намагаються представити велич і силу червоної армії. Закликають усіх до боротьби проти одинокого ворога України – німців.

В Калущині до с. Бабин Зарічний 5. III. прийшла залізнична варта узбеків. Вони просили підрайонного, щоб відставив їх до Смогова (*село Жидачівського району Львівської області. – О. В.*) бо вони втікають від німців із Долини, які хотіли їх роззброїти. Підрайоновий військовик дав їм двої хлопців, щоб провели їх. Узбеки зайшли до одної з крайніх хат і там зупини-

лись. Придержали там станичного, який пішов на повірку. Та ще 5-ох хлопців. Усіх їх узбеки пов'язали, подаючи причину, що вони є зв'язані з партизанами. Дорогою застрілили підрайонного Строгого, який намагався втікати, якогось чоловіка, що йшов дорогою, та дві придержали ще трьох чоловіків. Разом повели 11 осіб – 3-ох членів, 4-ох симпатиків, решта мирні громадяни.

До села Бабин прийшло 3-ох німців (там було вже їх понад 300 осіб). Ніччю на новоприбулих невідомі люди напали, двох убили, одному вдалося втекти. У відплату за це німці спалили ціле село. Загибло 40 осіб, переважно старі та діти.

В Долинщині німці арештували в с. Княжолука 10 осіб. Дорогою всі вони повтікали.

24.ІІІ. в Болехові районний СБ забрав в НТ машину до писання. Німці післали за ним погоню, висилаючи українську поліцію та двох поліцейних собак. Районів утікав в сторону лісу, відстрілюючись. Дорогою кинув машину й куртку, в якій знайдено штахетку з наказом забрати машину. Перед німцями українські поліцисти заявили, що крадіж поповнив жид...

1 квітня 1944.

**Суспільно-політичний огляд Калущини за березень 1944 р.
// ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 71. – Арк. 152–153. Копія.
Машинопис. Мова українська.**

До друку підготував Олег Відливаний

Протокол ОУН про німецько-мадярську й польську акції у селі Кропивник Калуського району у квітні 1944 р.

Протокол ОУН від 1 травня 1944 р. інформує про німецько-мадярську й польську каральні акції проти мирного населення в селі Кропивник Калуського району, здійснені в квітні 1944 р., відображено збройні сутички з підвідділом УПА Бурлаки, подано людські втрати й матеріальні збитки.

СТАНІСЛАВІВЩИНА

Калущина

ПРОТОКОЛ

з німецько-мадярсько-польської акції на Кропивник
в днях 17, 18, 21, 22 IV. 1944 р.

Дня 17. IV. 1944 р. о год. 9 рано, приїхало колейкою з Калуша до Кропивник 12 поляків в цивільних убраннях, озброєні в чотири кріси і, оглянувши копальні ТСП (*Товариство солі поташової. – О. В.*) вернулися назад до Калуша. Вертаючи, стріляли до цивільного населення і вбили селянина Лилика Василя (симпатика).

Дня 18. IV. 1944 р. о год. 9 рано заїхало до Кропивник 6 авт поляків, перебраних в німецький мундур. Візджаючи в село, розділилися на дві групі. Одна почала палити село, а друга в розстрільній почала наблизитися до ліса, в якому перебувала в той час частина боївки Бурлака (*окружний референт СБ Калуш 1944–1945 рр. – О. В.*).

Між обома сторонами вивязалася перестрілка, в якій з ляцької (*польської. – О. В.*) сторонни впало 7 осіб. Ляхи втекли, лишаючи 14 спалених хат.

Дня 21. IV. 1944 р. о год. 8 рано приїхало знова з Калуша до Кропивник 8 авт німців і поляків у нім. мундурах, 45 мадярів (*угорців. – О. В.*) на конях, та 80 поляків колейкою, в цьому числі багато жінок та дітей. Коли перші авта почали наблизити-

ся до села, перебуваюча там частина боївки Бурлака почала до них стріляти і вбила 43 наступаючих німецько-польських бандитів. В тому часі почали наступати мадяри, приїзджі цивільні поляки, так що боївку заатакували з трьох сторін. Під сильним скорострільним і гранатометним вогнем маленька група боевиків, зложена з 10 осіб, мусіла відступити в ліс. Тут з'явилися два літаки, німецький і мадярський, які в низькому політі почали кружляти над лісом, вишукувати нашу боївку. З мурів копальні почали німці сильний огонь до лісу, а мадяри з ляхами почали палити і рабувати село. Участь в грабежі брали також ляцькі жінки і діти, які приїхали з Калуша. Згоріло около 340 господарств. Вбито 2 особи: Гопайнича Василя і Брославську Настю. Обоє з Кропивника. Ранили 3 особи: Барнича Василя, Брославську Марію і Бозів Миколу – всіх з Кропивника. Відходячи, забрали мадяри з Кропивника 30 осіб як закладників, 2 з них викупилося в маляр горілкою, решту – правдоподібно в дорозі до Калуша – розстріляли. Прізвища закладників досі ще не устійнені. Ляхи, нарабувавши, відіхали до Калуша, а військо зробило засідку в лісі під Кадобною. В ночі зайшли під Кадобну і рабували в селян, що попало під руки.

Постій, дня I.V.1944.

**ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 35. – Арк. 187.
Копія. Машинопис. Мова українська.**

До друку підготував Олег Відливаний

Гестапівські звірства в Калушині

Як колишній лікар Калуської округи, я мав нагоду особисто бачити і від очевидців записати нелюдські звірства станиславського гестапо, що рекрутувало собі на службу фольксдойчерське шумовиння, яке вже при винищуванні жидів викрикувало в сторону українців: «Ми вам ще тутай дами Україне!».

Арешти та нищення українців почалися вже з приходом німців, але вершок терору припадає на роки 1943–1944, після їх поразки на сході. Щоб контролювати населення, частину станиславівського Гестапо перенесено до Калуша, де розмістилося воно в домі Фелчинського.

У травні 1944 року гестапівська експедиція із татарами та киргизами напала на село Завадку Калуського повіту. Село спалено, а 35 людей, в тому числі абсолювента медицини П. Лесика, привезено до Калуша і приміщено в гестапівській пивниці, обведеній колючим дротом. Жертви роздягнуто догола, прив'язано до того дроту і пущено вівчура, який кидався на них, вириваючи куснями тіло. Після того цих мучеників повели на цвинтар і розстріляли.

Крім лікаря Лесика, згинули тоді мученичою смертю такі селяни: Іван Білан, Антін Бігун, Степан Бігун, Юрко Кобрин,

*Капітан Дмитро (28. 10. 1890 – 20. 07. 1978) – український лікар. Народився в с. Дібринові (тепер Добринів) Рогатинського повіту. Навчався в Рогатинській і Бережанській гімназіях. У складі УГА в 1918–1919 рр. брав участь у боях за Львів. Медичні студії у Відні, Львові й Кракові закінчив у 1933 р. У 1934–1939 рр. здійснював лікарську практику в Калуші, а в 1942–1944 рр. займав посаду повітового лікаря. Підтримував зв'язки з підпіллям ОУН, лікував вояків УПА. У грудні 1943 р. заарештований гестапо за підозрою у зв'язках з УПА. У 1944 р. виїхав до Німеччини, а в 1949 р. прибув до Рочестера (США), де працював як лікар до кінця життя [Капітан Д. Гестапівські звірства в Калушині // Літопис УПА. – Т. 23: Медична опіка в УПА / ред. М. Ріпецький. – Львів, 1993. – С. 208, 369; Когут М. С. Калушина : люди і долі: біографічний довідник – Калуш : [б. в.], 2006. – С. 85].

Олекса Сенюра, Юрко Куцій, брати Гаврилюки, Антін та Василь Перейми, Михайло та Степан Гурки, Максим та Гриць Когути. Прізвища інших устійнити мені не вдалося.

Через кілька днів після цієї масакри приведено до гестапа трьох упівців – двох хлопців і дівчину, зловлених поза Калуським повітом.

Ланцюгами прив'язано їх до дерев і цьковано вівчуром. Дівчину перед тим по черзі насилувано. Всіх їх розстріляно на цвинтарі. На жаль, прізвища цих людей мені не відомі.

Наприкінці травня 1944 року гестапівці разом з відділами узбеків та киргизів напали на села Довга-Войнилівська, Сільце та Середне. Протягом двох днів вони грабували села та насилували жінок. Тиждень пізніше я, як лікар перевірів фізичні шкоди, заподіяні населенню. Коло 120 жінок, дівчат і навіть малих дівчаток були знасилувані. Пізніше декотрі з них лікувалися на венеричні недуги в калуському шпиталі. Ця банда злочинців, як я довідався, була зліквідована відділом УПА.

У Велику П'ятницю 1944 року гестапівці з мадярами напали на село Кропивник. Село спалили, а коло 30 людей забрали і в домі Фелчинського після страшних тортурів розстріляли. Крім згаданих уже сіл, гестапівці спалили Кадобну, Копанки, Болохів та інші села.

Під час німецької окупації в Калуші існувала українська торговельна школа. Восени 1943 року кільканадцять учнів тієї школи арештовано під замітом приналежности до підпільної організації. Арештованих дітей вивезли до Станиславова, де всіх їх засуджено на розстріл. Після того їх привезли назад до Калуша і розстріляли на ринку.

Мені випало бути свідком тієї трагедії. В той час я якраз вийшов із своєї ординації, щоб оглянути деяких хворих. Раптом почув сальву (*постріли*. – *І. Т.*) з машинового карабіна. На ринку, біля аптеки, я побачив багато селян, уставлених в квадрат,

а всередині гестапівця, який щось до них говорив по-польськи. Наблизившись, я почув останні слова: «... ми вас вивішаємо, здесяткуємо, якщо будете бунтуватися проти німецької влади! Зрозумелісьце!». На хіднику, під муром, лежали розстріляні діти. Я Запам'ятав лише три прізвища: Мандрик, Келебай, Коломиць. Мати одної дитини збожеволіла.

Один з гестапівців ходив по Калуші з великим вівчуром і цькував ним людей. Сімдесятилітній інженер Михайло Чорпіта зголосився до мене, щоб я перев'язав йому рани. Таких покусаних було декілька. Заступник крайс-гавптмана д-р Вендт, переїжджаючи через село Рип'янку, побачив гурт селян, які про щось розмовляли. Він запитав їх, про що вони говорили. Один із села, жестикулюючи, почав пояснювати але Вендт, не розбираючи, в чім справа, вистрілив і забив селянина.

У селі Небилові, зганяючи підводи на вивіз дров, німецький жандарм застрілив селянина, щоб «підбадьорити» інших. Подібних випадків було багато. Населення, боронячись, відповідало протитерором.

Ми, лікарі Станиславівської округи, одержали від Гестапа наказ заявляти про кожний випадок лікування ран, спричинених пострілом або ударом ножа чи багнета. За незголошення – кара смерти. Лікарі були тероризовані викликами до Гестапо і арештами.

Мене арештовано в грудні 1943 р., коли Гестапо виарештувало багато інтелігенції та селян в Калуші та в Надвірній. Нас привезли до тюрми і усталили рядом лицем до стіни у великій залі. Позаду стояв гестапівець з вівчуром. Він попередив нас, щоб ми не рухалися і не говорили. Так стояли ми яких три години. Хтось зліва від мене щось шепнув до сусіда, гестапівець підскочив і вдарив його по голові. Нещасний упав, і його забрали.

Нарешті нас завели до якоїсь кімнати, де забрали всі речі включно з краватками та пасками. Після того я і два калушани, п. К. та старший Долинка, опинилися в підземній камері, де застали 15 українців та одного поляка.

З друзів не долі пригадую ще поліциста, вістуна Дунця з Надвірної, поліциста Ж. з Калуша.

Від першої ж ночі нас обсіли воші і так докучали, що ми зовсім не спали. Докучала й спрага. На додаток щокілька хвилин приходив гестапівець, і тоді ми мали схоплюватися і стояти на струнко. Він забирав чергову жертву і відходив. На допитах, звичайно, тортурували. Допити відбувалися переважно вночі. Неприємно робилося, коли скреготів у дверях ключ і падало слово «Ахтунг!».

На прохід нас не виводили, то ж ми проходжувалися по кімнаті один за одним – гусаком. Ми не могли обголитися і по бородах розпізнавали, хто найдовше сидить у тюрмі. Основним нашим заняттям було биття вошей. Деякі молилися. Пригадую, як старший Долинка клякав у кутку, склавши руки до молитви. Він ніби передбачував свою долю: був розстріляний разом із сином, що сидів у сусідній камері.

Та, незважаючи на всі ці переживання, ми не піддалися розпуці. Кожний з нас по черзі мав розповісти якусь історію. Крім того, ми порозумівалися з в'язнями сусідніх камер вистукуванням в стіну. В такий спосіб я довідався, що в одній із камер перебував д-р Ярослав Кучерський, мій колега з студентських часів. На допиті його сильно побили, а потім розстріляли.

Оглядаючи камеру, ми побачили надряпані на стінах прізвища тих, які сиділи тут перед нами. Я зустрів прізвище В. Кіца, ветеринарного лікаря, який був арештований кілька місяців раніше. По трьох тижнях ув'язнення його розстріляли на ринку в Станиславові.

Раз на тиждень ми одержували «з волі» буханець хліба. Хліб ділено на рівні частини, бо ніхто не знав, чий хліб кому належить. Тяжко було курцям, яким не вільно було курити.

Третього дня мого перебування в тюрмі я набрався фурункульози. Я чув, що маю гарячку. Дижурний камери попросив закликати лікаря. Прийшов лікар жид, прізвища не пригадую. Він пошепки поскаржився мені, що його рідню зліквідували. Жадних ліків він не сміє давати в'язням. Порадив видерти кусок власної сорочки, намочити в воді і прикладати до руки. Ще раз перепросив, що нічим не може допомогти.

Ніхто з нас на знав, за що властиво сидить. Гестапівці ловили людей як попало, часом як закладників і для постраху населення розстрілювали. Допити йшли, звичайно, з биттям, часом вбиванням трісок поза нігті. Оповідали, що гестапівці послуговуються також електричним струмом.

Найбільше ув'язнених було із Калущини та Надвірнянщини, де протинімецький резистанс (*фр., нім., від лат., проти-стою, чиню опір. – І. Т.*) був досить сильний. Наші лікарі були втягнені в резистанс, інакше воно й не могло бути. «Хлопці» приходили лікуватися самі, а то приїздила підвода і забирала лікаря до тяжко хворих. Хоч все це робилося таємно, Гестапо часом довідувалось про нашу роботу. Ось так розстріляно д-ра Кучерського, якому доказали лікування хворого.

Чи знає Гестапо про випадки, коли й мені приходилось лікувати «хлопців»? Ця думка хвилювала мене. Потішав себе тим, що маю підвищену температуру, і тому не буде так боляче відчувати всього того, що зі мною робитимуть.

На п'яту ніч викликали мене на допит. Вели коридором, якимсь подвір'ям, знову коридором. Нарешті гестапівець звелів обернутися до стіни і стояти нерухомо. Нагло я почув страшні крики. З кімнати вилетів якийсь опришок і крикнув: «СС-ман,

вассер!». Що там було далі не знаю, бо мене повели до якоїсь кімнати, гестапівець відчинив двері і штовхнув мене в середину.

Кімната була ясно освітлена і тепла в порівнянні з нашою камерою. За столом сиділи два чоловіки і жінка. Остання, власне сиділа на колінах одного з тих гестапівців. Списано мою біографію, а потім той, що забавлявся жінкою, спитав мене, чи я знаю кравця Д. і чи бував у нього на таємничих сходинах. Я відповів, що кравця Д. знаю і бував у нього, бо він робить мені убрання, але на ніяких таємничих сходинах у нього не був. На це гестапівець скочив, підніс палицю і закричав по-німецьки: «Ви, українська інтелігенція, бунтуєтеся проти німців, ми вас визволили, а ви віддячуєтеся бунтами! Ти, як «повітовий лікар, мусиш заспокоювати бунтарів! Опришок накричався і замовк. Я також мовчав, бо не мав фізичної сили доказувати йому, що в той час, як нас тортурують і розстрілюють, як на глум за вікнами крамниць висить портрет Гітлера з написом «визволитель». На диво, про лікування упівців гестапівець не сказав ані слова.

Нагло щось заговорила жінка до гестапівця, і він на мое здивування крикнув: «Марш, забирайся, я покличу тебе пізніше! Але не кликано мене протягом двох днів, а потім оголошено, що я, кравець Д., інженер П. і директор К. «тимчасово звільнені». Звільнено тоді коло десятиох хлопців з Надвірної та Станиславова. Перед звільненням кожний з нас мусів підписати заяву, що не буде розказувати того, що бачив, чув чи пережив у тюрмі. Тяжко було повірити, що ми вільні. Жаль було друзів, що лишалися. З сльозами в очах ми прощались. Деякі з них, що пізніше вийшли з тюрми, лишилися вдома, а деякі живуть тепер в Америці.

Свобода. – Джерсі. – 1966, черв. – Ч. 103, 104. – С. 2; Літопис УПА. – Т. 23: Медична опіка в УПА / ред. М. Ріпецький / Дмитро Капітан. – Львів, 1993. – С. 204–207.

Як гестапо десяткувало в Калуші

Це сталося, коли на зміну закривавленої кров'ю емблеми серпа і молота прийшла закривавлена українською кров'ю емблема хреста «гакенкройца».

Весна 1943 року**... Сумна, незабутня весна...

І ось почалися арешти вночі, так, як колись, НКВД, німецькі нацисти арештовували українських провідників [...] та замикали їх до в'язниці. Відчувши загрозу, багато активних українців пішло в підпілля.

Незабаром був замінований і вилитів у повітря залізничний міст через ріку Лімницю, що сполучав Калуш зі Станиславовим, а в самому Калуші була замінована й успішно знищена головна квартира німецької комендатури. Загинули полковник-комендант і декілька менших офіцерів. Через два тижні до Калуша приїхало гестапівське військо й почало виловлювати молодиків у віці від 17 до до 25 років та пакувати їх до в'язниці. За тиждень схопили й арештували біля 100 людей. Між ними був і я.

Відтак гестапівці зігнали на ринкову площу Калуша багато людей, головно батьків та матерів ув'язнених хлопців. Пов'язавши всім нам, в'язням, руки за спиною дротом, під автоматами пригнали на ринкову площу й поставили в один ряд обличчям до наших батьків і матерів.

* Правдоподібно автор не вказав свого справжнього прізвища, яке замінив псевдонімом. – Невідомий. – *І. Т.*

** Збитки німцям були заподіяні навесні 1943 р., а розповідь автора стосується подій початку листопада. Така невідповідність могла бути зумовлена ходом розслідування, або ж це дві різні розправи гітлерівців, що мали місце навесні і восени 1943 р. Найімовірніше все-таки це події осені 1943 р., бо Євген Колимиєць був розстріляний саме 4 листопада 1943 р., а не навесні, як про це описує автор спогаду. – *І. Т.*

Позаду шеренги в'язнів з мішків з піском була зроблена «людська бійниця», що незабаром наповнилася українською юнацькою кров'ю. Це був прямокутний закуток: 2 х 2 метри і 1 метр заввишки, долівкою, усипаною піском, щоби кров розстріляних не текла на площу.

Командир гестапівської групи, ставши на підвищення, кричав через перекладача до наших оторопілих батьків: «Ці убивці, грабіжники й бандити забили німецьких офіцерів на чолі з полковником Н. і мусять бути покарані за це!» і наказував офіцерові нас десяткувати.

Офіцер-кат зайшов нам у тил і, рахуючи до десяти, ви-смикував кожного десятого з ряду і штовхав його в бійницю так, що той падав на коліна, а офіцер-кат стріляв йому в потилицю з пістоля, а потім йшов за наступною жертвою. Були молоді хлопці, що вмлївали й падали на землю.

Таких гестапівці копали чобітьми й прикладами, наказуючи їм вставати й дивитись, як німецькі «носії культури» по-бандитськи мурдували окуповане українське населення. Заціпенілі в'язні, здавшись на свою долю, очікували смерті, чим скоріше, тим краще, щоб позбутися страшного болю оціпеніння...

Ніколи не забуду свого милого друга ще з шкільної лавки – Євгена Коломийця, він був єдиним сином заможних батьків. Його розстріляли. Він був десятий... Він впав з простріленою потилицею. Я стояв біля нього... Я був дев'ятий...

Альманах Станиславівської землі / Ред.-упор. Юрій Гаєцький. – Т. 3: Збірник матеріалів до історії Станиславова і Станиславщини. – Нью-Йорк ; Київ ; Івано-Франківськ : Вид. Центрального Комітету Станиславщини; Лілея-НВ, 2009. – С. 226–227.

Трагедія калуських учнів

Першого листопада [1943 р.] у Станиславові Гестапо провело ще один черговий «примірний» (*показовий*. – *І. Т.*) суд, також прилюдний. Підсудними були приблизно 15-ти річні діти, учні Калуської торговельної школи. На суді було всіх 11 осіб, а один хлопець із переляку не міг навіть сказати свого прізвища. Усіх їх арештувало Гестапо кілька днів раніше, в неділю, в Калуші в бурсі, і всіх присуджено на кару смерти.

У понеділок, торговий день у Калуші, 3 листопада 1943 р. тих нещасних дітей Гестапо прилюдно на ринку розстріляло. З ними загинув батько одного зі засуджених. Критичного дня привезли засуджених [в Калуш] вантажним автотом, збитих до крові і скатованих, тільки в білизні. Гестапівці скинули їх з автотом брутально, так, як це вони вмiли, і устави́ли до розстрілу під муром. Бідні діти були вже спокійні. Їхні вимучені і знеможені тіла вже не мали сили протестувати проти насильної смерти.

Ассман прочитав вирок смерти, перекладач перекладав по-українському, засуджені робили на собі знак хреста. Падала команда [«вогонь»], за нею стріли, і дванадцять трупів упало на землю та обагрили її своєю кров'ю. Хто ще виявляв ознаки життя, діставав додатковий простріл з пістоля у серце. Докінчував ту чинність Ассман особисто та ще й погрожував погрожуючи, що «всіх, хто хоче України, чекає така сама доля».

Убитих забрали на ту саму автомашину й вивезли з Калуша. Це був один із найжорстокіших злочинів станиславівського гестапо.

Яшан В. Під брунатним чоботом. Німецька окупація Станиславівщини в Другій світовій війні 1941 – 1944. – Торонто : Булава, 1989. – С. 98–99.

Горить Голинь і Кропивник

Зараз після Великодніх свят дуже раненько 19 квітня 1944 р. відділ УПА спалив село Голинь у Калуському повіті, точніше сказати – його горішню частину, де мешкали майже самі поляки. Випадково автор цієї праці повертався тоді з Станиславова зі заходу, їхав поїздом і бачив той пожар. Горіли хати, господарські будинки, пошта і костел. Ніхто не гасив пожарів, взагалі з людей нікого не було видно. Тільки не горіла місцева школа. Біля школи поралось двох мужчин, мабуть, боялися, щоб й вона не зайнялася, і тому виносили з неї речі і рятували своє майно. Вчителем у школі був українець.

Поїзд затримався на станції якраз недалеко пожару. Будинок станції був цілий ненарушений, але в ньому не було ні одної живої душі, ні пасажира, а ні урядовця.

У тому пожарі загинув старий, німецький поляк, давно емиритований управитель школи в Войнилові Янковський. Він належав до тих поляків, які вважали своїм обов'язком у своїй праці допомагати обидвом народам. Він допомагав здібнішим учням-українцям, щоб ішли до вищих шкіл. Він згорів разом з будинком. УПА, звичайно, наперед остерегала населення [цієї] околиці, щоб вибралося з даного місця.

Цього нападу німці не залишили без відплати. Реагували досить швидко, бо на другий день, 20 квітня, провели акцію в селі Кропивник, що сусідує з Голинем. Голинь залишили з уваги на польське населення, а Кропивник удосвіта окружили мішані відділи, складені з гестапо, німецької поліції і вояків зі Сходу, мабуть, азербайджанців, набраних з полонених. Приблизно половину села спалили і забрали безліч усякого добра. Людей били, збиткували, азербайджанці напастували жінок і дівчат, а гестапо провело арешти. До арештованих попав і начальник

громади Кропивник. Цілу громаду арештованих привезли гестапівці до Калуша і на ринку влаштували віче-мітинг. Усі в'язні були роздягнені, тільки в білизні, лиш один начальник громади мав на собі цивільний одяг.

Комендант акції Ассман виголосив промову, в якій робив українцям закиди, що перед більшовиками втекли, а німців залишили самих [...]. У дальшій промові заповів, що арештовані будуть розстріляні і що акцію у Кропивнику німці провели у відплату за акцію українських партизанів в Голині.

У Калуші з'явився тоді д-р Куят, він був окружним старостою у Чорткові, але там уже господарювали більшовики. Тому Куят почав урядувати в Калуші як помічник станиславівського окружного старости. Один німець службовик похвалився, що у Кропивнику німці арештували начальника громади. Куят обіцяв перевірити справу, бо він не допустить, щоб карати невинного. Це він виконав, гестапо випустило начальника громади. Інших 11 арештованих у провідну неділю, 23 квітня 1944 р. вивели на цвинтар у Калуші, де вже була готова, викопана яма, казали їм стати на коліна біля ями, скинути одяг і всіх вистріляли серіями з автоматів о першій годині дня.

У тому приблизно часі гестапо арештувало досить оригінальним способом начальника громади Пійло під Калушем. Ассман пішов на очевидну провокацію: переодягнув кількох своїх помічників, дав їм вишивані сорочки і поїхав з ними до того села. Там ті перебрані зайшли до дому начальника, але його не застали, а дружина сказала, що повинен бути в священика. Пішли до священика і викликали начальника, сказали що вони з УПА і що потребують його. Коли він не хотів іти з ними добровільно, потягнули його силою на город і в поле. А що тоді УПА мала свої порахунки з різними урядовцями, начальник міг припускати, що його наші партизани вели на розстріл, і почав утікати. Його підстрілили і вже раненого винесли на шлях, де з автом

чекав Ассман. Раненого кинули до авта. Ассман притиснув його ногою, і так завезли до Калуша, де слід по ньому пропав. Був то один з кращих начальників громад, що вмів із людьми добре жити і в потребі оборонити, а одночасно зразково виконував свої обов'язки супроти влади.

Яшан В. Під брунатним чоботом. Німецька окупація Станиславівщини в Другій світовій війні 1941 – 1944. – Торонто, 1989. – С. 139–141.

Василь Яшан

Облава в Довжці. Розстріли в Новиці.

Арешти в Болохові.

18 травня 1944 р. німці провели облаву в селі Довжка Войнилівської волости. Там були гестапівці, німецькі поліцаї, а також відділи власовців, мабуть, киргизів. Раненько вони оточили село, зігнали людей на одне місце і перевіряли особисті документи. Жінок і дітей відпускали, а мужчин затримували. Киргизи, виконуючи наказ німців, крали, рабували і насилували жінок і дівчат. Одного господаря застрілили, щоб у його стодолі знасилувати його дружину, бо вона банді подобалася, а чоловік її боронив. Але виявилось, що Калуш ще не встиг подати особистих виказок для всіх мешканців села, а тому над вечір перевірку перервали.

Яшан В. Під брунатним чоботом. Німецька окупація Станиславівщини в Другій світовій війні 1941 – 1944. – Торонто, 1989. – С. 146.

Розстрільні акції Вільгельма Ассмана в Калуші

Станиславівська команда мала свою свою експозитуру в Калуші, де головним господарем був Ассман. То була хитра і підступна потвора. Він наказував жидівській поліції приводити на жидівський цвинтар в Калуші по сотні жидів. Там над викопаною ямою їх уставляли в ряд. Тоді Ассман покликав коменданта жидівської поліції і казав проголосити призначеним до розстрілу, що звільнить тих, хто за кого будь-хто здасть певну кількість золота, звичайно, півфунта (0,22 кг) за голову. Між тим жидівки ладили гестапівцям їжу, мастили маслом хліб, а навіть чистили зброю. Даної обітниці Ассман дотримував і відпускав тих, за кого складено окуп. Інших жидів стріляли, вони падали в яму, їх таки зараз засипали. Але по якомусь часі і тих звільнених, очевидно, на наказ Ассмана, арештовувала кримінальна поліція, і вони пропадали.

Подібні розстріли Ассман проводив також на подвір'ї одної кам'яниці в Калуші. Стріляли по яких сто жидів, вантажили на машини, везли на кладовище, а кров скапувала і значила останню путь помордованих.

За вистріляну при розстрілах амуніцію мусів юденрат платити назначену ціну і то золотом. Як золота вже не стало, Ассман за кару післав сто жидів до Станиславова, де їх мали знищити в процесі гашення вапна, так їм Ассман заповідав.

Коли в квітні 1942 р. переселено жидів із сіл до міст, приміщено в Калуші (єврейських) дітей в льоху будинку, де містилося гестапо, і льоху сусіднього будинку, де містилося Кріпо (*кримінальна поліція. – І. Т.*). На тих нещасних дітей Ассман пускав тренованих псів-вовчурів, які дітей шарпали, кусали; діти зчиняли вереск на втіху злобного Ассмана, який втішався

кров'ю дітей (*це при тому, що мав своїх троє. – І. Т.*). Дітей, очевидно, постріляли.

Довший час на наказ Ассмана жидівська поліція посилала на гестапо по кілька гарних дівчат, які мали поробити порядки в урядових приміщеннях. Ті дівчата не верталися. Їх надуживав, хто хотів і був у будинку, а над ранком тих дівчат стріляли на кладовищі, їх хоронив сам грабар. Позатим постріляних закопували самі жиди, які в даному часі жили.

Яшан В. Під брунатним чоботом. Німецька окупація Станіславівщини в Другій світовій війні 1941 – 1944. – Торонто, 1989. – С. 197–198.

Віра Перегіняк

На Введення – річниця розстрілу в Новиці

Уже стало традицією в с. Новиця, що на Калущині, на свято Введення до храму Пресвятої Богородиці відправляти панахиду пам'яті в церкві Преображення Господнього. Бо ж саме цього дня далекого 1943 року гестапівці усього за кількасот метрів від нинішньої святині розстріляли 12 вояків із Надвірни, членів ОУН, учнів філії Калуської торгівельної школи, яка працювала тоді в селі Сливки (нині Рожнятівського району).

Усі присутні на Святій літургії святочної днини моляться разом за українських патріотів, декому з яких не було і 20-ти років. Літні люди подумки повертаються в той грізний час, а молодші, кому цікаво, вже вдома знаходять відомості в літературі. Спробуємо це зробити і ми.

Підходив до завершення третій рік жорстокої війни. Ситуація на східному фронті складалася далеко не на користь німецької армії. А ще тут, у Карпатах, в порівняно далекому тилу, дошкуляли збройними нападами всюдисущі загони УПА. До них долучилися і червоні партизани із з'єднання Ковпака. Тож на Калущину, де на той час було чи не найкраще організоване підпілля ОУН, у тісній взаємодії з сотнями УПА, а

також до Надвірні, де, окрім українських партизанів, активнішими ставали ковпаківці, було кинуте кращі сили Станіславського гестапо.

«В Надвірні, читаємо в «Історії Гуцульщини» М. Домашевського, невідомі месники вбили Бжегожа Анджейовича і його матір у власному домі біля костелу». Як зазначає автор, господаря тоді вважали за подвійного агента, себто працював і на німців, і на червоних партизанів. Тож гестапо одразу звинуватило у цьому злочині українське націоналістичне підпілля. Це стало приводом для подальших кривавих акцій проти українського населення міста.

«11 листопада 1943 р., – цитуємо далі вже зазначене джерело, – починаючи від 4-ї години ранку, гестапівці разом із поліцією замкнули всі дороги, що вели до Надвірні, і почали витягувати із домів сплячих українців, зігнали їх під багнетами до будинку дівочої школи. Зігнавши 250 чоловік у школу, по-сортували, більшість на примусові роботи до Рейху, а 25 – на розстріл. Призначених на розстріл вивезли до Станіслава, де 17 листопада 1943 року прилюдно розстріляли перед єврейською божницею». Так само привселюдно у центрі Калуша 4 листопада 1943 року розстріляли й учнів місцевої торгівельної школи, учасників націоналістичного підпілля.

Як згадує у 23-му томі «Літопису Української Повстанської Армії» доктор Дмитро Капітан, «Калушина відчула на собі «гестапівські звірства» ще з травня 1943 року, коли експедиція карателів разом із татарами та киргизами спалила Завадку, а 35 людей із цього села після нелюдських катувань розстріляли в Калуші. Потім разом із відділами узбеків і киргизів гестапівці напали на села Довга-Войнилівська, Сільце та Середнє».

Вочевидь, молоді надвірняські патріоти, що стали жертвами карателів у Новиці, потрапили до їх рук у Надвірні. Зі Станіслава їх привезли до Калуша разом із засудженими до

страсти учнями торгівельки. Ворог мав намір розстріляти їх у Сливках, куди й прямували машини. Однак обставини склалися інакше.

4 грудня 1944 року з самого ранку у Новиці падав сніг. Близько полудня центральною дорогою села загуділи два тягарові авто, вкриті брезентом. Під самою горою, якраз навпроти місцевої волосної управи, машини почали буксувати. Свіжий сніг робив під колесами справжню ковзанку. Машини зупинилися. Вийшов офіцер, наказав розвантажуватися. За ним повистрибували гестапівці з кількома собаками. Постояли, офіцер щось знову скомандував, і кілька гестапівців з собаками пішли догори. Решта стали у півколо біля однієї з машин, з якої стрибали хлопці із зав'язаними назад руками. На їх грудях гоїдалися таблички. Дехто був лише у спідній білизні. Перевели через дорогу і почали прив'язувати до придорожніх слив.

Один із в'язнів вирвався, спробував тікати. З розгону вистрибнув на паркан волосної управи. Автоматна черга зупинила його. Прощите кулями тіло сповзло на землю. А в той час із церкви згори вже гонили людей. Ламаною польською мовою один із гестапівців сказав, що зараз цих націоналістів розстріляють і так буде з кожним, хто повстане проти німецької влади. Із гурту заарештованих почувся: «Слава Україні!». Більше, окрім пострілів, ніхто нічого не чув. Хіба що схлипування жінок, які розходилися після побаченого. Гестапівці почекали, поки люди розійшлися. А тоді завантажили тіла на авто, розвернулися й поїхали на Калуш. Однак, як згодом з'ясувалося, в Калуш одразу не поїхали. У сусідніх Добровлянах звернули на Підмихайля. За селом скинули жертви у шанц (земельне укріплення, окіп. – В. П.). Снігом припалі тіла лежали там ще деякий час, а потім добровлянські відчайдухи викопали неподалік яму і поховали патріотів, помолилися за їхні душі.

І лише в незалежній Україні 1995 р. зусиллями калуського «Меморіалу» на чолі з тодішнім його керівником Олексою Грабчуком разом із добровлянцями було розкопано цю могилу і здійснено перезахоронення тлінних останків українських патріотів на місцевому цвинтарі. На могилі громада села поставила великий хрест, стилізований під березовий: як клали колись во-
якам УПА.

Щороку на Зелені свята йшли громадою до цього хреста, аби помолитися за вічний спочинок дванадцяти надвірнянських хлопців, українських героїв, чийхось дітей, друзів, коханих.

І по нині, можливо, не знають надвірнянці, що в Добровлянах на Калущині вічним сном сплять їх 12 героїв. Може, хоч тепер дізнаємося разом їхні імена. Думаю, вони дивляться на нас із небес і дякують за пам'ять. Бо поки пам'ятаємо про тих, хто життя поклав за волю, доти житимемо як народ, як нація.

Перегіняк В. С. На Введення – річниця розстрілу в Новиці // Дзвони Підгір'я. – 2014. – 12 груд. – № 50. – С. 15.

Калуський «Список Шиндлера»**

Заздалегідь зауважмо, що історія стосується знищення людей нацистами різними способами в м. Калущі під час Другої світової війни. Мимоволі в ході опрацювання матеріалів кримінальної справи, де описані страхітливі злочини нацистів та їх поплічників, виникали аналогії з відомим фільмом про Голокост режисера Стівена Спілберга «Список Шиндлера». Але це і наша окрема історія, бо, як влучно написав патріарх українського письменства Юрій Андрухович, в цей період в Україні «розстріл перетворився на щось буденне, рутинне і, даруйте на слові, нормальне». Спробуємо описати епізоди жахливої людської трагедії, що розгорталася тоді в м. Калущі.

*Адамович Сергій Васильович, доктор історичних наук, професор кафедри теорії та історії держави і права Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Народився 4. 10. 1976 р. в смт. Рожнятів Рожнятівського району Івано-Франківської області. Закінчив з відзнакою історичний факультет Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника у 1999 р. Навчався в аспірантурі цього університету. У 2001 р. прийнятий на посаду старшого викладача циклу загально юридичних та гуманітарних дисциплін Прикарпатської філії Національної академії внутрішніх справ України. З 5 жовтня 2005 р. і до сьогодні працює на викладацькій роботі. Забезпечує викладання навчальних дисциплін: «Історія держави і права зарубіжних країн», «Історія України», «Основи наукових досліджень». Тема дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук «Наддніпрянська політична еміграція в суспільно-політичному житті західноукраїнських земель (1914 – 1918 рр.)». 13 вересня 2011 р. захистив докторську дисертацію на тему: «Соборність та регіональний розвиток у суспільно-політичному житті незалежної України». Загальна кількість наукових праць – 100, з них 4 монографії [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://personal.pu.if.ua/depart/serhii.adamovych/ua/>.

**«Галицький кореспондент» спільно з ГО «Поступовий гурт франківців» продовжує проект «Нереабілітована пам'ять», у якому на основі архівних документів розповідає історії прикарпатців, які, виборюючи незалежність України, стали жертвами радянського терору і мають право на належну шану від держави.

Епізод 1. «Машини вбивств»

Світло на діяльність решти злочинців нам проливають матеріали архіву СБУ. У 1968 р. Комітет державної безпеки порушив кримінальну справу проти підозрюваного Володимира Жовніра¹ (на той час проживав під іменем Дмитришин Йосип Йосипович), завдяки матеріалам якої перед нами постає страхітлива картина тотального знищення єврейського населення міста Калуша в роки Другої світової війни.

Арештованому Жовніру інкримінували, що він у 1941 р. поступив на службу в Кримінальну поліцію (Кріпо)² і у званні капрала брав особисту участь у масових вбивствах³ громадян у м. Калуш. Після поразки нацистів він змінив прізвище і переїхав на Сахалін.

Одразу після арешту Жовнір заперечував вбивства ним євреїв і визнавав за собою лише розстріл навесні 1942 р. у Львові при спробі нападу злодія, єврея Кирілейзона.

Про станиславівський період служби він згадував: «Я неодноразово, 1-2 рази на тиждень, бачив, як з двору гестапо конвоювали на розстріл колону євреїв по 500-600 осіб, в тому числі стариків і дітей. Через деякий час зі сторони єврейського кладовища була чутна стрілянина».

Про один із перших розстрілів у листопаді 1942 р. він розказав слідчим сухо і цинічно: «Начальник Драгінда сказав мені розстріляти затриманих трьох жінок-єврейок... Підійшов до них, наказав повернутися до стіни, потім вбив ці три жінки вистрілом у потилицю кожній».

Восени 1942 р. за 80 метрів від будівлі кріпо в м. Калуші вистрілом з гвинтівки Жовнір важко поранив втікача Еріха Розмана, а потім добив його прикладом зброї. Потім була участь у розстрілах у кінці вересня 1942 р. 46 євреїв на кладовищі, розстріл трьох єврейок, навесні 1943 р. знищення сім'ї Ратнера, в липні того ж року кріповець охороняв розстріли в Угерсталі,

а потім вбив трьох осіб під час розстрілів 14 євреїв (як сам свідчив під час слідства, «ми розстріляли стільки, скільки пригнали»).

Поряд з Жовніром служили Іван Сидорович Драгінда – начальник кріпо, Петро Михайлович Цепко, Петро Герасимович Епик, Едвард-Іван Граф, Іван Олександрович Герега, Володимир Бандуровський, Кравчук, Кароль Краєвський, Фрідріх Крицина, Омелян Ощудляк, Владислав Терчук, Петро Якубовський.

Найстрашнішим з цих персонажів був Іван Драгінда², який пізніше прийняв німецьке громадянство. Краєвський характеризував його як людину «нешадну, жорстоку, яка була дуже сувора до співробітників». До прикладу, поляка Крицину Драгінда під час однієї з пиятик отруїв, щоб позбутися невігідної йому людини.

Починав свою криваву кар'єру Драгінда з посади телефоніста Станиславівського гестапо, а вибився аж в керівники калуського кріпо. Працював професійно, мав лише агентів від 8 до 15, через яких виявляв осіб, що були ворожо налаштовані проти нацистів.

Драгінда грабував єврейське майно, яке його коханка Людвіка Томашевська⁴ потім вивозила в Краків, де була її родина. Та і сама коханка в Драгінди з'явилася в результаті насильницьких дій. Річ у тому, що у Мечислава Гайдоша була молода красива жінка, яку мешканці Калуша вважали найбільшою красунею. Драгінда звернув на неї увагу, а чоловіка, щоб не плутався під ногами, вислав на роботи в Німеччину, жінку піддав терору і змусив стати коханкою, а потім дружиною (від цих стосунків у них було двоє дітей).

У свою чергу Петро Цепко³ Михайлович, 1915 р. н., уродженець с. Красна Ряшівського воєводства, який теж «відзначився» розстрілами і мордуванням євреїв, ще до війни готувався німцями для каральної діяльності та закінчив школу

криміналістики в Кракові у 1941 р. Про нього Драгінда в 1960 р. сказав: «Цепко виконував свої обов'язки сумлінно, проявляв ініціативу, був великим деспотом, робив, що хотів».

Під час слідства стало відомо, що він полюбляв розстрілювати євреїв, які потрапляли йому на очі в місті після 21.00, міг собі дозволити вбити затриману єврею, викинувши її через вікно будинку на тротуар, або застрілити півторарічну дитину, яку хтось залишив біля магістрату. Цепко цинічно пояснював, що не міг визначити за рисами обличчя, чи дитина є єврейською, і «щоб дитина не мучилася, вийняв пістолет з кишені і здійснив в неї вистріл...».

Для збагачення кріповець практикував пошуки в євреїв золота, вилучав у них костюми, пальта, білизну, взуття, а також хороші простирадла і наволочки (лише нижньої білизни награбував сорок пар).

Коли Цепко вбив безневинного кравця Мундзя, який шив обмундирування для нацистів, то прибиральниця кріпо Станіслава Драган назвала його «останнім катом». На що той наказав п. Станіславі мовчати, бо «піде вслід за Мундзьом».

Натомість Краєвський Кароль 2 серпня 1955 р. був засуджений воєводським судом м. Сталінограда (нині – м. Катовіце) до найвищої міри покарання, що пізніше була замінена пожиттєвим ув'язненням. Іван Герега в 1962 р. отримав десять років в'язниці. Проте Едвард-Іван Граф втік разом з німцями, і місце перебування його так і не стало відомим.

Людовбивці Цепко, Краєвський, Драгінда, Жовнір після війни були знайдені і за свої злочини засуджені на тривалі строки ув'язнення. Важко сказати, чи зло було достатньо покаране. Але вже наше з вами завдання, щоб воно ніколи не прийшло до нас знову.

Епізод 2. «Вбивства та інші злодіяння»

Уже з приходом угорців після відступу Червоної армії у 1941 р. стало зрозуміло, що очікує євреїв. У липні 1941 р. влада опинилася у руках німців, які в серпні зібрали більше 300 євреїв міста, катували їх у школі, а потім голих замордували у лісі «Березина» біля с. Пійло.

Їм сказали одягти найкращий одяг і зібратися в приміщенні єврейської громади на нараду, бо прийдуть зі Станиславова великі керівники. Свідок Боднар Василь Іванович згадував, що серед перших жертв були юристи, лікарі, інженери, учителі, тобто інтелігенція.

Одночасно німецькі солдати почали знущатися над єврейським кладовищем. Вони розбивали надгробки і використовували їх для брукування доріг.

З приходом нацистів у місті було організовано гетто, сформовано юденрат, значну роль у знищенні євреїв відігравав австрійський єврей Меммеліс. У Калуші юденрат очолює рабин Мильман Борух. На 1941 р. чисельність єврейської громади становила 4000 осіб. А разом з євреями Войнилова, Брошнева, Рожнятова, Перегінська й довколишніх сіл чисельність гетто складала до 7 тисяч.

Гетто розміщувалося на території сучасної Сівецької вулиці. Територія була відгороджена з однієї сторони дерев'яним парканом, з іншої – сіткою. Була організована єврейська поліція, яка, озброєна дубчками, сама стежила за виконанням вимог нацистів. У гетто не годували, не було медичної допомоги, на євреїв накладалися контрибуції, а тому і без розстрілів їх чисельність постійно зменшувалася. Нацисти збиткувалися навіть над релігійними почуттями євреїв. Так, їх змушували працювати в одязі, в якому вони молилися, що в євреїв вважалося гріхом.

У березні-квітні 1942 р. перші групи євреїв відправили у Белжецький табір смерті, де вони всі загинули. Одночасно євреїв продовжували знищувати і в Калуші.

Влітку 1942 р. гестапівці дали розпорядження ліквідувати всі гетто в районах, хворих і виснажених євреїв застрелити, решту зігнати в Станиславів для знищення. Ця ліквідація проходила планово, спочатку звозили євреїв з гірських районів, а потім ліквідація поширилася на придністровські райони.

Так, з літа 1942 р. 5 чи 6 разів 50-100 осіб доставляли в Станиславівське гетто. Одного разу в камеру кріпо в підвалі напхали так багато людей, що вони стояли, притиснувшись один до одного, знемагали, і багато хто вмирав через відсутність повітря. Служка Краєвських Хана Мандельбан, у якої в камері був батько, мати і брат, вночі вилила на голови людей два відра води, щоб хоч дихати було легше. Вранці тих, хто задихнувся, викинули у двір.

Протягом всього літа 1942 р. і на початку осені у двір кріпо зганяли партії євреїв і розстрілювали. Так, влітку 1942 р. надійшла вказівка кріпо самостійно розстріляти 200 престарілих і хворих євреїв. Євреї викопали яму, і їх поліція двічі доставляла жертв. Акцію охороняли кілька десятків поліцаїв, а Цепко, Драгінда, Крицина, Краєвський розстрілювали людей (в 1960 р. на місці розстрілів було виявлено людські останки).

Ще більш жахливим був розстріл влітку 1942 р. Кріповцями більше 30 жінок з грудними дітьми на руках. Краєвський і Крицина посадили цих жінок у ряд лицем до паркана і змусили тримати дітей на руках. Самі вони підходили почергово до кожної жінки і розстрілювали їх з пістолета вистрілом в потилицю, а потім вбивали дитину на руках мертвої матері. Цікаво, що після розстрілу жінка Краєвського страшно сварила свого чоловіка, проклинала і звинувачувала, що через його злочинства вона не може мати дітей.

Відзначимо, що до «своїх євреїв» кріповці і їх родини інколи ставилися краще, могли і пожаліти. Зокрема в приміщенні самого кріпо працювали дві єврейки – Гільда Візельберг, 1910 року народження, яка була доброю кравчиною і жила на кухні Краєвських, де було для неї ліжко, а також уже згадувана Хана Мандельбан, що жила в підвалі. Під час великої акції дружина Краєвського сховала єврейок на кухні і врятувала їх життя (Гільда Візельберг вийшла заміж за червоноармійця і виїхала в США, а Ханну Мандельбан вбили пізніше в одному з сіл).

Вже 15-17 вересня 1942 р. гетто було зруйноване, до Белжеця депортували 4 тис. євреїв, а місто оголосили «вільним від євреїв». Перед відправленням на вокзал євреїв тримали по кілька діб у дворі кріпо під відкритим небом, по черзі викликали до столика, де вирішувалася їх подальша доля. Ті, хто вважався некорисним для Рейху, були розстріляні зразу за парканом кріпо, а дехто був вбитий шефом німецького гестапо Гансом Крігером вже за те, що повернув голову під час руху в колоні.

Не жаліли і ті сім'ї, які були мішаними за національним складом. Так, поляк Еустахович Олександр Михайлович в 1933 р. взяв шлюб з єврейкою Лерер Марією. У 1943 р. чоловік їхав з дружиною в поїзді у Станиславівське гетто. Там він просив гестапівців врахувати, що Марія Лерер була матір'ю двох дітей, хрещена і таким чином в шлюбі стала арійкою. Однак у відповідь Еустаховичу сказали, що його репресують разом з дружиною.

Деякі євреї ще якийсь час переховувалися. Так, свідок Марія Гут згадує про дві сім'ї євреїв-кравців, які виживали завдяки пошиттю одягу для калушан, а їхня дочка непомітно заходила до родини п. Марії за молоком.

Однак знищення продовжувалося. У червні 1943 р. Кріповці брали участь у розстрілах 14 євреїв на кладовищі. Акцію

охороняли 5 поліцаїв. Євреїв поставили обличчям до цвинтарної стіни, а 4 кріповці протягом декількох хвилин розстрілювали їх.

Калуські кріповці і поліцаї залучалися також до знищення єврейського населення і в інших місцевостях. Так, 26 вересня 1942 р. вони брали участь у погромах євреїв під керівництвом Ганса Крігера в Станиславові, а тих, що втікали, ловили і знищували.

Під час служби в кріпо Драгінда і його поплічники розслідували і кримінальні злочини, але кримінальні справи за участю євреїв зразу закривалися внаслідок фізичного знищення підсудних. Так, влітку 1943 р. Цепко розстріляв єврея прямо під час допиту в кабінеті кріпо.

Кріповці за власними ж свідченнями сильно наживалися на статках євреїв. Жовнір у своїх свідченнях ще жалівся, що придбав собі лише хромові чоботи, бо все пропивав.

Не встидалися кріповці оббирати й українців. Так, якийсь Іван Олійник спочатку написав донос на власну маму, її забрали в кріпо, де нещадно били. А потім хлопець спам'ятався і викупив матір за 2 пуди м'яса і 5 кілограмів масла.

Злочинці не лише здійснювали розстріли, а й широко практикували застосування тортур (застосовували гумові палиці, нагайки тощо). У 1960 р. Драгінда під час допиту спокійно скаже: «Биття в поліції було звичаєм, били всіх».

Зазначимо, що самочинні розправи кріповці чинили не лише щодо євреїв. Так, в травні 1943 р. вони вбили хлопця Михайла Барана в с. Тужилів Калуського району тільки через те, що він почав від них втікати.

А як вже старалися кріповці вислужитися в питаннях захисту засад нацистської ідеології! Так, Марія Петрівна Камінська була арештована восени 1943 р., бо розірвала портрет Гітлера в квартирі. Її жорстоко побили так, що вона позбулася чотирьох передніх зубів.

Вбивали кріповці і своїх, які приховували гроші. Так, Афтанас Дзундза був арештований за те, що як негласний інформатор кріпо ходив до євреїв, говорив їм про співпрацю, а за те вимагав у них гроші і цінності. Дивним чином при спробі втечі з-під варти цей чоловік був убитий. Крім того, заради постачання остарбайтерів нацисти за участю кримінальної поліції практикували зупинки поїздів і прямо звідти забирали людей спочатку у в'язницю, а потім на примусові роботи в Німеччину.

Епізод 3. «Закопати їх було нікому»

Зауважимо, що коло східної стіни цвинтаря був будиночок, в якому проживали гробарі Фроїм, Берко, Мошко і ще хтось четвертий. Вони були розстріляні в останню чергу, і хто їх закопав, не відомо.

Іваницька Ольга Костянтинівна, яка мешкала через дорогу від цвинтаря, згадувала, що «коли ранком єврейські гробарі починали копати велику яму, ми знали, що після обіду буде акція, тому сідали з чоловіком на підводу, закривали будинок і їхали в поле. Інакше падали на підлогу і перечікували». Якось Берко зайшов до родини, попросив попиту молока та сказав, що несила вже копати, але і їх час вже надходить.

Навесні 1943 р. на цвинтарі розстріляли євреїв з Брошнева. Але їм навіть яму не копали, бо гробокопачів на той час вже вбили.

Епізод 4. «Скористалися до останнього і замордували»

Улітку 1943 р. Цепко, Граф і Жовнір поїхали на підводі в село неподалік від Калуша і затримали в одному будинку сім'ю – батька Бене Ратнера, його дочку Зузану і маленького сина Манека (до війни сім'я мешкала у двоповерховому будинку на вулиці Сівецькій). Ратнер був у складі юденрату і сам раніше визначав, кого з євреїв будуть вбивати. Але як він не відтермінував коштом інших життів смерть своєї сім'ї, прийшли і за ним.

Сім'ю відвезли на єврейське кладовище в Калуші і розстріляли. Як свідчив Жовнір, «дівчина молила і просила їх не розстрілювати, але Граф вилаяв її матом і застрелив з пістолета. Цепко розстріляв... хлопчика», а сам Жовнір – її батька. Але найжахливішим було те, що Цепко якийсь час співмешкав з вбитою дівчиною, вона завагітніла від нього і ще до того була й однокласницею його дружини. Вдень Зузана була в підвалі кріпо, Цепко носив їй їжу, а на ніч брав до себе в кімнату. Крім того, Ратнер був шевцем і хутровиком та шив для Драгінди костюми.

Калушани потім згадували, що вбита дівчина була дуже красива і труп до пояса хтось швидко роздягнув догола.

Епізод 5. «Закриття «єврейського питання» в поселенні Угерсталь».

Як згадував Жовнір, у кінці літа 1943 р. гестапівець Мауер Віллі⁵ (відзначався антисемітизмом ще до війни) сказав крі-повцю, що той має поїхати з ним і подивитися «цікавий концерт». Далі всі карателі заїхали у німецьку протестантську колонію у с. Угартсталь, яка була перетворена за совітів в радгосп «Угерсталь» (нині с. Сівка-Калуська), де ще залишалося 40-60 євреїв, бо не вистачало робітників. Жертви німецького терору працювали на копальнях і бурових. Серед них було 3-4 зубних лікарі, яких час від часу возили в Калуш вставляти німцям золоті зуби, та 4 єврейки, які працювали в підсобному господарстві.

У липні 1943 р. мешканців Угерстали не випустили на роботу, бо «мали прийхати ревізори перевіряти документи». Усі євреї очікували в садочку біля будинку, були чисто одягнуті і чекали перевірки...

Далі гестапівці змусили євреїв роздягатися догола і заскакувати до помийної ями, де їх стріляли. Сам Мауер стояв з автоматом біля великої ями, до нього солдати підводили по

4 особи, а гестапівець розстрілював їх одиничними пострілами з автомата.

Більше 30 осіб убили на подвір'ї і в житі на полі, куди люди намагалися втекти. Один голий єврей, заготівник худоби Цвейбер, схопився і втівав аж до околиць села Сівка, де він заплутався в житі і його догнав поліцай в майці і трусах та вбив. Є ще дані, що три молоді хлопці таки втекли, а один старший чоловік заліз в димохід і залишився непоміченим.

Після того всі поїхали в Калуш, де Драгінда «після роботи» частував Мауера всілякими наїдками і питвом.

Оскільки злочин був скоєний влітку, а яму засипали лише зверху, то з неї через кілька днів стало страшно смердіти. Тоді німці облили місце вбивства гасом і підпалили. Горіло довго і страшно.

Епізод 6. «Вбивство юнаків-оунівців»

За даними кримінальної справи Жовніра, 1 листопада 1943 р. гестапо арештувало чотирнадцятьох 15–20-річних хлопців з українського націоналістичного підпілля, які вчилися у Калузькій торгівельній школі. Як стверджують сучасники подій, підставою для початку репресій могло стати вбивство фольксдойча у Вістовій. Спочатку в Калуш привезли двох хлопців (Коломийця і Країнського (у кримінальній справі Жовніра йде мова про Українського), у яких вилучили два пістолети та антифашистську літературу, і після допиту один із затриманих зразу назвав 10 осіб співучасників.

Дещо іншу версію подій подає Василь Яшан. Він написав у своїх спогадах, що причиною арешту учнів став член ОУН, який працював у відділі харчового і сільського господарства ляндскомісаріату в м. Калуші. За його даними, він переховував в урядовій канцелярії список учнів, які, на його думку, були лише зв'язковими.

Кримінальна справа Жовніра містить спогади родичів арештованих. Так, як згадувала сестра арештованого Юрія Петровича Мандрика Шутяк Розалія Петрівна, її брат закінчив 8 класів школи і два роки пропрацював робітником Брошнівського лісокомбінату. Восени 1943 р. він оформився на роботу писарем у міську управу.

Після арешту батькові Юрка обіцяли випустити сина через українські установи, тато поїхав у Станиславів домовлятися, а сина в той день розстріляли. Сестра з мамою теж не знали про розстріл. Подібна ситуація була з родиною Коломійця, яку здурили, що за великі гроші дитину можна буде викупити.

Мечислав Країнський, у якого загинув батько Михайло Країнський та брат Йосип Країнський, згадував, що брата попередили про небезпеку і він сів на поїзд у бік Львова, але доїхав лише до Брошнева, а там з поїзда був знятий німцями і заарештований. До того ж, коли німці прийшли арештувати Йосипа і не застали його вдома, вони зі злості арештували хатню працівницю, а потім взяли під варту батька на роботі.

Натомість брата Дарини Іванівни Гонської Сагайдака Мирослава, який був бухгалтером у Перегінському лісництві, розбудили гестапівці вранці 1 листопада, спитали його ім'я і наказали йти за ними. Найжахливішим було те, що його потім розстріляють під стіною магазину, в якому дівчина працювала.

Син Марії Келебай Богдан працював робітником на Брошнівському лісокомбінаті. Коли за ним прийшли, то поруч з ним спав старший син Тарас, якого за компанію теж забрали гестапівці (лише через два дні Тараса вдалося визволити). А для Петра Келебея мама в день розстрілу ще возила в Станиславів передачу. Її там прийняли і пообіцяли сина незабаром випустити.

Усіх хлопців утримували в приміщенні кріпо в Калуші, потім в Станиславові, де був проведений прилюдний суд. На

суді, за даними В. Яшана, було 11 осіб, а один хлопець з переляку не міг навіть сказати свого прізвища. Усіх їх було засуджено до кари смерті. Після того по вулицях Калуша оголосили про розстріли, які відбулися 4 листопада о 16.00, у торговий день на Ринковій площі.

Спочатку на площу «для зачитування наказу» зігнали 100-150 місцевих людей. Як згадує В. Яшан, «збитих до крові і скатованих тільки в білизні» засуджених привезли вантажним авто. Десять гестапівців скинули їх з автомашини «брутально, так, як це вони вміли, і поставили до розстрілу під муром».

Бідні діти були вже спокійні. Їхні вимучені і знеможені тіла вже не мали сили протестувати проти насильницької смерті. Комендант калуського відділу гестапо Вільгельм Ассман прочитав вирок смерті за виступи проти Німеччини, перекладач переклав українською, засуджені перехрестилися. Надійшла команда, за нею постріли, і дванадцять⁶ тіл упало на землю та обагрило її своєю кров'ю. Хто ще виявляв ознаки життя, діставав додатковий постріл з пістолета в серце від Ассмана. Під час добивання гестапівець ще й погрожував, що всіх, хто хоче України, чекає така сама доля. Трупні забрали на ту саму автомашину й вивезли у невідомому напрямку, і родини навіть не дізналися місця вічного спочинку замордованих.

З підлітками загинув батько одного з засуджених. У кримінальній справі Жовніра згадується, що серед розстріляних був і той хлопець, який видав їх німцям. Він ще сильно кричав і просив зберегти йому життя. Сестра Мирослава Сагайдака згадувала: «Коли я туди вже прибігла, то машина якраз поїхала. Кров спливала з тротуару на дорогу. Люди брали хто стаканчик, хто баночку і збирали ту кров».

Епізод 7. «Українці, що рятували життя»

Унаслідок Голокосту в Калуші у місті залишилося в живих 14 євреїв, які всі згодом виїхали за кордон. За іншими дани-

ми, вижило 17 (за інформацією Бернарда Дічека – 12) калуських євреїв. Очільник єврейської громади міста Ігор Айзікович Кернер називав чотири єврейські родини Калуша, які пережили Голокост: «Гайзлери, які виїхали у 2003 році в Ізраїль. Лербауми (дядя Гриша похований у Калуші), у місті зараз живе син і дві дочки. Бермани – старенькі поховані у Калуші, а дві дочки виїхали. Кульберги (дядя Саша був директором магазину) виїхали в Ізраїль в кінці 90-х рр. ХХ ст.». Вижив і батько І. Кернера, якому «пощастило» – він у 1940 р. був призваний до радянської армії.

Врятувалася і Печінкіна Роза Йосифівна, яка була до війни завідувачем РАГСу і евакуювалася з радянською владою. Зберіг життя також Адам Румельт, 1914 р. н., який був членом КПЗУ, п'ять років відсидів у в'язниці за Польщі і в 1941 р. вступив в Червону армію. Під час війни він був 13 разів поранений, втратив всю сім'ю – чотири брати, три сестри і мати були вбиті нацистами, а батько загинув у перший день війни в результаті бомбардувань.

Зазначимо, що допомога євреям з боку українців могла закінчитися для останніх карою смерті. Так, батька родини Костецьких заледве не розстріляли, бо в них у стайні сховалися дві єврейські дівчинки 1–11 років. Євдокія Марцінковська в 1943 р., коли люди подушилися в підвалі і їх витягали та добивали, приховала собі на виховання єврейську дівчинку. Однак потім Цепко прийшов до неї, забрав дівчинку і розстріляв її прямо за будинком.

Однак українці все одно допомагали. Врятовані євреї й досі пам'ятають родини Паньковичів та Захарія Плаксія, які врятували кількох людей. Так, ризикуючи власним життям, Плаксії врятували всю родину Шапіро, Давида Гальперіна, Нусю Файнтіхль. Натомість Паньковичі переховували на горищі сараю Регіну та Йозефа Дічеків. За те що, незважаючи на ризик втра-

тити власне життя та життя всієї родини, вони врятували євреїв, на основі наданих свідоцтв Панькович Микола, Євдокія і їх син Андрій були удостоєні звання Праведників світу і нагороджені медаллю Праведник народів світу. Їхній син Бернард неодноразово відвідував Калуш і навіть зняв в 2013 р. фільм про місто – «Калуш, який я думав, що знаю».

Паньковичі мали хату в Хотіні за вокзалом і там у стодолі переховували маму і батька. Сховок був влаштований на підвищенні, де зберігали сіно. Було дуже страшно, переживали, щоб ніхто не здогадався і не доніс. У Паньковичів було троє дітей – дві доньки і син. У хаті готували їжу, клали її на дно у відро і хтось із дітей Паньковичів ніс його у стодолу, вдаючи, що йде годувати худобу. Відро ставили внизу. Паролем була кличка собаки, яка жила на подвір'ї. Діти її промовляли і виходили. Це означало, що все спокійно і безпечно. Батько спускався з сіновалу драбиною і забирав їжу.

Як згадує з жахом Б. Дічек, «якось ввечері до дверей будинку батьків матері прийшов її однокласник. Його послали сказати, що саме мама, яка тоді була зовсім юною, має обрати, кого заберуть наступним: тата чи маму. Її запитали: кого готова віддати? Дідусь почув це і сам пішов до своїх мучителів, думав, що врятує рідних. Його теж більше ніхто не бачив.

Епізод 8. «Могили».

Одразу після закінчення Другої світової війни, у 1946 р., радянська влада замість того, щоб подбати про увічнення пам'яті убієнних, вирішила знищити єврейський цвинтар і цинічно використати надмогильні пам'ятники і плити для будівельних цілей. На заваді тоді стали тільки чинні санітарні норми використання закритих цвинтарів.

Пізніше неодноразово здійснювалися спроби ідентифікувати місця поховань убитих. Так, 23 січня 1960 р. у зв'язку з розслідуваннями злочинів нацистів проводилися розкопки чо-

тирьох єврейських братських могил⁵, які були розташовані на єврейському цвинтарі в одну лінію з півночі на південь за п'ять метрів одна від другої. Тоді місце поховання показали Драгінда і Цепко. Страх від цих нелюдів так глибоко сидів у душах калушан, що коли Драгінда зайшов у 1960 р. в хату Сімківа попити води, то його дружина від жаху втратила свідомість. Саме на цих місцях і постав пам'ятник жертвам фашизму.

4–5 липня 1968 р. відбулася ексгумація останків вбитих євреїв в Угерсталі. На той час могили, які показав Жовнір, опинилися на людських підвір'ях Н. Г. та В. С⁸.

Зі здобуттям Україною незалежності активізувалися пошуки поховань підлітків-оунівців, розстріляних 4 листопада 1943 р. Зокрема, в Боднарівському яру, біля річки Лімниця у Вістовій та в Пійлівському лісі намагався розшукати могили розстріляних голова калуського «Меморіалу» Богдан Яневич.

На сьогодні Калуській громаді та єврейській діаспорі варто подумати про впорядкування і догляд за єврейським цвинтарем та пошуки місць неідентифікованих поховань. І треба не забувати, що *historia is magistra vitae*.

Примітки

¹ Жовнір Володимир Петрович, 1921 р. н., уродженець м. Львова, працював старшим механіком на суднах допоміжного флоту в місті Невельське Сахалінської області. З місяця роботи на нього була складена позитивна характеристика, що описувала Жовніра як «знаючого спеціаліста..., голову корабельного комітету, який проводив роботу по зміцненню дисципліни на кораблі, до себе був вимогливим і до підлеглих, тверезий, грамотний товариш... Неодноразово подавався на заохочення, активно брав участь в народній добровільній дружині». Насправді арештований присвоїв собі нове прізвище після переходу лінії фронту в 1944 р. До 1939 р. він жив у Львові, встиг закінчити 1 курс торгової школи, а в 1939–1941 рр. працював робітником по заготівлі торфу, рахівником по прийому квартплати, штукатуром у домуправі. Ймовірно, у хлопця був зразу потяг до репресив-

них органів, бо він ще встиг після приходу Червоної армії деякий час побути в складі бригади сприяння міліції. З приходом німців, щоб не потрапити до Німеччини на примусові роботи, Жовнір за порадою брата Василя спочатку потрапляє в поліцію, а потім записується в кріпо, проходить навчальні курси в с. Рибка біля м. Кракова, працює у Львові, Станиславові, Калуші, а в кінці 1943 р. навіть потрапляє у в'язницю через донос у гестапо. У кінці 1943 р. завдяки впливу брата Жовніра звільняють з в'язниці, і він записується в СС «Галичина», звідки влітку 1944 р. як рядовий 14-го артполку здається в полон червоноармійцям. Далі у житті Жовніра був перевірочний пункт в м. Харкові, 4 місяці робіт на відновленні тракторного заводу і військова служба в радянській армії. У складі 50-го важкого мінометного полку кріповець був водієм у складі I Білоруського і Прибалтійського фронтів, далі бере участь у війні проти японців, дослужився до ефрейтора, а в червні 1946 р. аж у корейському м. Пхеньяні демобілізується і опиняється на Далекому Сході, у м. Ворошилов-Уссурійській. Там Жовнір одружується з Єфросинією Тихоненко, яка померла у 1949 р. Після смерті дружини прислужник нацистів перебирається у Владивосток, оформляється на роботу вантажником і кочегаром на пароплаві, в 1950 р. він уже моторист китобійного комбінату «Скалистий». У 1951 р. Жовнір одружується з Анастасією Клімовою, якій розказував, що зразу воював проти німців і японців, і в 1965 р. переїжджає аж на о. Сахалін. Колишній кріповець був на доброму рахунку й в радянської влади. У 1951 р. Жовнір за участь у війні й отримане поранення був нагороджений медаллю «За бойові заслуги», а у 1963 р. вбивці було вручено грамоту «За активну участь в охороні державного кордону СРСР» за те, що брав участь в затриманні японських шпигунів. А за хорошу роботу на кораблях Жовнір був нагороджений наручним золотим годинником. 7 жовтня 1968 р. за рішенням суду Жовніра за його злодіяння було покарано на 12 років позбавлення волі у виправно-трудових колоніях суворого режиму з конфіскацією майна.

² Кримінальна поліція (нім. Kripo, Kriminalpolizei) входила до Головного управління імперської безпеки Третього рейху і вела боротьбу з карною злочинністю. У Калуші приміщення кріпо розташо-

увалось у триповерховому будинку за адресою вул. Колійова, в радянський час – вул. Калініна, сьогодні – вул. Грушевського. На першому поверсі будинку були службові кабінети, а на інших – квартири службовців кріпо.

² Драгінда Іван Сидорович, 1900 р. н., уродженець с. Іванківці Кіцманського району Чернівецької області, який пізніше прийняв німецьке громадянство. Краєвський характеризував його як людину «нешадну, жорстоку, яка була дуже сувора до співробітників». До прикладу, поляка Крицину Драгінда під час однієї з пиятик отруїв, щоб позбутися невідгданної йому людини. Свою криваву кар'єру Драгінда починав з посади телефоніста Станиславівського гестапо, а вибився аж в керівники калузького кріпо. Працював професійно, мав лише агентів від 8 до 15, через яких виявляв осіб, що були ворожо налаштовані проти нацистів.

³ Через збережене військове татуювання на ділянці лівого плеча у вигляді букви «О» (групи крові) Жовніра в 60-х рр. і запідозрять у співпраці з німцями.

³ Цепко Петро Михайлович, 1915 р. н., уродженець с. Красна Ряшівського воєводства. Як не дивно, а арештували Цепка вперше гестапівці, бо він дав табельний револьвер Романову і Яцківу, щоб ті грабували мешканців села Тужилів. Після того Цепко сидів у в'язниці м. Катовіце, звідки незабаром втік і назвав себе Павлом Даниловичем Яблонським. Радянську владу Цепко умудрився переконати, що втік з німецького полону і втратив документи. З легально виробленими документами на Яблонського Цепко виїхав в СРСР і в с. Струсів Терновлянського району навіть став головою артілі «Прогрес». Однак у липні 1948 р. Цепко був арештований органами КДБ. Звідти він втік уже на другий день, одразу поїхав у Львів, де його знайомий п. Стожко за 3000 карбованців виробив йому документи і військовий білет на ім'я Михальчишин Петро Васильович. Після цього почалося третє життя негідника Цепка. Він переїхав в с. Женів Глинянського району (Пізніше район став складовою частиною Золочівського району) Львівської області, де працював продавцем у сільському магазині та навіть зекономив на сплаті позики за куплений будинок, бо брав її на прізвище Яблонський. У 1959 р. Цепко, як він сам казав, через те, що

«весь час гризла совість, страх, я боявся своєї тіні, на цьому ґрунті виникали сімейні негаразди», з'явився з повинною в правоохоронні органи і 8 березня 1960 р. був засуджений до 15 років позбавлення волі.

⁴ Людвіка Томашевська в 1946 р. офіційно розлучилася і відбула п'ятирічний термін ув'язнення в польській в'язниці.

⁵ Брати Вільгельм і Ганс Мауери були засуджені в 1966 р. Верховним судом Австрії до 13 і 8 років в'язниці відповідно.

⁶ Перелік розстріляних: Вагіль Євген, 1924 р. н.; Глушко Ярослав, 1924 р. н.; Келебай Петро, 1923 р. н.; Келебай Богдан, 1924 р. н.; Когут Іван, 1923 р. н.; Коломиєць Євген, 1927 р. н.; Країнський Йосип, 1927 р. н.; Країнський Михайло, 1898 р. н.; Мандрик Юрій, 1922 р. н.; Мельник Микола, 1925 р. н.; Полатайко Ігор, 1927 р. н.; Сагайдак Мирослав, 1924 р. н.; розстріляні в інших місцях: Василів Михайло, 1926 р. н.; Косар Дмитро, 1927 р. н.; Лис Петро, 1928 р. н.; Марійчин Петро, 1926 р. н. Разом – 16 осіб.

⁷ Під час розкопок в Сівці-Калуській у першій могилі ідентифікували останки 4 осіб, у другій – 46 ; у третій – 37; у четвертій – 4. Разом 87 осіб.

⁸ В одній могилі було ідентифіковано 33 розстріляних, в іншій – 8. Разом 41 особа. Всього у цій місцевості загинуло 128 осіб.

Адамович С. В. Калуський «Список Шиндлера». Частина 1. Епізод 1 // Галицький Кореспондент. – 2018. – 17 трав. – № 20. – С. 12; Калуський «Список Шиндлера». Частина 2. Епізоди 2-4 // Галицький Кореспондент. – 2018. – 31 трав. – № 22. – С. 12; Калуський «Список Шиндлера». Частина 3. Епізоди 5-8 // Галицький Кореспондент. – 2018. – 17 черв. – № 24. – С. 13.

Реєстр учнів Калуської торгівельної школи 1941–1944 рр.

№ п/п	Прізвище та ім'я учня	Місце постійного проживання	Подальша доля
1	Андрусів Микола	м. Калуш	лікар, помер
2	Атаманчук Мирослав	с. Кропивник	невідома
3	Бабій Лілія	м. Рожнятів	виїхала до Канади
4	Барнич Ганна	с. Брошнів	переїхала в с. Кропивник
5	Барщаківська- Мендик Мирослава	м. Калуш	невідома
6	Бедрій Мирослав	м. Калуш	невідома
7	Безрука-Матаєва Стефанія	м. Калуш	політв'язень
8	Бендюк Дмитро	с. Верхня	помер
9	Беньковська-Шинкар Катерина	м. Калуш	невідома
10	Белей Люба	сmt. Войнилів	невідома
11	Белей Софія	сmt. Войнилів	невідома
12	Бержницька-Кіндюх Віра	м. Калуш	невідома
13	Боднар Ярослав	с. Довгий Войнилів	помер
14	Босчко Ольга	Сівка-Войнилівська	померла
15	Бойко Богдан	с. Підгірки	загинув в УПА
16	Бойкович-Пелехан Стефанія	м. Калуш	невідома
17	Боцян Михайло	с. Підгірки	загинув в бою
18	Боцян Петро	с. Підгірки	помер
19	Боцян Тарас	с. Підгірки	повісив Михайло Магас
20	Бреславський Іван	м. Долина	невідома
21	Брусак-Сімків Ярослава	м. Калуш	невідома

22	Будник Степан	м. Долина	невідомо
23	Будник Теодозій	с. Томашівці	не повернувся з УПА
24	Вагіль Євген	с. Загір'я	розстріляний в 1943 р.
25	Василів Василь	с. Новиця	стрілець сотні Тютюнника, помер
26	Василів Михайло	с. Сівка-Войнлилівська	розстріляний в 1943 р.
27	Вашкевич-Яцків Ольга	м. Калуш	невідомо
28	Вендзилович-Гумецька Ксенія	м. Львів	невідомо
29	Вовк -Данюк Ганна	с. Лука	переїхала до с. Верхня
30	Возняк Іван	с. Мостище	загинув в УПА
31	Возняк Стефан	м. Калуш	працював в Ясені
32	Ворон-Когут Анна	с. Підгірки	невідомо
33	Воронка Стефанія	с. Дорогів	невідомо
34	Воронич Михайло	с. Грабівка	невідомо
35	Гаврилюк-Тичинська Розалія	с. Довжка	невідомо
36	Гебра Олекса	с. Хотінь	невідомо
37	Гудзоватий Іван	м. Калуш	боксер
38	Гумен Ганна	с. Копанки	невідомо
39	Гумен-Скиданович Палагна	с. Копанки	невідомо
40	Гумен Тарас	с. Копанки	невідомо
41	Головацька Ганна	сmt. Войнилів	невідомо
42	Головчак Марія	м. Болехів	невідомо
43	Грабович Федір	с. Довжка	проживав у Калуші
44	Гречуха Мирон	сmt. Войнилів	невідомо
45	Гринь Іван	с. Підгірки	невідомо
46	Данилів Ганна	с. Кадобна	Загинула в криївці 1945 р.

47	Данів Михайло	с. Грабівка	невідома
48	Демянів Дмитро	с. Грабівка	виїхав до Німеччини
49	Дичковська-Юрочко Ольга	м. Рожнятів	невідома
50	Діденко Марія	м. Рожнятів	невідома
51	Дмитрів Доня	с. Дорогів	невідома
52	Добрянська-Гумнілович Євгенія	м. Калуш	невідома
53	Долинка Євген	м. Калуш	помер
54	Долинський Ярослав	с. Томашівці	вбитий в підпіллі
55	Дольник-Тимцюрак Стефанія	м. Львів	невідома
56	Домінчук-Мельник Софія	сmt. Перегінськ	невідома
57	Драпайло Михайлина	с. Лука	вбита 1948 р.
58	Дубель Михайло	с. Дорогів	проживав у Трускавці
59	Дуда Ілля	с. Верхня	проживав у селі
60	Дуда Петро	с. Верхня	загинув в УПА
61	Дутка-Тринів Софія	сmt. Перегінськ	невідома
62	Дякун Орест	с. Голинь	депортований
63	Дякун Іван	м. Калуш	невідома
64	Званич Василь	м. Калуш	невідома
65	Званич-Скікун Параска	м. Калуш	невідома
66	Іваницька-Бойко Ольга	с. Лука	невідома
67	Іваницька-Микульська Ірина	м. Калуш	репресована за співпр. з ОУН
68	Іваницька-Вайно Ольга	с. Лука	невідома
69	Іванців-Бойкович Мирослава	м. Калуш	невідома
70	Івасів Володимир	с. Підгірки	загинув
71	Кашуба Ольга	с. Дорогів	виїхала до Кривого Рогу

72	Келебай-Ліщинська Марія	с. Загір'я	невідомо
73	Келебай-Стефанишин Стефанія	сmt. Войнилів	проживала в Калуші
74	Келебай Петро	с. Загір'я	розстріляний 1943 р.
75	Керницька-Дуда Паліна	м. Львів	невідомо
76	Керман-Сімків Іванна	м. Калуш	померла
77	Когут Данило	с. Підгірки	розстріляний 1943 р.
78	Коломиєць Євген	м. Калуш	розстріляний 1943 р.
79	Коник Павло	с. Тужилів	реф. проп. загинув в Угринові
80	Король Орест	с.Томашівці	вбитий 1945 р. під час облоги
81	Косар Дмитро	с. Сівка-Войнилівська	загинув
82	Косован-Павлюк Теодора	м. Калуш	невідомо
83	Костецький Степан	с. Красне	невідомо
84	Кочерга-Ткачук Катерина	с. Голинь	невідомо
85	Країнський Йосип	м. Калуш	розстріляний 1943 р.
86	Крайківський Омелян	с. Різдв'яне	за кордоном
87	Креховецька Надія	м. Рожнятів	померла
88	Крушельницька-Винницька Олена	м. Львів	невідомо
89	Кузик Іванна	с. Дорогів	невідомо
90	Кузь Марія	м. Львів	невідомо
91	Кузь Мирослав	сmt. Перегінськ	невідомо
92	Кулик Стефанія	сmt. Перегінськ	невідомо
93	Курилів Мирослав	м. Надвірна	невідомо

94	Кучерак Микола	с. Новиця	невідома
95	Куцій-Перейма	с. Завадка	невідома
96	Кушлик Ганна	м. Калуш	невідома
97	Кушлик-Стрілковська Ірина	с. Загір'я	невідома
98	Левицька Софія	–	виїхала в Австралію
99	Левченко Володимир	с. Завадка	невідома
100	Липовська Євдокія	с. Ясень	невідома
101	Лис Петро	с. Сівка-Войнилівська	розстріляний 1943 р.
102	Луцан-Діденко Любомира	м. Рожнятів	невідома
103	Луців Марта	с. Мостище	проживала в Калуші
104	Луців-Мисюра Євгенія	м. Калуш	невідома
105	Литвин-Коломиєць Іванна	м. Калуш	невідома
106	Лугова Анастасія	с. Завадка	невідома
107	Лугова Парасковія	с. Збора	проживала в Завадці
108	Лукаsevич-Шпенюк Євгенія	м. Калуш	невідома
109	Мандрик Юрій	–	розстріляний 1943 р.
110	Максим'як Богдан	м. Калуш	архітектор, помер
111	Марійчин Петро	с. Сівка-Войнилівська	загинув
112	Мацейло Михайло	м. Калуш	невідома
113	Мельник Марія	с. Підгірки	загинула
114	Мельник Михайло	с. Мостище	помер
115	Мельник Юрій	с. Сівка-Калуська	невідома
116	Михайлюк Анна	с. Лука	померла

117	Михаськів-Бродик Марія	сmt. Войнилів	невідомa
118	Музичин Микола	с. Берлоги	виїхав до Києва
119	Ничай Богдан	м. Калуш	вивезений до Німеччини
120	Оглабин Олекса	с. Тур'я	невідомa
121	Одежинський Богдан	м. Калуш	виїхав до США
122	Ониськів-Заяць Емілія	м. Калуш	невідомa
123	Павлова-Відливана Надія	м. Ново-Вязніки	невідомa
124	Паньків Микола	с. Мостище	невідомa
125	Паньків Ярослав	сmt. Перегінськ	невідомa
126	Паньків-Коцан Марія	с. Верхня	невідомa
127	Пекарська-Стурко Стефанія	сmt. Перегінськ	невідомa
128	Пелехан Володимир	с. Болохів	вивезений до Німеччини
129	Пелехан Іван	м. Калуш	директор школи
130	Петрів Кость	с. Новиця	невідомa
131	Писар Ігор	м. Перегінськ	заарешт. в гуртожитку
132	Пілянська Марія	с. Кропивник	невідомa
133	Поважнюк-Гумінілович Іванна	м. Калуш	невідомa
134	Полянська Марія Кропивник	с. Кропивник	померла
135	Попадюк Микола	м. Калуш	невідомa
136	Пристайко-Кобрин Анастасія	Станіславів	невідомa
137	Рогальська-Закальніцька Олександра	с. Верхня	вчителька
138	Рубчак Михайло	м. Калуш	депортований
139	Савмаровська Емілія	с. Креховичі	невідомa
140	Семаньків Василь	с. Підмихайля	загинув
141	Семаньків Іван	с. Підмихайля	помер
142	Сенич Анна	с. Ясень	невідомa
143	Сиротюк Микола	с. Тужилів	невідомa

144	Сімків Василь	м. Калуш	виїхав до Німеччини
145	Сімків-Пасічна Ірина	м. Калуш	невідомо
146	Сімків Маркіян	м. Калуш	невідомо
147	Сімків-Турко Іванна	м. Калуш	невідомо
148	Сірко-Дуліба Марія	с. Загір'я	невідомо
149	Скрипка-Дуда Павліна	сmt. Перегінськ	невідомо
150	Сливка-Марійчин Розалія	м. Сокаль	невідомо
151	Сливоцький Орест	с. Загір'я	невідомо
152	Сметанська Надія	м. Калуш	невідомо
153	Солдат-Неборак Катерина	м. Калуш	політв'язень
154	Солдат Федір	с. Голинь	загинув у таборі
155	Сопель Софія	с. Болохів	загинула в бою
156	Сорока-Миккульська Галина	м. Калуш	лікар, померла
157	Сорохтей Михайло	м. Калуш	невідомо
158	Стефанишин Михайлина	СівкаВойнилівська	померла
158	Супрун-Дідошак Віра	м. Калуш	померла
159	Супрун Ярослав	м. Калуш	невідомо
160	Сохацька Ірена	м. Калуш	голова СУ, померла
161	Татарнюк Евеліна	м. Калуш	померла
162	Тельбак Анастасія	с. Дуброва	загинула в підпіллі
163	Тихан Василь	м. Калуш	невідомо
165	Тихан Дмитро	с. Яворів, Долин. район	невідомо
166	Тихан Олексій	Кам'янка-Бузька	невідомо
167	Тринів-Дутка Софія	сmt. Перегінськ	невідомо

168	Турчинський Володимир	м. Калуш	невідома
169	Файфер Орест	м. Калуш	розстріляний 1943 р.
170	Федак-Білас Зеновія	м. Трускавець	невідома
171	Федоренко Ірина	м. Рожнятів	невідома
172	Федоришин Анна	с. Збора	невідома
173	Філіпович Магдаліна	с. Красне	невідома
174	Футерко Євген	с. Дорогів	невідома
175	Халус-Ганцюк Софія	сmt. Перегінськ	невідома
176	Хемич Петро	с. Бабин-Зарічний	невідома
177	Хивівська-Клевана Іванна	м. Рожнятів	невідома
178	Хомик-Копійчук Ярослава	м. Калуш	невідома
179	Хом'як Іван	м. Львів	невідома
180	Хом'як Ярослав	м. Львів	невідома
181	Худобяк-Кіндзерська Ганна	м. Калуш	невідома
182	Чекалюк Зенон	м. Долина	невідома
183	Чекалюк Стефан	м. Болехів	вихователь бурси
184	Шевчук Анастасія	с. Завадка	перебувала в УПА
185	Шевчук Йосип	с. Копанки	невідома
186	Шевчук Микола	с. Копанки	невідома
187	Шмігель Юстіна	с. Тужилів	невідома
188	Щур Любомир	м. Надвірна	невідома
189	Юрків Михайло	с. Мостище	помер
190	Ягенчук Анна	с. Підгірки	вбита

Красзнавчий музей Калущини (далі КМК). – Ф. Архів. – Он. 92. – Арк. 1-6; Он. 92. – Арк. 1–10; Їх розстріляли за любов до України // Дзвони Підгір'я. – 2004. – 3 листоп. – № 125. – С. 2.

**ІЗ ФОТОАЛЬБОМУ
КАЛУСЬКОЇ
ТОРГІВЕЛЬНОЇ ШКОЛИ**

**Учні та вчителі Калуської торгівельної школи
1941–1944 рр.**

Йосип Країнський
(Фото з фондів КМК)

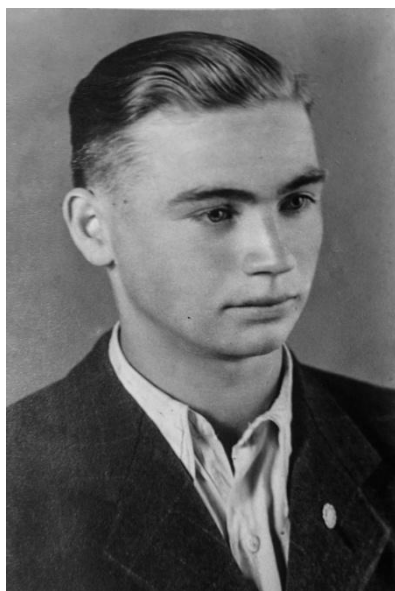
Іван Когут
(Фото з фондів КМК)

Катерина Мазуркевич
(Фото з фондів КМК)

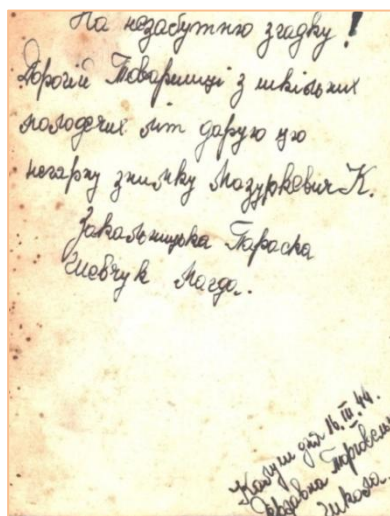
Петро Келебай
(З фондів ММКВ)

Мирослав Сагайдак
(Фото з фондів ММКВ)

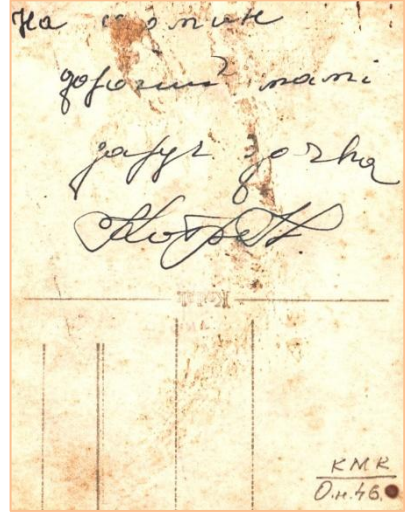
Учениці торгівельної школи
Параска Закальницька
та Магдаліна Шевчук
(Фото з фондів КМК)

Дарчий напис на звороті

**Шкільні подруги Катерина
Мазуркевич, Парасковія
Закальницька та Магдалина
Шевчук
(Фото з фондів КМК)**

**Дарувальний запис
на звороті**

**Будинок колишньої
Калуської торгівельної школи**

**Михайло Гуцуляк,
директор**

**Педагогічний колектив торгівельної школи в Калуші
(Фото з фондів КМК)**

**Учніський хор Калуської торгівельної школи
(Фото з фондів КМК)**

Учні «торгівельки» з катехитом о. Романом Монцібовичем і директором школи (Фото з фондів КМК)

Учні торгівельної школи з учителькою (Фото з фондів КМК)

**Хлопчача частина учнівського колективу з директором школи
(Фото з фондів КМК)**

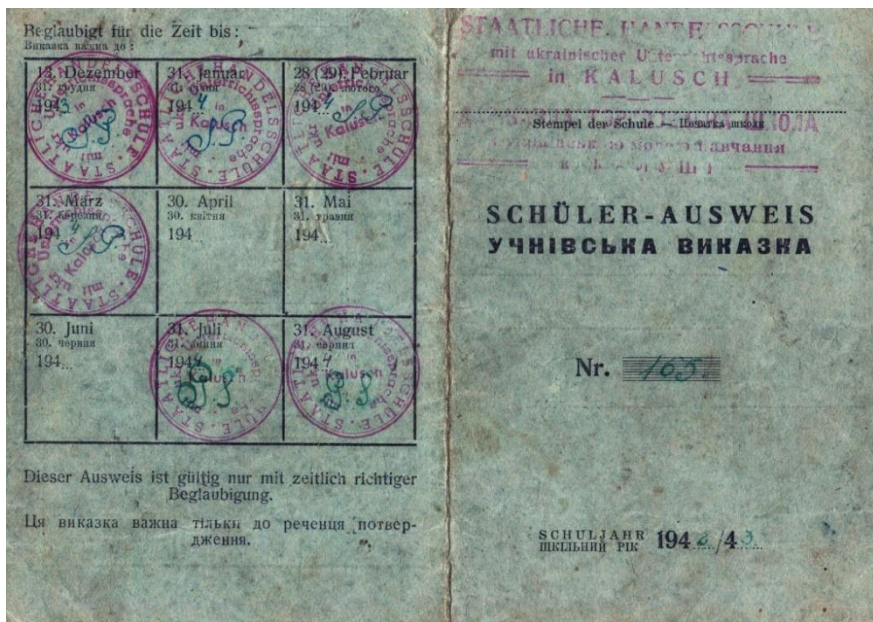
**Дівоча частина учнівського колективу школи з вихователькою
(Фото з фондів КМК)**

Директор школи Михайло Гуцуляк
та вчителька Софія Тчцінська з учнями
(Фото з фондів КМК)

Директор	Гуцуляк.	Добровольна Школа
Професорка	Тчцінська.	Т.К.Д. в Кошуні.
Вчителька	Торошин О.	Майор Шко
Халус І.	Лаврів І.	Димитрів Д.
Кендзерська І.	Андрейків І.	Воронко Д.
Кельник Ен.	Імшук І.	Зобк А.
Ліпка М.	Дашурук І.	Веров М.
Оракайло М.	Тучин О.	Зуєвко М.
Павленко Р.	Наївко І.	Косиць І.
Максимів	Івасюк В.	Забрицька І.
Ів.	Корсаук А.	Косиць О.
	Ковалюк О.	Косиць І.
	Марукевич К.	

Перелік осіб, зображених на фото

Учнівська виказка (квиток) Ярослави Сімків
(Фото з колекції Тараса Сондея)

ZEUGNIS — СВИДОЦТВО

der Staatlichen Handelsschule mit ukrainischer Unterrichtssprache
Державної Торговельної Школи з українською мовою навчання

Abteilung *Unterrstufe Verkäuferkurs* in *Kalusz* Nr. *18*
Відділ *купецкий 1 класу* в *Калуші* Ч. *18*

für *Masurkewytsch Katherine*, geb. am *30 Juni* 1927,
Мазуркевич Катерина, народжен. дня *30 червня* 1927,
in *Chotin*, Kreis *Kalusz*, Distrikt *Galizien*,
в *Хотині*, округа *Калуші*, область *Галичина*,
Konfession *gr-kath.*, über Leistungen im Schuljahre 1942/43:
віреспівання *гр-кат.*, з успіхів у науці в шкільному році 1942/43:

Führung	<i>sehr gut</i>	Pflichterfüllung	<i>gut</i>
1. Religion	<i>gut</i>	1. Релігія	<i>добре</i>
2. Deutsche Sprache	<i>genügend</i>	2. Німецька мова	<i>достатньо</i>
3. Ukrainische Sprache	<i>genügend</i>	3. Українська мова	<i>достатньо</i>
4. Betriebskunde mit Schriftverkehr	<i>genügend</i>	4. Наука про ведення підприємства з листуванням	<i>достатньо</i>
5. Bankwesen	/	5. Банківство	/
6. Genossenschaftswesen	/	6. Кооперація	/
7. Verwaltungskunde	/	7. Наука про адміністрацію	/
8. Kaufmännisches Rechnen	<i>gut</i>	8. Купецькі рахунки	<i>добре</i>
9. Buchführung	<i>genügend</i>	9. Бухгалтерія	<i>достатньо</i>
10. Bürokunde	/	10. Бюрознавство	/
11. Verkaufskunde	/	11. Наука про продаж	/
12. Werbekunde	<i>gut</i>	12. Техніка реклами	<i>добре</i>
13. Warenkunde	<i>genügend</i>	13. Товарознавство	<i>достатньо</i>
14. Wirtschaftsgeographie	<i>genügend</i>	14. Господарська географія	<i>достатньо</i>
15. Deutsche Kursive	/	15. Німецька стенографія	/
16. Kursive in ukr. Sprache	<i>genügend</i>	16. Українська стенографія	<i>достатньо</i>
17. Maschinenshreiben	<i>gut</i>	17. Машиниписання	<i>добре</i>
18. Schrift (Werbeschrift)	<i>gut</i>	18. Письмо (Рекламне письмо)	<i>добре</i>
19. Hauswirtschaftslehre	<i>gut</i>	19. Наука про дом. господ.	<i>добре</i>
20. Leibesübungen	/	20. Руханка про дом. господ.	/
21. Hygiene	/	21. Гігієна	/

Versäumnisse: *7* Tage, davon *—* unentschuldig.
Пропущено: *7* днів, з них *—* не виправдано.
Bemerkungen: *—*
Зуваги: *—*

Kalusz, den *30 Juni* 1943, *Kalusz*, den *30 червня* 1943.

Antoni Masurkewytsch *Anton Masurkewytsch*
Schulleiter. — *протоколе* *школи*
Fekhnika Sofia *Тетяна Софія*
Klassenleiterin. — *Онієву 2-го класу*

K. Nr. 40403.

Свідоцтво про закінчення першого року навчання на купецькому відділі Калузької торговельної школи, видане Катерині Мазуркевич, 1943 р. (Документ з фондів КМК)

STAATLICHE HANDELSCHULE mit ukrainischer Unterrichtssprache in *Kalusch*
ДЕРЖАВНА ТОРГОВЕЛЬНА ШКОЛА з українською мовою навчання в *Калущі*

Nr. *12*
Ч.

Schuljahr 1942/44
Шк. рік

ABSCHLUSSZEUGNIS
КІНЦЕВЕ СВДОЦТВО

Iwanyuka Natali

Iwanyuka Natali

geboren am *3 Oktober* 1925 in *Kalusch*, Kreis *Kanislau*
народжена дня *3 жовтня* 1925 в *Калущі* округа *Станиславів*
Distrikt *Gabruen*, Religion *gr. kath.*, hat im Schuljahre 1942/44 die Staatliche
область *Галичина*, релігії *гр.кат.*, ходила у шкільному році 1942/44 до
Handelsschule besucht, die Abschlussprüfung abgelegt und wird mit folgendem Zeugnis entlassen:
Державної Торговельної Школи, дала кінцевий іспит і скінчила її з таким свідоцтвом:

Betragen	<i>sehr gut</i>	Позелка	<i>дуже добре</i>
Religion	<i>sehr gut</i>	Релігія	<i>дуже добре</i>
Betriebswirtschaftslehre	<i>gut</i>	Наука про ведення підприємства	<i>добре</i>
Warenkunde		Товарознавство	
Wirtschaftsgeographie		Господарська географія	
Kaufmännisches Rechnen	<i>genügend</i>	Купецькі разунки	<i>достаточо</i>
Buchführung	<i>genügend</i>	Бухгалтерія	<i>достаточо</i>
Deutsche Sprache mit Schriftverk.	<i>genügend</i>	Німецька мова з листуванням	<i>достаточо</i>
<i>Ukr.</i> Schriftverkehr	<i>genügend</i>	Листування	<i>достаточо</i>
<i>Ukr.</i> Kurzschrift	<i>gut</i>	<i>Ukr.</i> Стенографія	<i>добре</i>
Maschinenschreiben	<i>gut</i>	Машинписання	<i>добре</i>
Bürokunde	<i>genügend</i>	Бюрознавство	<i>достаточо</i>
Werbekunde		Техніка реклами	
Recchts- u. Verwaltungskunde	<i>genügend</i>	Наука про право й адміністрацію	<i>достаточо</i>
Hygiene		Гігієна	
Leibesübungen		Руханка	
<i>Handwirtschaffslehre</i>	<i>sehr gut.</i>	<i>dom. господарство</i>	<i>дуже добре</i>
<i>deutsche Kurzschrift</i>	<i>genügend</i>	<i>нім. стенографія</i>	<i>достаточо.</i>

Versäumnisse: *16* Tage, davon *16* Tage unentschuldig.
Число пропущених днів: *16*, з них *16* днів невинуватених.
Bemerkungen: *Abschlussprüfung abgelegt und mit bester Note bestanden. am 17. 12. 1944*
Помітки: *Кінцевий іспит скінчено з найкращим результатом 17 грудня 1944*

Kalusch, den *18 März* 1944. *Kalusch*, den *18 Dezember* 1944.
Fonolke Fonolke *Fonolke Fonolke*
Prüfungsbek. Schlichter Ingeborg Ederl Schlichter Traudl Ederl

Свідоцтво про закінчення навчання в Калуській торгівельній школі, видане Наталії Іваницькій, 1944 р. (Документ з фондів КМК)

15. X. 43р.

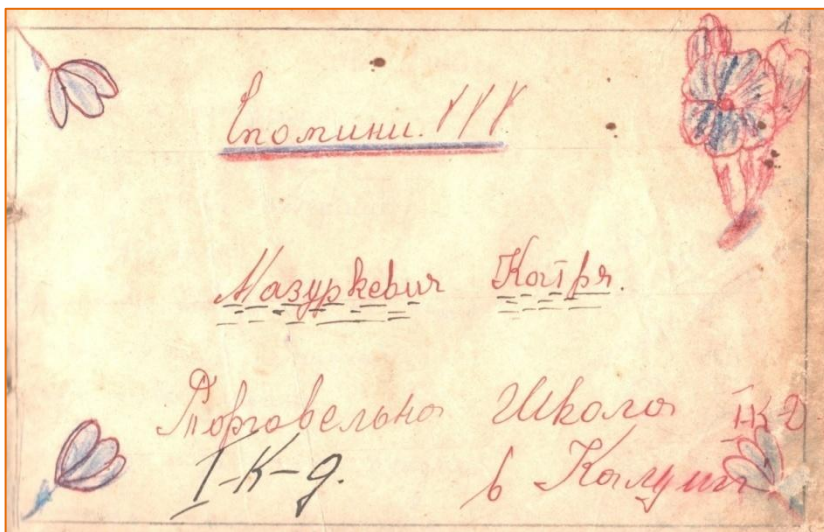
10. Виконав

Свіість

Свіість то є суд нашого розуму який вказує чи вчинок наш задуманий, чи довершений згідний чи не згідний з законом дозволений чи не дозволений, добрий чи злий. Свіість поводить так: наш розум порівнює пізнає право з задуманим чи довершеним вчинком і судить чи той вчинок є згідний з пізнаним правом. Коли він є згідний, то в імені того права його наказує або попускає, а після довершення похваляє, коли не згідний то знову в імені права його забороняє по довершенню судить. Свіість як така то не в своїм імені але в імені права наказує виконати чи залишити який вчинок. Тому свіість називає то так

Сторінка конспекта Наталки Іваницької
з предмета «Релігія»
(Рукопис з фондів КМК)

Прощальні записки випускників Калуської торгівельної школи

Титульний аркуш записника Катрі Мазуркевич

Побажання однокурниць у нотатнику Катерини Мазуркевич
(Рукопис з фондів КМК)

Будівля Калуського повітового староства
(Фото з фондів КМК)

Урядовці Калуського повітового староства
(Фото з фондів КМК)

Степан Стебельський, сотник УПА

**Розкопки жертв нацистського терору в Сівці Калуській
(3-5 липня 1968 р.)
(Фото з сайту часопису «Галицький кореспондент»)**

**Пам'ятний знак учням Калуської торгівельної школи,
розстріляним гітлерівцями 4 листопада 1943 р.
(Фото з фондів КМК)**

**Василь Мацьків із працівниками редакції часопису
1-й ряд: Людмила Пастушок, Дарія Ониськів, Мирослава
Побуцька (редактор), Василь Мацьків, Магда Пачків,
Михайло Коломиць.
2-й ряд: Петро Шевчук, Едуард Петраш, приятель В. Мацьківа,
Тетяна Кригануца, Ірина Маркова. Калущ, 15 вересня 2004 р.
(Фото з архіву редакції газ. «Дзвони Підгір'я»)**

**Ярослав Дякон у Петранці (30-ті рр. XX ст.)
(Фото з родинного альбому)**

Серпень. 78

1. Серпень + 9^о. Днів 1. Діти в саду.
2. Серпень + 10^о. Діти в саду, дівчинка. Микола, Тарас, Діма, Микола.
3. Серпень + 11^о. Діти в саду, дівчинка.
4. Серпень + 12^о. Діти в саду, дівчинка.
5. Серпень + 13^о. Діти в саду, дівчинка.
6. Серпень + 14^о. Діти в саду, дівчинка.
7. Серпень + 15^о. Діти в саду, дівчинка.
8. Серпень + 16^о. Діти в саду, дівчинка.
9. Серпень + 17^о. Діти в саду, дівчинка.
10. Серпень + 18^о. Діти в саду, дівчинка.
11. Серпень + 19^о. Діти в саду, дівчинка.
12. Серпень + 20^о. Діти в саду, дівчинка.
13. Серпень + 21^о. Діти в саду, дівчинка.
14. Серпень + 22^о. Діти в саду, дівчинка.
15. Серпень + 23^о. Діти в саду, дівчинка.
16. Серпень + 24^о. Діти в саду, дівчинка.
17. Серпень + 25^о. Діти в саду, дівчинка.
18. Серпень + 26^о. Діти в саду, дівчинка.
19. Серпень + 27^о. Діти в саду, дівчинка.
20. Серпень + 28^о. Діти в саду, дівчинка.
21. Серпень + 29^о. Діти в саду, дівчинка.
22. Серпень + 30^о. Діти в саду, дівчинка.

**Автограф Щоденника Ярослава Дякона
(Рукопис з родинного архіву Віри Пілянської (Дякон))**

**Красзнавчі публікації
про розстріл учнів Калуської торгівельної школи
та вшанування пам'яті полеглих**

Баліцька Ю. Хлопці, від яких залишилася тільки кров : [70 років тому у Калуші розстріляли учнів торгівельної школи] // Вікна. – 2013. – 8 листоп. – № 45. – С. 10.

Григорів Д. У 66-ту річницю розстрілу учнів торгівельки біля пам'ятного знака не було людно // Дзвони Підгір'я. – 2009. – 6 листоп. – № 44. – С.16.

Дністран М. Пом'янули учнів торговельки: [4 листопада 62-а річниця розстрілу гестапо юнаків торгівельної школи, членів молодіжної ОУН] // Дзвони Підгір'я. – 2005. – 12 листоп. – № 128–129. – С. 2.

Ісаєва К. Про розстріляних учнів торгівельної школи пам'ятатимуть // Дзвони Підгір'я. – 2014. – 7 листоп. – № 45. – С. 12.

Король Д. Юні дослідники Калушини розпочали пошук місця захоронення розстріляних учнів «торгівельки» // Дзвони Підгір'я. – 2011. – 9 груд. – № 49. – С. 10.

Левицький М. Пам'ятна реліквія: [кривавий слід Калуської торгівельної школи 1943 р.] // Калуський нафтохімік – 2010. – 10 лип. – № 28. – С. 12.

Левицький М. У листопаді 1943 р. на ринку в Калуші розстріляли юних бурсаків // Калуський нафтохімік – 2010. – 6 листоп. – № 45. – С. 6.

Міщанин Ф. Шана пам'яті // Калуське віче. – 1993. – 6 листоп.

Ониськів Д. 70-й річниці розстрілу учнів торгівельки – наукове підґрунтя // Дзвони Підгір'я. – 2013. – 8 листоп. – № 47. – С. 5.

Ониськів Д. До 70-и річчя розстрілу учнів торгівельки планується дослідити всі білі плями цієї події // Дзвони Підгір'я. – 2011. – 11 листоп. – № 45. – С. 3.

Ониськів Д. Надвірнянська делегація на Калущині. Минає 75 років розстрілу гестапівцями учнів «торгівельки» // Дзвони Підгір'я. – 2018. – 19 жовт. – № 42. – С. 4.

Ониськів Д. Г. До 75-х роковин розстрілу учнів Калуської торгівельки збірник наукових статей і конференція // Дзвони Підгір'я. – 2018. – 9 листоп. – № 45. – С. 2.

Тимів І. Трагедія калуської «торгівельки» // Вікна. Інформаційно-рекламна газета Калущини. 2018. – 9 листоп. – № 44. – С. 10.

Тимів І. Обласна конференція у Калуші. (До 75-х роковин розстрілу учнів «торгівельки») // Вісті Калущини. Інформаційна газета Калущини. – 2018. – 9 листоп. – № 45. – С. 3.

Тимошук Ю. Місце поховання учнів торгівельки досі невідоме // Вікна. – 2008. – 14–20 листоп. – № 45. – С. 4.

Якименко С. Вони не стали перед ворогом на коліна // Західний вісник. – 2012. – 2 листоп. – № 44. – С. 8.

Якименко С. Вони не стали перед ворогом на коліна // Західний вісник. – 2013. – 1 листоп. – № 44. – С. 5.

Якименко С. Розстріляних учнів торгівельки поховали між Пійлом і Сівкою-Калуською? // Західний вісник. – 2014. – 31 жовт. – № 44. – С. 5.

Якименко С. Розстріляним учням торгівельки – пам'ять у віках : [Калущина відзначила 71-і роковини тієї трагічної події] // Західний вісник. – 2014. – 7 листоп. – № 45. – С. 5.

Відомості про авторів

Олег Малярчук, доктор історичних наук, професор кафедри документознавства та інформаційної діяльності Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу, член Національної спілки краєзнавців України.

Іван Тимів, старший науковий співробітник Краєзнавчого музею Калущини, історик, член Національної спілки краєзнавців України.

Ганцюк Петро, провідний науковий співробітник Івано-Франківського обласного музею визвольної боротьби ім. Степана Бандери, історик.

Оксана Тебешевська, педагог, філолог, заслужений учитель України, член Національної спілки письменників України.

Дарія Ониськів, журналіст, завідувач відділу редакції газети «Дзвони Підгір'я», член Національної спілки краєзнавців України.

Наталія Мельник, науковий співробітник музею-оселі Івана Франка в Підгірках, краєзнавець.

Олег Відливаний, старший науковий співробітник меморіального музею «Калуська в'язниця», історик-краєзнавець.

Богдан Яневич, краєзнавець, член Національної спілки краєзнавців України.

Information about the authors

Oleh Maliarchuk, Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department of Documentation and Information Activity of the Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, the member of the National Union of Local History of Ukraine.

Ivan Tymiv, the Senior Research Worker of the Local History Museum of the Kalush District, historian. The member of the National Union of Local History of Ukraine.

Petro Gantsyuk, a head researcher of the Ivano-Frankivsk Regional Museum of the Liberation War named after Stepan Bandera, historian.

Oksana Tebeshevska, teacher, philologist, honored teacher of Ukraine. Member of the National Union of Writers in Ukraine.

Dariia Onyskiv, journalist, head of the editorial department of the newspaper «Dzvony Pidgirya», the member of the National Union of Local History of Ukraine.

Natalia Melnyk, researcher at Ivan Franko Museum-House in Pidhirky village, a local ethnographer.

Oleg Vidlyvanyi, the Senior Research Worker of the Kalush Prison Memorial Museum, a historian-ethnographer.

Bohdan Yanevych, ethnographer, the member of the National Union of Local History of Ukraine.

Вимоги до оформлення статей

Музейно-виставковий центр м. Калуша запрошує до співпраці науковців, учителів, краєзнавців, працівників музеїв. Однією з форм такої співпраці може бути друкування результатів індивідуальних або колективних наукових студій та краєзнавчих розвідок з минулого Калущини у науковому виданні «КАЛУСЬКІ ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ».

Наукові студії мають бути оформлені згідно з вимогами до публікацій у фахових виданнях (структура, науковий апарат тощо) матеріали (електронну версію прохання надсилати на поштову чи електронну адресу або передати особисто (на цифровому носії) до редакції (адреси вказані на кінцевому титулі збірника).

Інформацію про автора (авторів) необхідно вмістити в правому верхньому куті перед заголовком дослідження без скорочень за таким алгоритмом: прізвище, ім'я (повністю), наукова ступінь, наукове звання; посада й місце роботи – обов'язково (для непрацюючого пенсіонера – науковий фах); електронна адреса (обов'язково) (за відсутності такої вказати поштову адресу); моб. телефон.

На e-mail бажано надсилати в заархівованому вигляді (архів із розширенням *.rar або *.zip). Архів має бути звичайний, не такий, що сам розпаковується!

Вимоги до оформлення електронного варіанту:

текст: виконаний у текстовому процесорі Word (версії 7.0 – 2003) із розширенням *.doc гарнітура Times New Roman Суг, кегль 14, інтервал 1,5, поля 2,5 см. з усіх боків;

науковий апарат (посилання, зауваження тощо): – посилання і зауваження: винятково післятекстові (гарнітура Times New Roman Суг, кегль 12, інтервал 1,15 ; індекси посилань у тексті у квадратних дужках звичайними цифрами (напр.: [2, с. 5], [арк. 15] тощо) (форму посилання оформляти згідно ви-

дання: Бюлетень ВАК України, № 3 за 2010 р. (для архівних джерел) та № 10 за 2007 р. (для друкованих джерел).

Післятекстові посилання подаються звичайним (не автоматичним) списком, за абеткою під заголовком. ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА, при цьому прізвище автора публікації подається з ініціалом його імені та по-батькові (наприклад Пилипчук Я. Й.), а у повторі ім'я автора зазначається повністю (наприклад Ярослав Пилипчук).

Гарнітура Times New Roman Сур, кегль 14, інтервал 1,15; індекси зауважень (приміток) позначати символами*, а покликання на джерела індексами 1, 2, 3 і т. д., де індекси та символи * виставляється вручну з клавіатури;

графіка (ілюстрації, графіки, діаграми, схеми тощо):

– у режимі «градації сірого» («чорно-біла»), окремим файлом кожна, на тому ж або окремому носію; розширення 600 dpi, формат *.JPEG або *.TIFF. Усі ілюстрації мають бути з підписами. Максимальна кількість ілюстрацій (рисуноків (малюнків), світлин) разом – 4 позиції! Максимальна кількість іншої графіки (таблиць, схем, діаграм тощо) – 3 позиції разом!

Згідно з вимогами до фахових видань, **ОБОВ'ЯЗКОВОЮ УМОВОЮ** для публікації Вашого матеріалу є наявність УДК, а також анотацій і ключових слів українською й англійською мовами (до 400 друк. знаків кожна; переклад прізвища, ініціалів автора та заголовку публікації обов'язковий).

Загальний обсяг наукових статей 12–18 сторінок. Статті друкуються в авторській редакції.

Наукове видання

КАЛУСЬКІ ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ

Том 2

*Збірник наукових статей,
присвячений 75-им роковинам
загибелі учнів Калуської торгівельної школи
та 76-ій річниці утворення УПА*

Головний редактор – Олег Малярчук
Відповідальний науковий редактор – Іван Тимів
Літературний редактор – Оксана Керкуш
Коректура – Мар'яна Думенко

Обкладинка та фотодизайн – Артур Єфремов

Комп'ютерна верстка – Іван Тимів

Адреса редакційної колегії:
77300, м. Калуш, вул. Шевченка, 9
Краєзнавчий музей Калущини

E-mail: meckalush@gmail.com

К-90 Калуські історичні студії. Т. 2. Збірник наукових статей, присвячений 75-им роковинам загибелі учнів Калуської торгівельної школи та 76-ій річниці утворення УПА / Наук. ред. І. Тимів, О. Малярчук. – Івано-Франківськ : Фоліант, 2018. – 178 с.

Підп. до друку 18.10. 2018. Формат видання 148×210мм.
Формат паперу і частка аркуша 210×297/4. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman. Друк цифровий. Ум. друк. арк. 44.5.
Тираж 50 прим. Зам. в017891/18
Віддруковано з оригіналів авторів

Друкарня «Фоліант»
76000, м. Івано-Франківськ
вул. Старозамкова, 2
www.foliant.if.ua

e-mail: foliant.drukarnja@gmail.com
тел.-факс: +38(0342) 50-21-65

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи Серія ІФ № 24 від 20.07.2014